

TÍHA VOLBY

ČESKÁ ZAHRANIČNÍ POLITIKA
MEZI PRINCIPY A ZÁJMY

Šárka Waisová

Tíha volby

Česká zahraniční politika mezi principy a zájmy

Praha 2011

Ediční rada nakladatelství Ústavu mezinárodních vztahů

Prof. PhDr. Pavel Barša, M.A., Ph.D. (Filozofická fakulta UK, Praha), Mgr. Ing. Radka Druláková, Ph.D. (Fakulta mezinárodních vztahů VŠE, Praha), Doc. PhDr. Jan Eichler, CSc. (ÚMV, Praha), JUDr. PhDr. Tomáš Karásek, Ph.D. (Fakulta sociálních věd UK, Praha), Prof. PhDr. Michal Klíma, M.A., CSc. (Metropolitní univerzita Praha), PhDr. Michal Kořan, Ph.D. (ÚMV, Praha), Mgr. Ing. Petr Kratochvíl, Ph.D. (ÚMV, Praha), PhDr. Pavel Pšeja, Ph.D. (Fakulta sociálních studií MU, Brno), Mgr. Dan Marek, Ph.D., M.A. (Filozofická fakulta UP, Olomouc), Prof. PhDr. Lenka Rovná, CSc. (Fakulta sociálních věd UK, Praha).

Vydání této publikace bylo hrazeno z prostředků výzkumného záměru „Česká republika v mezinárodní politice“, identifikační kód MZV 4854605401.

Recenzovali: Doc. Ing. Petr Drulák, Ph.D.
PhDr. Pavel Pšeja, Ph.D.

Šárka Waisová

Tíha volby

Česká zahraniční politika mezi principy a zájmy

Vydal Ústav mezinárodních vztahů, v. v. i., v Praze roku 2011.

© Ústav mezinárodních vztahů, v. v. i., Praha 2011

Vědecký redaktor: PhDr. Vladimír Trojánek

Obálka: Jan Šavřda (archiv)

Tisk: Petr Dvořák – Tiskárna, Dobříš

ISBN 978-80-87558-00-3

Obsah

Poděkování

Úvod	9
Alternativní nezávislé proměnné	11
Plán knihy	16
Metodologie, metoda a klíčové pojmy	21
Operacionalizace klíčových pojmů	25

I. ČÁST

1. Domácí transformace a formování nové politické elity po roce 1989	35
Jaká byla antielita?	38
Závěrem	41
2. Změny hodnotových preferencí, idejí a identity české společnosti a tvůrců zahraniční politiky	43
Tichá revoluce a přechod od materialismu k postmaterialismu	45
Je česká společnost postmaterialistická? Tichá revoluce v Česku	48
Postmaterialismus mezi tvůrci zahraniční politiky	54
Závěrem	58
3. Dědictví českého disentu a disidentská tradice v české zahraniční politice	60
Pojmy a metodologie kapitoly: disident, disidentská tradice a život v pravdě	62
Disent a zahraniční politika	71
Tradice disentu v české zahraniční politice	75
Disidenti a disidentská tradice na půdě českého parlamentu	78
Disidentská tradice, dědictví disentu a personální obsazení české zahraniční politiky	88
Závěrem	94

4. Změna referenční skupiny a vliv mezinárodního a evropského prostředí na českou zahraniční politiku	95
Závěrem	101
II. ČÁST	
5. Ottawská úmluva a Dohoda z Osla: zákaz nášlapných min a kazetové munice	105
Česká republika v roli nositele a zprostředkovatele kosmopolitních hodnot	108
Omezení české principiální zahraniční politiky	114
Závěrem	118
6. Římský statut a Mezinárodní trestní soud	124
Česká republika v roli nositele a zprostředkovatele kosmopolitních hodnot	126
Omezení české principiální zahraniční politiky	128
Závěrem	131
7. Odpovědnost za ochranu	135
Česká republika v roli nositele a zprostředkovatele kosmopolitních hodnot	138
Omezení české principiální zahraniční politiky	143
Závěrem	144
8. Mezinárodní pakt o občanských a politických právech	146
Česká republika v roli nositele a zprostředkovatele kosmopolitních hodnot	147
Omezení české principiální zahraniční politiky	153
Závěrem	161
Závěr	164
Résumé	173
Seznam vybraných zkratk	175
Literatura	177

Poděkování

Předložený text vznikl v rámci projektu výzkumu českého národního zájmu Ústavu mezinárodních vztahů a byl podpořen z programu *Národní program výzkumu II* spravovaného Ministerstvem školství, mládeže a tělovýchovy ČR. Ráda bych poděkovala všem, kteří mi při realizaci výzkumu i při dokončování textu pomohli. Jmenovitě se jedná o Ladislava Rabušice, který mi poskytl soubor dat *European Values Study 2008* (dále jen EVS, 2008) v době, kdy tento soubor nebyl ještě přístupný veřejnosti. Dále děkuji Martinu Kreidlovi, jenž mi pomohl zpracovat data EVS (2008) a jenž mi poskytl řadu cenných rad pro čtení sociologických dat. Děkuji všem, kteří si našli čas a poskytli mi rozhovory, zejména děkuji těm, kteří působí v zahraničí. Děkuji také zaměstnancům Ministerstva zahraničních věcí ČR, zejména právnímu odboru a Stálé misi ČR v Ženevě, za poskytnutá stanoviska a informace. Mé výrazné díky patří kolegyni Lindě Piknerové, která mi po celou dobu výzkumu pomáhala třídit data týkající se Parlamentu ČR a kterou jsem přizvala ke spoluautorské spolupráci na čtvrté kapitole věnované dědictví českého disentu.

Ráda bych také poděkovala kolegům Stanislavu Balíkovi, Vítu Benešovi, Petru Drulákovi, Rudolfu Fürstovi, Janu Holzerovi, Pavlu Pšejovi a Miroslavu Tůmovi, kteří mi poskytli cenné komentáře k jednotlivým kapitolám textu i ke knize jako takové. Za pomoc při závěrečných technických úpravách rukopisu děkuji Šarce Mudrové. Za všechny chyby a nedostatky v předkládané knize samozřejmě nesu odpovědnost sama.

Úvod

Zahraniční politika byla dlouhá staletí chápána jako nástroj zajištění vnější bezpečnosti státu, nebo dokonce jako součást bezpečnostní politiky. Takový pohled na zahraniční politiku je dnes již překonaný. Proměna pojetí úkolů a cílů zahraniční politiky byla vyvolána transformací mezinárodních vztahů i domácích podmínek. Na přelomu 60. a 70. let v souvislosti s rostoucí ekonomickou vzájemnou závislostí a nárůstem objemu mezinárodního obchodu začala do zahraniční politiky pronikat ekonomická témata. Zahraniční politika začala být mj. chápána i jako nástroj umožňující zajistit ekonomické zájmy státu a jeho firem a občanů. K dalšímu rozšíření obsahu a cílů zahraniční politiky došlo pod vlivem rozvoje komunikačních technologií a transformace západních společností zahrnující změnu jejich hodnotového žebříčku a růst pozornosti věnované univerzálním hodnotám jako ochraně lidských práv, stavu životního prostředí a kvality života člověka, resp. lidstva jako takového. Zahraniční politika tak na konci 70. let představovala daleko širší oblast, než tomu bylo po druhé světové válce, a úzké substantivní vymezení národního zájmu (srv. např. Kratochvíl, 2010) přestalo odpovídat skutečným zájmům státu.

Transformace zahraniční politiky pokračovala i v dalších desetiletích a i nadále se odvíjela především od změn mezinárodního prostředí. Ty zahrnovaly postupné upadání významu vojenské moci a nárůst významu tzv. měkké moci, nárůst organizace v oblasti transnacionálních vztahů, dále i demokratizaci¹ a „domestikaci“² zahraniční politiky a zvyšování zájmu občanské společnosti o zahraniční politiku. Zahraniční politika se stala nejen nástrojem zajištění vnější bezpečnosti a ekonomických zájmů, ale také ko-

¹ Demokratizaci zahraniční politiky mám na mysli větší participaci parlamentu a veřejnosti (nevládních organizací, zástupců odborů, akademiků či obchodníků) na tvorbě zahraniční politiky.

² „Domestikaci“ zahraniční politiky mám na mysli skutečnost, že narůstá vliv domácích aktérů na zahraniční politiku a zahraničněpolitická témata nejsou oddělitelná od domácí politiky. Příčinou této „domestikace“ je většinou obava domácích aktérů, že jejich zájmy jsou ovlivňovány mezinárodním vývojem, což je vede k tomu, že tlačí na vládu, aby upravila zahraniční politiku v jejich zájmu (Verbeek–van der Vleuten, 2008: 359 a 362).

munikačním nástrojem *vis à vis* států a nestátních aktérů, nástrojem zajištění zájmů domácích skupin a i zájmů obyvatel za hranicemi konkrétního státu, v neposlední řadě pak i nástrojem vytváření obrazu státu.

Nové pojetí cílů zahraniční politiky, resp. zahraniční politiky *per se*, se odrazilo mj. v tom, jaký význam dnes přikládají jednotlivé státy povaze své zahraniční politiky a tomu, jak jsou interpretovány jejich zahraničněpolitické aktivity. Změna mezinárodních podmínek a zvyšující se důraz na etickou a morální povinnost chránit práva a zájmy ostatních kladou na státy a jejich zahraniční politiku nové nároky, ale poskytují jim i nové příležitosti. Jednou z takových příležitostí je prezentace zahraniční politiky jako etické politiky (srv. Chandler, 2003). Různí autoři (např. Brysk, 2009; Chandler, 2003; Wheeler–Dunn, 1998; Waisová–Cabada, 2009) se shodují, že západní politikové vzali na vědomí rostoucí význam normativních a etických otázek a odklonili se od realistické politiky úzce vymezeného národního zájmu. Tato změna ve formulování politik a přihlašování se k etické politice založené na morálních hodnotách (srv. např. Cook, 1997) vede politiky k tomu, že to, co dělají, ospravedlňují dobrem a správností: „We are doing *what is right*, for Britain, for Europe, for a world that must know that barbarity cannot be allowed to defeat justice. That is simply *the right thing to do*“ (Tony Blair o bombardování Srbska v roce 1999. *The Guardian*, 8. 9. 2001; zvýraznila autorka). Ospravedlňování politické akce nikoliv úzce definovaným národním zájmem, ale zájmy ostatních (dokonce celého světa – viz výše) a kritérii správnosti a špatnosti, resp. dobra a zla, otevřelo prostor mezinárodní politiky pro nové akce. Byli jsme tak svědky zásahů v Somálsku, v Afghánistánu, v bývalé Jugoslávii, na Východním Timoru či v Sierra Leoně. Tato kniha si klade otázku, **zda důraz na principy a hodnoty, který se objevil v posledních desetiletích v mezinárodních vztazích a v zahraničních politikách západních států, se projevuje i v české zahraniční politice, zda i v českém případě došlo k pronikání (jazyka) etiky a hodnot do zahraniční politiky a jaká je povaha (odhlédneme-li od zahraničněpolitického jazyka) české zahraniční politiky.**

Základní tezí, kterou zde předkládám, je, že i v českém případě došlo k opuštění tradičně a úzce definovaného národního zájmu a k transformaci povahy zahraniční politiky, a to směrem k etické zahraniční politice. Cílem této knihy je sledovat genezi české principiální etické zahraniční politiky a odpovědět na otázku, do jaké míry se česká zahraniční politika řídí morálními principy a hodnotami.

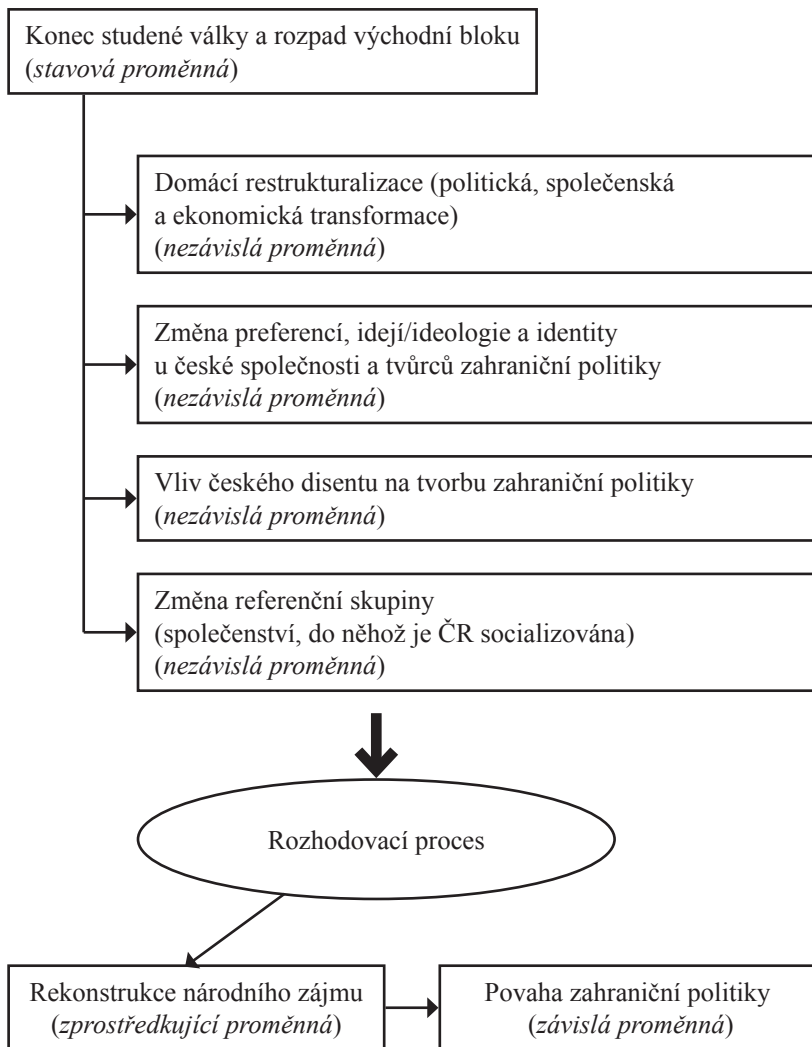
Transformaci pojetí českého národního zájmu a změnu povahy zahraniční politiky umožnil – tak jako v případě jiných zemí – zejména nový geopolitický diskurz po skončení studené války a bezprecedentní zvýšení bezpečnosti v euroatlantické oblasti. V českém případě zásadní roli hrály také domácí politické změny, k nimž došlo po roce 1989. Domnívám se, že v českém případě umožnily opuštění úzkého pojetí národního zájmu 1) domácí společenská, ekonomická a politická restrukturalizace zahrnující změnu preferencí, idejí/ideologie a identity formálních i neformálních tvůrců zahraniční politiky (směrem k postmaterialistickým hodnotám); 2) dědictví českého disentu a jeho prosazení do české zahraniční politiky; 3) změna mezinárodního systému a „výměna“ společenství (rozuměj, SSSR byl nahrazen liberální komunitou EU, resp. euroatlantickým bezpečnostním společenstvím), do něhož je Česká republika socializována.

Jinými slovy řečeno, za stavovou proměnnou pro alternativní konstrukci (tedy jiné než úzké substantivní pojetí) českého národního zájmu a změnu povahy české zahraniční politiky považuji konec studené války. Ten otevřel prostor pro zlomové události i transformaci mezinárodních podmínek, jež na jednu stranu umožnily a na druhou stranu si vynutily restrukturalizaci české zahraniční politiky. Nezávislými proměnnými, jež se odvíjejí od stavové proměnné, jsou vliv českého disentu na tvorbu zahraniční politiky, domácí politická, společenská a ekonomická transformace, změna preferencí, idejí/ideologie a identity u formálních i neformálních tvůrců zahraniční politiky a změna referenční skupiny. Zprostředkující proměnnou je rekonstrukce národního zájmu. Poté, co je rekonstruován národní zájem, dochází ke změně povahy zahraniční politiky. Povaha zahraniční politiky, resp. změna povahy zahraniční politiky (Obrázek 1), je proměnnou závislou.

Alternativní nezávislé proměnné

Pro předloženou knihu a výzkumný úkol uvažuji o čtyřech nezávislých proměnných, nicméně vedle čtyř uvedených proměnných přicházejí v úvahu i další faktory. Jinými slovy řečeno, mohli bychom uvažovat i o jiných, alternativních vysvětleních principiálnosti české zahraniční politiky, než které předkládám. Jaké alternativní nezávislé proměnné přicházejí v úvahu a jaký vztah mají k předloženým nezávislým proměnným? Dalšími nezávislými pro-

Obrázek 1: Proces změny povahy české zahraniční politiky

měnnými, které by připadaly v našem případě v úvahu, by mohly být velikost státu, historická zkušenost, tradice české zahraniční politiky a antigeopolitická tradice českého politického myšlení. Dříve, než se budu věnovat alternativním nezávislým proměnným, lze konstatovat, že žádná z dalších nezávislých proměnných nekoliduje s nezávislými proměnnými, jež jsem předložila jako zdroje rekonstrukce národního zájmu a transformace povahy české zahraniční politiky. Uvedené alternativní proměnné lze spíše než za skutečně „alternativní“ považovat za doplňující a upřesňující, což se pokusím nyní ukázat.

Jako první alternativní nezávislá proměnná připadá v českém případě v úvahu velikost státu. Českou republiku lze téměř bez pochybností chápat jako malý stát. Z označení ČR jako malého státu by mohly vyplývat dva následky: 1) česká zahraniční politika není a nikdy nebyla realpolitická, protože malé státy si nemohou dovolit realpolitiku (a jejich zahraničněpolitickými strategiemi jsou spíše využívání informačních technologií, vyjednávání a mediace, expertizy a znalosti politické legitimacy, budování flexibilních spojenectví, nastolování norem, obsazování politických nik apod.) a 2) Česká republika nechce být malým státem, a proto transformuje povahu své zahraniční politiky směrem k principiálnosti, neboť etická zahraniční politika zlepšuje její pověst a image a *ipso facto* posiluje její (měkkou) moc, což ji vyřazuje ze skupiny malých států a posouvá do skupiny středních mocností (*middle powers*).³ Pokud se na velikost státu jako na alternativní nezávislou proměnnou podíváme kriticky, pak v zásadě nepřipadá v úvahu. S ohledem na první následek, musíme konstatovat, že s klasickou realpolitikou se dnes bez ohledu na velikost státu téměř nesetkáme, neboť její aplikaci fakticky znemožňuje stávající normativní rámec mezinárodního, a zvláště evropského (míněno EU) systému, transformace pojetí moci a důraz kladený na měkkou moc. S ohledem na druhý následek by Česká republika musela cílevědomě budovat novou zahraničněpolitickou strategii (*branding strategy*), jejímž úkolem by bylo změnit image a pověst ČR a přeradit ji ze skupiny malých států mezi střední mocnosti. Takový postup, jenž by byl řízen vol-

³ Tato úvaha je založena na behaviorálním modelu střední mocnosti. To znamená, že střední mocnost chápu jako stát, který se vyznačuje určitým typem politických činností, jež jsou charakteristické odlišným způsobem politického jednání než velmoci a malé státy. Střední mocnosti působí jako zodpovědní mezinárodní občané, podporovatelé politické kultury multilateralismu, zprostředkovatelé politického dialogu a nositelé kosmopolitních hodnot (více srv. Wheeler–Dunn, 1998; Cooper–Higot–Nossal, 1993).

ním rozhodnutím, však u české zahraniční politiky zatím nelze spatřit. České zahraničněpolitické dokumenty naopak kontinuálně pracují s tím, že ČR je malý stát závislý na ostatních a na okolním prostředí.

Jako další alternativní nezávislá proměnná se nabízí historická zkušenost. Historie může být použita jako „velká narace“, aby podpořila zahraničněpolitickou orientaci, kumulativní efekt pak může mít i určitá praxe. Historie umožňuje odvolávat se na dědictví minulých věků ve formě individuální nebo kolektivní zkušenosti, a nebo ve formě paměti přenášené v rámci organizace, institucí nebo sociální či národní skupiny (Grosser podle Bojinović, 2005: 13–14). Jaký vliv má historická zkušenost na formulování zahraničněpolitické strategie, závisí významným způsobem na politických elitách. V českém případě připadá v úvahu historická zkušenost jako alternativní nezávislá proměnná zejména proto, že Česká republika vznikla jako nový stát distancující se od části své minulosti ztělesněné praxí československého komunistického režimu. Česká zahraniční politika se distancovala od zahraniční politiky komunistického Československa a odvolávala se k tradici meziválečného Československa, zejména k tradici masarykovské (viz níže v sekci věnované anti-geopolitice). Historická zkušenost se jako nezávislá proměnná projevuje při formování povahy české zahraniční politiky 1) v odmítnutí Východu jako barbarského a necivilizovaného a rétorikou návratu na demokratický Západ, kam Česko vždy patřilo, a 2) v zájmu o pomoc nespravedlivě stíhaným, který pramení z osobní zkušenosti jedné sociální skupiny – disidentů. Z toho, co jsem zde uvedla o historické zkušenosti jako alternativní nezávislé proměnné, je zřejmé, že tato proměnná je fakticky součástí dvou nezávislých proměnných, s nimiž pracuji: „vlivu disentu na českou zahraniční politiku“ a „změny preferencí, idejí a identity české společnosti a tvůrců zahraniční politiky“.

Jako o třetí alternativní nezávislé proměnné můžeme uvažovat o tradici české zahraniční politiky. Hovořit o tradici české zahraniční politiky je však značně obtížné a nepřesné, protože taková tradice fakticky neexistuje, resp. odvolává se na období první světové války (a působení tzv. České maffie⁴)⁵

⁴ Česká maffie (původně ironický název, který se později vžil) zahrnovala některé české politiky a novináře, kteří vykonávali jakousi „politicko-zpravodajskou činnost“ (nešlo tedy o odbojové akce jako takové), spojovali domácí opozici se zahraničím a v zahraničí hledali podporu české politické akci (Galandauer, 2008).

⁵ Rozhovor s Lubošem Dobrovským, 11. května 2010.

a období meziválečného Československa; období československé komunistické historie zcela vynechává. Za tradici české zahraniční politiky bychom mohli považovat orientaci na západní Evropu, odpor vůči nedemokratické nadvládě a existenci domácího odboje formulujícího zahraniční politiku, hledání podpory zahraničněpolitické akce v zahraničí či v domácím odboji a preferenci multilaterálních vztahů, a to i s vlastními sousedy. Domnívám se, že tradice české zahraniční politiky nemůže vzhledem k okolnostem, zejména k faktu, že se jedná o tradici relativně slabou, vázanou na krátké období, a to ještě československého státu před druhou světovou válkou, považovat za použitelnou alternativní nezávislou proměnnou. Současně, tuto alternativní nezávislou proměnnou jsem zcela nevyloučila, neboť je částečně zahrnuta v nezávislé proměnné „vliv disentu na českou zahraniční politiku“.

Posledním faktorem, který by mohl být považován za alternativní nezávislou proměnnou, je antigeopolitická tradice českého politického myšlení. Dominantní tradice českého politického myšlení je antigeopolitická, neboť „ukazuje na ideologickou povahu geopolitiky skrývající se za jejími vlastními nároky na objektivitu a nestrannost. ... [Česká a]ntigeopolitika představuje subversivní diskurz, který zdůrazňuje sociální role myšlenek a lidské činnosti a možnost zásadní sociální změny překračující pevná pravidla objektivních podmínek“ (Drulák, 2006: 421–422). Představiteli české antigeopolitiky, jejichž myšlení ovlivnilo formování principiální povahy české zahraniční politiky, jsou Tomáš G. Masaryk a Václav Havel, přičemž Havlovy úvahy se nezřídka obracely právě k Masarykovi. Havel i Masaryk odmítají myšlení a politiku založenou na uctívání moci, konceptualizují demokracii v termínech morálky jako osobní odpovědnost a sebe-omezení, které nevyžaduje žádné vnější donucení, a demokratického ducha světové historie nalézají na Západě, což činí ze Západu logického spojence české zahraniční politiky (tamtéž). Oba se vracejí k přirozenému právu a domnívají se, že člověk je racionální a společenský živočich, že ve světě vesmíru existuje morální řád, k němuž je navždy připoután svou racionální povahou, že opravdový zájem lidských společností je nežít v konfliktu a že lidé jsou společně spojeni povinností práva a morálky (Wight, 1978: 290). Havel hovoří o tom, že politika by měla vyrůstat z morálního vědomí jednotlivce i jeho odpovědnosti za svět jako takový a za ty, kteří žijí za našimi hranicemi. Opakovaně (válka v Perském zálivu, letecké útoky NATO na Srbsko) argumentuje, že existuje vyšší právo než princip suverenity a toto právo je právo všech lidí na důstojný

a spravedlivý život (srv. níže Havlovo hodnocení leteckých útoků na Srbsko jako první války, která je vedena zájmy celého lidstva). Havlovo antigeopolitické myšlení zahrnující masarykovskou antigeopolitickou tradici a přirozenoprávní myšlení se významným způsobem promítlo do tzv. disidentské tradice. Vliv Havlova antigeopolitického myšlení na povahu české zahraniční politiky byl řadu let poměrně silný, neboť jasná koncepce zahraniční politiky neexistovala (dokument, který lze chápat jako koncepčně vymezující, vzniká až v roce 1998). Umocněný pak byl osobním přátelským vztahem s Madeleine Albrightovou, ministryní zahraničních věcí USA (1997–2001) českého původu a výraznou představitelkou antigeopolitického diskurzu (Druhlák, 2006: 422). Z toho, co jsem zde uvedla o antigeopolitice v českém politickém myšlení a antigeopolitice jako alternativní nezávislé proměnné, je zřejmé, že tento faktor je minimálně částečně obsažen v proměnné „vliv disentu na českou zahraniční politiku“.

Plán knihy

V úvodní kapitole představím metodologická východiska předloženého výzkumu a metody, které byly použity, a budu operacionalizovat klíčové pojmy a koncepty aplikované v této knize, zejména „alternativní národní zájem“ a „principiální etickou zahraniční politiku“. Pojmy a koncepty uplatněné výhradně či převážně v konkrétní kapitole budu operacionalizovat v úvodu dané kapitoly – např. termín „disident“ operacionalizuji ve třetí kapitole. Další text je rozdělen do dvou částí. První část knihy „sleduje“ Obrázek 1 a zkoumá čtyři nezávislé proměnné, abych zjistila, zda byly vytvořeny podmínky pro rekonstrukci českého národního zájmu a zda došlo k opuštění úzkého substantivního vymezení národního zájmu. Ve druhé části knihy analyzuji prostřednictvím případových studií míru principality české zahraniční politiky.

První část knihy zahrnuje kapitoly 1–4. V první kapitole se věnuji domácí politické, ekonomické i společenské transformaci a formování nových politických elit po roce 1989. Ukazují, že v českém prostředí došlo ke specifické genezi politických elit. V postkomunistickém Československu se politické elity – na rozdíl od Polska či Maďarska, kde došlo k tzv. revoluci tajemníků – generovaly z antielity. Nové politické elity se od starých komunistických

elit radikálně lišily kulturou, kterou sdílely, způsobem myšlení a hodnotovými preferencemi. Představitelé nové zahraničněpolitické elity odmítali studenou válku a militarizaci domácí i mezinárodní politiky a vysoce si cenili života v míru a spolupráce a podporovali všechny cesty, které k němu mohly směřovat, především odzbrojování spojené se zrušením vojenských bloků, posilování mezinárodního práva včetně mezinárodního humanitárního práva a mezinárodní akce směřující k celosvětové podpoře lidských práv. Všechny tyto hodnotové preference se staly fakticky neslučitelné s úzce definovaným národním zájmem.

Ve druhé kapitole analyzují změnu hodnotových preferencí, idejí a identity české společnosti a tvůrců politiky, neboť ty mají vliv na povahu zahraniční politiky. Hodnoty jsou referenčním ideologickým rámcem, v jehož mezích lze pochopit a vysvětlit ostatní společenské jevy. Hodnoty na supraindividuální rovině usměřují jednání a postoje a rozhodování např. při stanovování cílů organizace a formování nových linií politiky. Otázka hodnotových preferencí, idejí a identity je v českých podmínkách mimořádně důležitá zejména proto, že revoluce roku 1989 vynesla na místo politické elity skupinu, která do té doby stála na okraji společnosti a sdílela jinou kulturu a civilizační kompetence než zbytek společnosti. V předložené analýze vycházím mj. z Inglehartovy teze o „tiché revoluci“, v níž se moderní společnosti mění na společnosti postmoderní vyznačující se postmaterialistickými hodnotami. Postmaterialistické hodnoty zahrnují orientaci na svobodnou seberealizaci jedince, důraz občanů na možnost více se podílet na důležitých vládních rozhodnutích, více ovlivňovat správu věcí veřejných v bezprostředním okolí, žít v kvalitním životním prostředí a ve snaze změnit neosobní aspekt života společnosti a vytvářet humánnější společnost, v níž myšlenky budou důležitější než peníze. Přechod k postmaterialismu se projevuje i v institucionální rovině a politické sféře. Docházím k závěru, že v české společnosti probíhá od roku 1989 změna hodnotových preferencí, která je podobná tzv. tiché revoluci, k níž došlo v 70. letech v západoevropských společnostech. Nárůst postmaterialistické orientace české společnosti, jež je mj. spojena s orientací na kosmopolitní hodnoty a důrazem na význam kvality života jedince, vytváří mentální překážku pro interpretaci národního zájmu jako zájmu úzkého. Společnostem, které přijaly postmaterialistické hodnoty, je projekce principiálních a kosmopolitních hodnot do politiky daleko bližší než politika založená na zájmech a logika výhodnosti. Postmaterialistická orientace české

společnosti a tvůrců zahraniční politiky může mít vliv zejména na cíle a postupy zahraniční politiky.

Ve třetí kapitole se zabývám dědictvím disentu a disidentskou tradicí v české zahraniční politice. Klíčovou tezí této kapitoly je, že v české zahraniční politice existuje disidentská tradice, jejími nositeli jsou především bývalí disidenti a tato tradice je jedním ze zdrojů alternativní konstrukce českého národního zájmu a principiální etické zahraniční politiky. Disidentskou tradicí mám na mysli specifické zaujetí české zahraniční politiky pro ochranu občanských a politických práv a demokratických hodnot, jíž je dosahováno pomocí obhajoby zákonnosti i za cenu případných vlastních ztrát, solidaritou s nespravedlivě stíhanými, kritikou nedemokratických režimů komunistického typu a podporou občanské společnosti a demokratické transformace. Předloženou tezi ověřuji pomocí analýzy obsahu české zahraniční politiky – tj. zda témata, která jsem vymezila jako disidentskou tradici, jsou v české zahraniční politice přítomna – a pomocí analýzy činnosti disidentů v zahraničněpolitickém procesu, konkrétně na půdě Parlamentu ČR. V českém politickém systému představuje parlament vedle vlády (zejména MZV) a prezidenta třetího aktéra participujícího na zahraničněpolitickém procesu. Důvodem, proč jsem se rozhodla k předložené analýze nevyužít primárně výzkum činnosti ministerstva zahraničních věcí, je skutečnost, že neumožňuje ověřit, zda jsou disidenti v zahraničněpolitickém procesu aktivnější než ne-disidenti, poněvadž zahraniční politika je hlavní náplní činnosti MZV. Neumožňuje ani zkoumat individuální vliv na zanášení témat do zahraniční politiky. Důvody, proč jsem nevyužila k výzkumu instituci prezidenta, jsou dva: 1) činnost Hradu v období prezidentství Václava Havla (1990–2003) je všeobecně známa a mnoho nového nemůžeme odhalit, Havel byl a je nepochybně nositelem disidentské tradice a Havlovo mimořádné renomé mu umožňovalo mimořádné aktivity a 2) výzkum bych prováděla prakticky na dvou osobách – dosavadních prezidentech ČR, což je jako badatelský postup neúnosné. Ačkoliv tezi testuji u parlamentu s ohledem na argument výše, nebylo samozřejmě možné ministerstvo zahraničních věcí a prezidenta vynechat. Proto se jim věnuji v závěru kapitoly. Ve čtvrté kapitole docházím k závěru, že v českém zahraničněpolitickém procesu existuje explicitní mechanismus, jenž zahrnuje disidentskou tradici do české zahraniční politiky, a existuje celá řada případů, kdy disidentská tradice ovlivnila českou zahraniční politiku.

Ve čtvrté kapitole analyzuji vliv transformace mezinárodního prostředí po roce 1989 a socializační vliv EU a NATO na českou zahraniční politiku. Právě „výměna“ společenství, do něhož se Česká republika socializovala, se jeví jako jeden z významných faktorů (re)konstrukce českého národního zájmu a transformace české zahraniční politiky. Československo se bezprostředně po pádu komunismu přihlásilo k západní politické tradici a ke kultuře Západu. Součástí „návratu do Evropy“ bylo myšlenkové odstříhnutí se od Východu i institucionální rozluka. Vstupem do NATO a EU se Česká republika přihlásila k určitému systému hodnot, které jsou reprezentovány členskými státy NATO a EU. Evropská unie i NATO představují jedinečného normativního civilizujícího aktéra, a to jak směrem dovnitř, tak směrem navenek. Aby se Česká republika mohla stát insiderem, musela dostat závazkům euroatlantické liberální komunity, přijmout a dodržovat její étos a praktiky a plnit její očekávání. ČR se od roku 1990 začleňovala do skupiny západních liberálních demokracií, přičemž přebírala jejich postoje, normy a hodnoty a postupně si je osvojovala a učila se sociálními rolím spojeným s určitými pozicemi. Jinými slovy, Česká republika se socializovala do západní liberální komunity. Závěrem první části knihy je, že lze potvrdit, že došlo ke změně povahy české zahraniční politiky a že na rekonstrukci českého národního zájmu a na povahu české zahraniční politiky měly vliv síly a faktory působící zevnitř i zvenku. Za vnitřní faktory lze považovat přechod k liberální demokracii, výměnu politických elit, silící postmoderní hodnotovou orientaci společnosti a politických elit a dědictví disentu v české zahraniční politice, za vnější faktory lze považovat vliv liberální komunity EU a nový politický řád v Evropě a v euroatlantickém prostoru.

Ve druhé části knihy (kapitoly 5–8) zjišťuji, do jaké míry došlo ke změně povahy české zahraniční politiky a do jaké míry je česká zahraniční politika principiální a etická. Míru principality testuji na pěti případech, v nichž analyzuji postup, chování, jednání a motivace české zahraniční politiky. Vybrala jsem případy, které jsou na jedné straně všeobecně považovány za „velké počiny lidskoprávní komunity a pokrok v budování humanitárního práva“ a které jsou označovány za vítězství civilizovaného, altruistického a humanitárního jednání a jako takové za etické a morální, na druhé straně vyvolávají řadu otázek a diskusí o rolích, povinnostech a právech státu a jeho dalším postavení v mezinárodním systému. Předložené případy se vyrovnávají se strategickými dilematy jako zpochybnění absolutního výkladu suverenity, legiti-

mita humanitární intervence, omezení národní bezpečnosti a zvýšení nákladů na její udržení, používání nehumánních zbraní k ochraně národní a mezinárodní bezpečnosti apod. – faktory, které zpochybňují stávající *status quo*. Tyto faktory jsou *strategické*, poněvadž se vztahují přímo k zahraniční a bezpečnostní politice ČR, a jsou *dilematy*, neboť vyžadují pozornost státu a (ve většině případů) neodkladnou domácí deliberaci o vhodné reakci.

Těmito případy jsou:

- 1) Ottawská úmluva zakazující používání, výrobu, transfer a skladování protipěchotních min (dále jen Ottawská úmluva),
- 2) Dohoda z Osla zakazující používání, výrobu, transfer a skladování kazetové munice (dále jen Dohoda z Osla),
- 3) Římský statut a Mezinárodní trestní soud,
- 4) doktrína Odpovědnosti za ochranu,
- 5) Mezinárodní pakt o občanských a politických právech.

Většina dosavadních výzkumů zabývajících se povahou zahraniční politiky má spíše narativní a kvalitativní charakter (srv. např. Brysk, 2009; Wheeler–Dunn, 1998; Chandler, 2003). To je více méně logická konsekvence daného výzkumného tématu, které svým charakterem ztěžuje konstrukci platných pozorovatelných a měřitelných indikátorů. Propojení teorie s evidencí a následná kvantifikace by nám však umožnily evaluovat míru principality a etiky zahraniční politiky. Do předloženého výzkumu tedy zahrnuji jak kvalitativní a narativní pasáže, tak kvantifikuji výsledky výzkumu. Nejprve konstruuji platné pozorovatelné indikátory (srv. operacionalizaci termínu principiální etická zahraniční politika v části *Metodologie, metoda a klíčové pojmy*) a na základě jejich vyhodnocení kvantifikuji výsledky výzkumu. Pokud bude česká zahraniční politika splňovat konkrétní kritérium (vyhodnocení konkrétního indikátoru bude pozitivní), bude kritériu přiřazena hodnota 1. Nebude-li jej splňovat (vyhodnocení indikátoru bude negativní), pak bude kritériu přiřazena hodnota 0. Míru principality a etiky odvozují od toho, kolik bodů získá zahraniční politika v daném případě z celkového možného počtu bodů (maximální počet bodů je roven součtu všech pozorovatelných indikátorů): čím vyšší počet bodů v tom kterém případě (a celkem), tím vyšší je míra principality české zahraniční politiky.

Metodologie, metoda a klíčové pojmy

V této studii se hlásím k premisám sociálního konstruktivismu a badatelům, uznávajícím význam identit, pravidel a norem (A. Wendt, F. Kratochwil, T. Risse-Kappen či M. Finnemore) v mezinárodní politice. Tito autoři pohlízejí na realitu jako na intersubjektivní, sociální konstrukt, zdůrazňují roli diskurzivního a sociálního kontextu při vytváření společné představy o realitě a nahlízejí politické aktéry jako jednající v souladu s pravidly a zvyklostmi, které jsou sociálně konstruované, veřejně známé, očekávatelné, předvídatelné a akceptovatelné. Vykreslují mezinárodní společnost jako komunitu těch, kteří následují právo a pravidla a hrají role s odlišnými sociokulturními vazbami, kulturními spojeními, intersubjektivním pochopením a smyslem příslušnosti. Identity a pravidla jsou konstitutivní i regulativní a jsou utvářeny sociálními interakcemi a zkušenostmi (Finnemore, 1996a a 1996b; Risse-Kappen, 1995; Hasenclever–Mayer–Rittberger, 1996).

Teoretický argument tohoto proudu říká, že *normy ovlivňují chování pomocí změny aktérových motivů a přesvědčení a aktérova chápání vlastního zájmu*. Aktér je podle konstruktivistů *homo sociologicus*, který odmítá chování *homo oeconomicuse*. Zatímco *homo oeconomicus* své jednání založil na racionální kalkulaci zohledňující náklady a zisky, *homo sociologicus* hraje sociální role (či spíše několik rolí), jež získal v procesu socializace a jež mu určují, jak se má v určitých situacích chovat. Podle konstruktivistů jsou aktéři zakotveni v sociálním kontextu, a ten má významný vliv na jejich chování. Důsledkem je, že to, co motivuje aktérovo jednání, není případný důsledek různých způsobů jednání, ale určitý způsob jednání je přijat proto, že je v souladu s intersubjektivně sdílenými, na hodnotách založenými očekáváními vhodného chování vycházejícího z aktérova sociálního prostředí (Rittberger, 2004: 8–9). Nutno však poznamenat, že rozhodnutí, která přijme *homo oeconomicus* i *homo sociologicus*, nemusejí být *a priori* odlišná, odlišné je jen zdůvodnění přijetí rozhodnutí.

Jednání je vždy založené – byť jen částečně – na pravidlech. Lidské motivace a způsoby jednání mohou být velmi různorodé. Jednání je poháněné zvykem, emocemi, donucením a kalkulovaným očekávaným užitekem, je však poháněné i internalizovanými pravidly a principy. Jedinci i zahraniční politiky si vybírají z řady alternativních pravidel a v konkrétním případě je uplatňovaná jen část relevantních pravidel. Zahraniční politiku lze chápat jako

proces výběru pravidel, která budou aplikována v konkrétní situaci, i jako jednání ovlivňované interpretací určité situace a identit (March–Olsen, 1998: nestránkováno; March–Olsen, 2009: 9).

Dříve, než se budu věnovat samotnému tématu, musím učinit odbočku vztahující se k socializaci státu. Když hovoříme o socializaci státu, máme tu metodologickou otázku, totiž, jak pojímat stát. Je stát aktér (jak předpokládá např. Wendt /1999: 193–245/ nebo /2004/), který je nadán vlastnostmi, jež jsou běžně spojovány s lidskou bytostí jako identity, pocity a záměry, a který proto může být socializován, nebo je to „umělý výtvar“ či teoretická abstrakce?⁶ V tomto textu sdílím pozici těch (např. Wight, 2004: 270; Flockhart, 2006), kteří se domnívají, že stát existuje jako skutečná entita, tedy, že stát není ani jen pouhou teoretickou abstrakcí, ani osobou, ani souborem osob, a že není nadán kvalitami, které má lidský jedinec. Domnívám, že stát má kapacitu „činit“ a „podnikat aktivity“, a to obvykle prostřednictvím své vlády nebo jiných státních institucí. Současně, stát můžeme chápat i jako strukturální kontext, v jehož rámci se uskutečňují politické aktivity lidí. Stát se v takovém případě stává strukturou, v níž se odehrávají lidské aktivity, a jedná jako zástupce lidské činnosti, která byla institucionalizována do státních struktur. Státní úředníci definují preference státu (na základě zájmů celé struktury společnosti) a jednájí cílevědomě ve světové politice podle těchto zájmů. Stát tak může být současně strukturou s kapacitou „činit“ i reprezentantem společenských a politických aktivit, jež jsou kolektivně chápány jako jednání a chování státu (tamtéž: 92). Pokud vycházím z této pozice, pak aktéři, kteří jsou socializováni, jsou jedinci, jedinci vykonávající různé činnosti a zastávající různé pozice ve státě. Tito jedinci jsou nejen socializováni, ale mohou se socializovat i navzájem, přičemž klíčovým mezníkem procesu socializace je okamžik,⁷ kdy je daná norma institucionalizována do státních struktur a kdy se stala „normou konkrétního státu“. Norma je fakticky institucionalizována tehdy, když jedinci, kteří zastávají klíčové role ve státě, jsou o normě přesvědčeni a pokoušejí se o její uznání prostřednictvím legislativy nebo jiných cest, které by zanesly danou normu do národního práva a praxe.

⁶ Srovnej diskusi v *Review of International Studies* (2/2004), která je věnována otázce o tom, zda „stát je osoba“, zejména články Colina Wighta a P. T. Jacksona.

⁷ „Bod zvratu“ či „práh“ – srv. např. Finnemore–Sikkink, 1998.

Ačkoliv se tato studie hlásí k premisám sociálního konstruktivismu a dobře rozvinutému konstruktivistickému studiu norem, není schopna překonat (a ani si tento cíl neklade) esencialistické pojetí národního zájmu a zahraniční politiky. Tvůrci politických rozhodnutí museli vždy brát v úvahu požadavky a potřeby mezinárodní společnosti, jejímiž byli členy, avšak jejich primární povinností je pečovat o blaho vlastních občanů, i když „v kontextu širší sady povinností vůči státům a skrze státy by měli pečovat i o zbytek lidstva“ (Smith–Light, 2001: 6). Státy se nemohou chovat eticky vždy a za všech okolností. Tuto myšlenku rozvíjím níže v souvislosti s operacionalizací principiální etické zahraniční politiky a s odkazem na I. Kanta a jeho koncept nedokonalých povinností a Martina Wighta, který se domnívá, že etika v mezinárodní politice je výsledkem civilizované tradice, stejně jako bezpečnosti (Wight, 1978: 292 nn). Fakt, že předložená studie má významné racionalistické prvky, dokládá také moje snaha spojit teorii s evidencí.

Jak však tento krok učinit? V následující studii použiji metody, které jsou spojené s výzkumem norem, institucí a idejí a zaměřují se na empirickou evidenci, resp. jejich cílem je propojení teorie s empirickou evidencí (srv. např. Herrmann, 2002: 127nn). Jde především o kritickou diskurzivní analýzu, analýzu vývoje úvah o konkrétních tématech, obsahovou analýzu a biografii.

Základem evidence u kritické diskurzivní analýzy je pro tuto studii intertextuální analýza diskurzivních praktik. Ta se snaží identifikovat diskurzivní praktiky spojené s určitými typy situací a způsob, jakým tyto praktiky ovlivňují okolní subjekty a ideje, mj. jejich legitimizační strategie, tj. strategie, jimiž je ospravedlňován určitý jev či praxe (van Leeuwen podle Bílková–Matějková, 2010: 130nn). Legitimizační strategií etické zahraniční politiky je strategie odvolávající se na morální hodnocení. Tato strategie obhájí určitý jev či praxi poukazem na to, že jsou chápány jako normální a přirozené a/nebo odpovídají uznávanému systému morálních norem.⁸ Jinými slovy, jev

⁸ Van Leeuwen rozlišuje ještě další tři legitimizační strategie: 1) strategii autorizace, která ospravedlňuje určitý jev či praxi odkazem na autoritu, jež se v daném společenství těší všeobecné podpoře (např. známá a vážená osoba, právně závazný dokument, společensky uznávaná pravidla chování); 2) strategii racionalizace, která odkazuje k účelu, jenž má ospravedlňovaný jev či praxe plnit a v jehož světle se tyto jevy jako efektivní a obecně přínosné; 3) mytopoetiku, která legitimizuje pomocí příběhu, ve kterém je potrestáno nevhodné nebo naopak oceněno široce přijatelné jednání (van Leeuwen podle Bílková–Matějková, 2010: 130–131).

či praxe jsou přijímány, dodržovány, prosazovány a obhajovány správností a dobrem, nikoliv poukazem na autoritu, výhodnost či tlak a hrozící trest.

Jako empirickou strategii pro studium vývoje úvah o konkrétních tématech použiji analýzu prohlášení oficiálních představitelů a formálních a neformálních tvůrců zahraniční politiky, analýzu procesu pojetí a podpory konkrétních státních rozhodnutí a změny byrokratické organizace a pravidel produkovaných normami na úrovni státu (např. vytvoření explicitního mechanismu integrujícího disidentskou tradici do zahraniční politiky a skutečnost, že tento mechanismus modifikoval v některých případech zahraničněpolitická rozhodnutí).

Biografie mi umožnila porozumět tomu, „odkud pocházejí“, „kdo jsou“ a „co prožili“ formální a neformální tvůrci zahraniční politiky a kontextualizovat hodnoty a percepce konkrétních osob. Studovala jsem archivní dokumenty, paměti, nekrology a oficiální životopisy a vedla jsem polostrukturované i nestrukturované rozhovory s formálními i neformálními tvůrci zahraniční politiky. Tyto materiály mi poskytovaly mj. retrospektivní obrázek o rozhodovacích procesech a motivech konkrétních rozhodnutí. Informace získané z rozhovorů byly triangulovány pomocí dalších rozhovorů, dobových materiálů, záznamů z jednání, hlasování, nařízení, novinových článků apod.

V předložené studii (v kapitole 2) byla použita data ze sociologického šetření *European Values Study* zaměřeného na výzkum hodnot a hodnotových preferencí v členských zemích EU v letech 1991 až 2008. Soubor obsahuje longitudiální data z let 1991, 1999 a 2008 i pro Českou republiku a celou baterii otázek na politické hodnoty. Výzkumu EVS se v ČR účastnilo 5823 respondentů. Datový soubor EVS byl zpracován pomocí softwaru SPSS. Třídící kritéria jsem určovala na základě záměru předložené studie (tj. např. kombinace hodnotové orientace a vzdělání, hodnotové orientace a věku či hodnotové orientace a kulturní blízkosti respondentů). Při výpočtech hodnot byly používány tzv. váhy, které vyrovnávají nestejnou pravděpodobnost, že bude respondent vybrán při dotazování, a korigují odchylky od reprezentativity, které vygeneruje náhodný výběr.⁹ S ohledem na použití „vah“ vycházely některé počty respondentů s desetinnými čísly. Desetinná čísla byla zaokrouhlena dle běžných matematických pravidel.

⁹ Respondenti pro EVS nebyli vybíráni naprosto náhodně, existoval složitý vícestupňový výběr a ne každý měl stejnou šanci dostat se do vzorku EVS.

Operacionalizace klíčových pojmů

Zahraněční politika spočívá na sdíleném významu národní identity, postavení státu ve světě, jeho spojencích a nepřátelích a jeho zájmech a aspiracích (Hill–Wallace, 1996: 8). Je klíčovým prvkem pro to, jak lidé chápou národní identitu a roli svého státu, jeho záměry a hodnoty vlastní společnosti. Rámec naší politické akce a vize světa vycházejí z toho, kdo jsme, odkud pocházíme a co jsme prožili v minulosti. Sociokulturní zdroje zahraniční politiky však představují dynamickou oblast a mohou se měnit, zejména proto, že stát sám je tvořen různými sociálními skupinami s lišícími se zájmy a identitami. Důvodem změny zahraniční politiky však může být i změna mezinárodních struktur. Vycházíme-li z toho, že zájmy aktérů jsou vytvářeny na pozadí společenského kontextu, aktéři své zájmy vytvářejí v procesu sociálních interakcí a aktéři a struktura na sebe vzájemně působí, dochází u obou k procesu sociálního učení, v jehož průběhu jsou přehodnocovány základní představy a hodnoty.

Klíčovými koncepty předloženého výzkumu jsou „alternativní národní zájem“ a „etická zahraniční politika“. Alternativní národní zájem se formuje, bylo-li opuštěno úzké substantivní pojetí národního zájmu, kdy je národní zájem koncipován jako kategorie, jež má obhájit primát suverénního státu a jeho politických aktivit vůči těm aktérům, kteří tyto principy zpochybňují (srv. např. Kratochvíl, 2009: 11). Alternativní národní zájem je konstruován tak, že bere v potaz ostatní aktéry (tamtéž: 12nn) a zahrnuje nejen zajištění fyzické existence a bezpečnosti státu a jeho občanů, ale všech lidí, resp. lidstva jako celku. Součástí alternativního národního zájmu se stávají i zájmy a práva těch, kteří žijí za hranicemi daného státu či obecněji řečeno kvalita života všech dalších lidí. Alternativní národní zájem je založen na společném étosu mezinárodního společenství, jehož principem je inkluзивita; jinými slovy, alternativní národní zájem neexistuje nezávisle na právech jedinců. Abychom mohli říci, že byl vytvořen tzv. alternativní národní zájem, musejí politické elity a společnost akceptovat, že:

- suverenita není interpretována absolutně a je chápána spíše jako odpovědnost než jako autorita;
- stát má určité povinnosti vůči všem lidským bytostem, přičemž nejde pouze o zajištění fyzické existence, ale o celkovou kvalitu života;

- cílem zahraniční politiky není výhradně posilování politické a ekonomické moci;
- je potřeba respektovat subjektivní práva všech členů mezinárodní společnosti a věnovat jim péči;
- zájmy států nemohou být prosazovány na úkor ostatních.

Rekonstrukci národního zájmu v tomto případě považují za *zprostředkující proměnnou*, která by v ideálním případě nabývala binárních hodnot. To je – buď k rekonstrukci došlo a byl vytvořen alternativní národní zájem, nebo nikoliv. V politické praxi však rekonstrukce národního zájmu představuje proces. Po určitou dobu tak může být národní zájem v procesu re-konstrukce, tj. nejedná se už o úzce vymezený národní zájem, ale rekonstrukce nedospěla ještě do polohy tzv. alternativního národního zájmu.

Závislou proměnou je povaha zahraniční politiky. Dojde-li k rekonstrukci národního zájmu, nebo je-li rekonstrukce národního zájmu zahájena, dochází ke změně povahy zahraniční politiky. Povaha zahraniční politiky může nabývat různých podob. Za dvě extrémní podoby povahy zahraniční politiky považují na jedné straně realpolitiku, na straně druhé etickou zahraniční politiku. Realpolitika ve svém klasickém pojetí vychází z německé *Machtpolitik*, tj. politiky založené na síle – výkonu [*conduct*] mezinárodních vztahů silou nebo hrozbou síly bez ohledu na právo a spravedlnost (Wight, 1978: 29).

Dnes interpretujeme realpolitiku jako takovou zahraniční politiku, která je založena na racionální kalkulaci zohledňující náklady a zisky a jejímž zájmem je národní bezpečnost, zajištění fyzické existence státu a posilování moci. Realpolitika je pragmatická, flexibilní, přizpůsobivá a zdrženlivá. Podle realpolitické tradice jsou hlavní příčinou války chybná rozhodnutí státníků, kteří špatně odhadli zájmy státu a rovnováhu moci. Pokud jsou zahraničněpolitická rozhodnutí přijímána na základě kalkulace moci a národního zájmu, měla by se zahraniční politika přizpůsobovat změnám rozložení moci, a to pomocí posilování vojenských kapacit, vytvářením aliancí či děláním ústupků tak, aby bylo minimalizováno riziko vypuknutí ozbrojeného konfliktu. Podstatou realpolitiky je státocentrismus, etnocentrismus, maximalizace moci a vojenské bezpečnosti. S klasickou realpolitikou se však dnes již téměř nesetkáme, neboť její aplikaci fakticky znemožňuje stávající normativní rámec mezinárodního systému, transformace pojetí moci a důraz kladený na měkkou moc.

Druhou extrémní polohou povahy zahraniční politiky je etická zahraniční politika. Obecně řečeno, pokud o nějakém chování hovoříme jako o etickém, pak máme většinou na mysli, že toto chování je v souladu s nějakým druhem morálního principu. I když, co vytváří tento morální princip (a tudíž etické chování), je otázkou debaty, „všechny seriózní přístupy k etice odmítají, že jednání, jež by bylo založené na pouhém a krátkodobém vlastním zájmu, který nebere ohled na zájmy ostatních, by bylo možno označit za morální. ... To znamená, že etické jednání zahrnuje uvědomování si a vnímavost k zájmům ostatních, nevyžaduje však nutně zřeknutí se sebe sama“ (Brown, 2001: 21). Etické povinnosti nelze realizovat absolutně, vždy a za všech okolností a druzí nemají právo je bezpodmínečně nárokovat.¹⁰

Etická zahraniční politika je taková politika, která bere v potaz vlastní zájmy i zájmy ostatních akτέρů a do níž jsou projektovány principiální normy a kosmopolitní hodnoty (za ty jsou považovány zejména primát spravedlnosti, uspokojení globálních a lidských potřeb, respekt k všeobecným lidským právům a význam kladený na skromnost a umírněnost, na komunikaci, velkorysost a spolupráci v mezinárodních vztazích – srv. Melakopides, 1998: 4–5), jež jsou prosazovány, rozšiřovány a naplňovány etickým způsobem. Je to taková zahraniční politika, která zasahuje, aby ochránila zájmy ostatních, a je v maximální možné míře vzdálená politice selektivního zájmu a dvojího standardu (srv. např. Chandler, 2002). Podstatou etické zahraniční politiky je mezinárodní spolupráce, mezinárodní právo, mezinárodní morálka a multilateralismus (Melakopides, 1998: 21). Současně je ale nutné poznamenat, že principiální etická zahraniční politika neodmítá ani sílu, ani donucení, jsou-li to cesty, jejichž prostřednictvím bude dosaženo větší bezpečnosti jedinců, bu-

¹⁰ K vysvětlení zde použiji analogii s Kantovými „nedokonalemi povinnostmi“. Kantovy nedokonalé povinnosti vycházejí z uznávaných etických imperativů, ovšem nelze je realizovat absolutně, vždy a za všech okolností a druzí nemají právo je bezpodmínečně nárokovat. Takovou povinností je povinnost dobročinnosti, pomoci druhému, laskavost, v rámci níž musíme vynaložit veškeré úsilí, abychom v rámci svých možností podpořili autonomii a lidskou důstojnost všech, kterým takto pomoci můžeme. Dobročinnost však nelze vysvětlovat emocionálními motivy či láskou k bližnímu, kterou Kant ve svém obdivu k čistému racionu v podstatě opovrhne. Dobročinnost je racionální ctností a rozumovou úvahou musí být i motivována. Proto i státy s alternativním národním zájmem a principiální etickou zahraniční politikou nemohou pomáhat vždy a za všech okolností, resp. nemohou ohrozit vlastní existenci prosazováním či uplatňováním morálních principů (pro tuto diskusi srv. Cabada–Strnadová–Waisová, 2009: 29nn; Betzler, 2008). Wight dospívá k témuž závěru, byť na základě jiné argumentace: „etika je plodem bezpečnosti...“ (Wight, 1978: 293).

dou lépe ochráněna lidská práva a zajištěny lidské potřeby (srv. např. Chandler, 2003; Cook, 2002 či 1997).

Rozdíl mezi realpolitikou a etickou zahraniční politikou vystihuje projev Václava Havla z roku 1999 před kanadským parlamentem. Podle Havla jsou útoky proti Srbsku „první válkou, která není *vedena* ve jménu národního zájmu, ale *v zájmu určitých principů a hodnot*. Pokud je možné o válce říci, že je etická, nebo že je vedena z etických důvodů, pak je to tato válka. Kosovo nemá ani ropná pole a žádný z členů NATO zde nemá teritoriální zájmy ... Aliance bojuje, i když Milošević neohrožuje teritoriální integritu žádného z členů NATO. *Je to boj v zájmu humanity a ochrany lidských bytostí*. Bojuje se, protože určití lidé nemohou sedět a přihlížet, jak jsou jiní lidé masakrováni. ... [Aliance] nejednala v rozporu s právem, ba právě naopak, *jednala v souladu s právem vyšším*, než je ochrana suverenity. ... [Zásah Aliance] demonstruje, že lidská práva jsou nedělitelná a pokud je někomu činěno bezpráví, je činěno všem“ (zvýraznila autorka).¹¹

Výše jsem etickou zahraniční politiku vymezila a definovala obecně, nyní se zaměřím na pozorovatelné a měřitelné indikátory. Operacionální definice etické zahraniční politiky, s níž pracuji v tomto textu, předpokládá, že:

- stát iniciuje či se podílí na iniciování morální normy (normy, která bere v potaz zájmy ostatních);
- stát v procesu přípravy normy nenavrhuje a neprosazuje výjimky z pravidla ani úpravy oslabující dopad normy;
- poté, co je morální norma transformována do normy, právní stát podepíše normu a ratifikuje ji;
- časová prodleva mezi podpisem a ratifikací normy je minimální, či nezbytně nutná;
- se stát chová a jedná podle normy;
- existuje soulad mezi příslušností k normativnímu rámci a praktickou činností, jinými slovy existuje soulad mezi jednáním a normami;
- stát podporuje naplňování normy, a to finančně, symbolicky, rétoricky atd.;
- stát rozšiřuje povědomí o normách a/nebo podporuje jejich šíření;

¹¹ Address by Václav Havel President of the Czech Republic to the Senate and the House of Commons of the Parliament of Canada, Ottawa, 29. 4. 1999: On-line: old.hrad.cz/president/Havel/speeches/1999/2904_uk.html (14. 9. 2010).

Tabulka 1: Srovnání realpolitiky a principiální zahraniční politiky

	Realpolitika	Etická zahraniční politika
Cíle	Vlastní zájmy, zejména národní bezpečnost, existence státu a posilování moci	Vlastní zájmy i zájmy ostatních; uvědomuje si a vnímá zájmy ostatních, nevyžaduje však zřeknutí se sebe sama
Prostředky	Posilování moci, síla Vytváření aliancí Ústupky Flexibilita a pragmatismus	Mezinárodní spolupráce Mezinárodní právo Multilateralismus Zásadovost
Zdroje a motivace jednání	Racionální kalkulace zohledňující náklady, zisky a důsledky různých způsobů jednání Stát je <i>homo oeconomicus</i>	Jednání je v souladu s intersubjektivně sdílenými, na hodnotách založenými očekáváními vhodného chování, na jednání má vliv sociální kontext, v němž je stát zakotven Stát je <i>homo sociologicus</i>
Logika jednání	Výhodnost	Vhodnost
Legitimizační strategie	Autorizace Racionalizace Mytopoetika	Odvolává se na morální hodnocení, obhajuje určité jevy a praxi poukazem na to, že jsou chápány jako normální a přirozené a/nebo odpovídají uznávanému systému morálních norem

- stát prosazuje univerzální aplikaci normy;
- se stát chová konzistentně s normami a nedělá výjimky z pravidla;
- stát vymáhá dodržování norem vůči subjektům na svém území;
- stát je ochoten nést a nese materiální náklady vyplývající z členství v normách¹² a z naplňování norem;

¹² Příkladem budiž závazek Ottawské úmluvy, která vyžaduje zákaz používání a výroby nášlapných min a jejich likvidaci. Pokud stát přijme Ottawskou úmluvu, omezuje možnosti výroby a zisku vlastních firem, nese náklady na likvidaci vlastních min i min na cizím území a ještě musí investovat

- stát přijímá a dodržuje normu, protože se domnívá, že je správná, ne proto, že to je výhodné, nebo že k tomu byl donucen.

To, co jsem zde popsala jako dvě extrémní podoby povahy zahraniční politiky, jako realpolitiku a etickou zahraniční politiku, popisují někteří autoři (srv. např. Chandler, 2007) prostřednictvím dichotomie mezi zájmy a hodnotami, resp. dichotomie mezi na zájmech založeném přístupem (*interest-based*) a na přístupu založeném na hodnotách (*value-based*). Takové dichotomické pojetí předpokládá, že normy a hodnoty vylučují zájmy a *vice versa*. Toto tvrzení můžeme zobecnit a přeložit do otázky, jaký je vztah mezi normami a zájmy nebo jaký je vztah mezi etikou a zahraničněpolitickými zájmy? Setkáme se minimálně se dvěma výklady: 1) normy a zájmy se vylučují, jsou to alternativy a 2) normy nevylučují zájmy a naopak. Autory, kteří zastávají druhý výklad, můžeme dělit do dvou skupin: a) Na ty, kteří se domnívají, že normy vytvářejí požadovanou praxi, nikoliv však praxi, která aktuálně převažuje, a normy jsou používány pro ospravedlnění, výmluvy a odmítnutí, a b) na ty, kteří se domnívají, že normy utvářejí zájmy a že omezují jednání státu a brání státům činit to, co by jim jinak přinášelo výhody a zisky (Herrmann, 2002: 129).

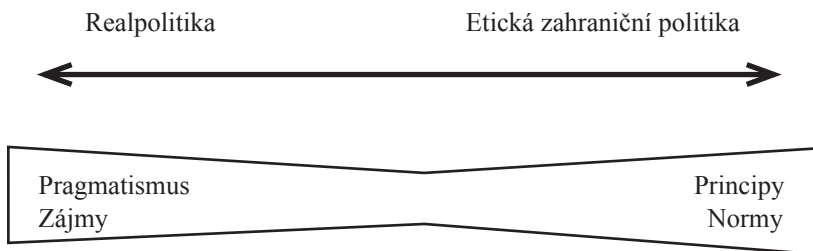
Při výzkumu zahraniční politiky nelze normy a hodnoty, resp. etiku a zahraničněpolitické zájmy považovat za nezávislé a oddělitelné faktory či za alternativy a protiklady (tamtéž; Brown, 2001). Stát je *homo valuens*, který disponuje rozumovou schopností vybírat si z alternativ. „Co spojuje idealismus a pragmatismus ... vědění a hodnoty je racionalita“ (Kekes, 1994: 392). U každého aktéra dochází k racionální deliberaci týkající se hodnot a cílů, i když je třeba mít na paměti, že ne všechny cíle si můžeme vybírat; některé cíle (přežití) vyplývají ze situace a neponechávají žádný prostor na deliberaci. „Mnohé hodnoty vyplývají z našich potřeb. Některé hodnoty pro nás ale vyplývají z ontologické situace – jsou to hodnoty, které jednoduše odrážejí, kdo jsme a že jsme bytostmi. Příkladem takových hodnot je lidský život či svoboda“ (Rescher, 1994: 387). To, co je dnes prohlašováno za etickou zahraniční politiku, není žádná novinka. Státy vždy musely brát v úvahu, že jsou členy nějaké mezinárodní společnosti, z čehož vyplývalo i dodržování

do náhradních strategických prostředků, jež nahradí použití náslapných min při bojových operacích nebo při ochraně vlastního území.

různých závazků (např. *pacta sunt servanda*). Vztah mezi normami a zájmy, resp. etikou a zahraničněpolitickými zájmy se tak stává otázkou empirickou. Etické principy mohou plně odpovídat národnímu zájmu, ale mohou být i ve vzájemném rozporu (Brown, 2001: 17 a 19; Melakopides, 1998),¹³ jde o to, který stav lépe popisuje povahu dané zahraniční politiky.

Etická zahraniční politika se nevyklučuje se zájmy a realpolitikou s principy, normami a hodnotami. S ohledem na současnou praxi nelze budovat jednoznačnou dichotomii mezi realpolitikou a principiální etikou zahraniční politikou. Otázka spíše je, *do jaké míry je jednání vlád etické*, podle jakých kritérií a jak se jim daří nalézat rovnováhu mezi různými etickými nároky (Smith–Light 2001: 5–6).

Obrázek 2: Povaha zahraniční politiky jako závislá proměnná

¹³ Někteří autoři používají pro zahraniční politiku, která si střídavě „vybírá“ mezi zájmy a hodnotami, označení „pragmatická zahraniční politika“. Nejobecněji lze pragmatickou zahraniční politiku popsat jako takovou politiku, která neodmítá principy a mezinárodní morálku *a priori*, avšak zisky a výhody jsou pro ni na prvním místě a aplikaci principů volí jen tehdy, nenese-li to nevýhody či ztráty. Nejčastěji se setkáváme s tzv. ekonomickým pragmatismem. Ten spočívá v relativizaci hodnotového rozměru a principů ve prospěch okamžitých materiálních efektů. Prioritním hlediskem se tu stává oboustranně výhodná obchodní bilance, příznivé prostředí v kritizované zemi pro zahraniční investice apod. Pragmatická zahraniční politika může být však i taková politika, která akceptovala idealistické a kosmopolitní hodnoty, ty si však pragmaticky přizpůsobila (např. si z nich vybrala jen některé), a to tak, aby odpovídaly jejím zájmům (srv. např. hodnocení kanadské zahraniční politiky po roce 1945 – Melakopides, 1998: 4nn). Melakopides hovoří v této souvislosti o idealistickém pragmatismu.

Závěrem dodejme, že rozlišení povahy zahraniční politiky na realpolitiku a principiální etickou zahraniční politiku má nejen deskriptivní, ale i normativní prvky. S deskripcí obou konceptů se můžeme vyrovnat relativně snadno (viz výše), normativní otázka však deskriptivní prvek významně doplňuje. Normativní otázkou je, zda jedna poloha povahy zahraniční politiky vede k lepší zahraniční politice a společnosti než poloha druhá. V tomto duchu je zahraniční politika mnoha západních demokracií interpretována jako politika, která opustila klasický systém rovnováhy moci, válku jako normální a nutnou součást mezinárodního systému a logiku výhodnosti,¹⁴ a která začala brát v úvahu zájmy ostatních aktérů, ctí život člověka a lidstva ve jménu mezinárodní společnosti a chová se dle logiky vhodnosti.¹⁵ Vhodnost nepotřebuje „pátrat“ po důsledcích, ale zahrnuje kognitivní a etickou dimenzi, cíle a aspirace. Z kognitivní perspektivy je vhodný způsob jednání, které je esenciální pro partikulární koncepci sebe. Z etické perspektivy je vhodný takový způsob jednání, které je ctnostné (ve smyslu *virtue*).

Normativní přístup k povaze zahraniční politiky umožňuje etickou zahraniční politiku považovat za politiku lepší ve smyslu ochrany zájmů všech lidí než realpolitiku, beroucí v úvahu jen zájmy státu a jeho občanů.

¹⁴ Logika výhodnosti a očekávaných důsledků charakterizuje realpolitiku a předpokládá, že lidští jedinci se rozhodují mezi alternativami na základě vyhodnocování pravděpodobných důsledků předpokládající, že ostatní aktéři se chovají stejně, a vybírají takovou alternativu, u níž očekávají nejlepší důsledky.

¹⁵ Logika vhodnosti předpokládá, že lidské jednání je založeno na pravidlech a zákonech. Lidští jedinci sledují podle logiky vhodnosti pravidla, která odpovídají určitým identitám v určitých situacích. Pravidla jsou následována proto, že jsou chápána jako přirozená, správná, očekávaná a legitimní (March–Olsen, 2009: 2). Srv. např. Behringer, 2003; Bernard, 2006: 233–261; Cooper–Higgott–Nossal, 1993; Frencestcheft–Knight, 2001: 51–74; Harnisch–Maull, 2001; Keating, 2002; Pratt, 1994.

I. ČÁST

1. Domácí transformace a formování nové politické elity po roce 1989

Politická emancipace Československa otevřela prostor pro výměnu mocenské elity. Příčinou této výměny byly jak vnější prostředí, tlaky a procesy, tak procesy vnitřní. Klíčovým vnějším faktorem byl přechod k demokracii v zemích střední Evropy stimulovaný západní podporou a rozpad Sovětského svazu, který oslaboval možnost návratu k předchozím politickým pořádkům. Za interní faktory můžeme považovat tlak společnosti i konkrétních sociálních seskupení na odstranění socialistického systému a na jeho nahrazení strukturálně odlišným, modernějším liberálně demokratickým systémem. V Československu „byla stará mocenská elita se svou kolaborantskou tváří téměř úplně izolována od obyvatelstva“ a byla přímo nucena ke kapitulaci (Machonin–Tuček 2002: 17). Komunistická zahraničněpolitická elita nemohla svým profilem v nových mezinárodněpolitických podmínkách obstát a bylo nepřijatelné, aby navenek reprezentovala nový demokratický stát.

Způsob geneze českých politických elit po roce 1989 vedl k tomu, že nová politická elita byla významně odlišná od elity předchozí, a to jak hodnotově, tak znalostně. Výzkumy mobility elit ve středoevropských zemích ukazují, že v Československu došlo k úplné výměně politické elity. Tato skutečnost je českým specifikem a významně odlišuje Českou republiku od Polska i Maďarska (Hanley–Matějů–Vlachová–Krejčí, 1998). V Polsku a v případě ekonomické elity i v Česku došlo jen k částečné obměně, v Maďarsku pak nové politické a ekonomické elity vznikly reprodukcí prostřednictvím revoluce tajemníků, kdy nižší politické kádry ztělesněné mladými vzdělanými technokraty vystřídaly vyšší – s režimem přímo spojené – kádry. V následujícím textu bude představen specifický způsob geneze nové české politické elity v procesu transformace a vývoj její vnitřní struktury. Konkrétně se pak zaměřím na zahraničněpolitickou elitu. Specifický vývoj elity je zdrojem jejího specifického charakteru a hodnotových preferencí a ty tvoří zdroj jejího chování (viz dále).

Badatelé zkoumající elity ve středoevropských a východoevropských postkomunistických zemích (např. Hanley–Matějů–Vlachová–Krejčí, 1998; Machonin–Tuček, 2002) nabízejí dvě vysvětlení geneze elity v procesu demokratického přechodu: reprodukci elit a cirkulaci elit. Teorie reprodukce elit je spojená s předpokladem víceméně plynulé adaptace starých státněsocialistických elit na nové podmínky a relativně snadné konverze jejich politického, sociálního a kulturního kapitálu do ekonomického a politického kapitálu nezbytného pro úspěšné fungování, event. i vzestup v nových podmínkách. Jinými slovy, institucionální změny, ke kterým došlo po roce 1989, nezměnily složení elity, neboť předchozí elita se adaptovala, aby si udržela svůj statut. Podmínkou takového vývoje je však skutečnost, že předchozí elity mají kapacity, které jim umožní, aby se udržely na vrcholu sociálního uspořádání.

Teorie cirkulace elit předpokládá, že institucionální změny generovaly zásadní fluktuaci mezi elitami, neboť faktory, které podporovaly mobilitu směrem do skupiny elit v období socialismu, již neplatí, a objevily se nové procesy, které vytlačily starou elitu z jejích postů a nahradily ji elitou novou s novými vlastnostmi.

Zde je nutno poznamenat, že ani teorie reprodukce elit, ani teorie cirkulace elit se nedomnívají, že by reprodukce, resp. cirkulace byly úplné. Část elity se obměňuje reprodukcí, část se obměňuje cirkulací. Jde o to, který z uvedených procesů lépe vysvětluje schéma mobility dané elity (Hanley–Matějů–Vlachová–Krejčí, 1998: 6).

Česká politická elita, jež se zformovala po roce 1989, vznikla v procesu cirkulace elit. Hlavním důvodem této skutečnosti byl specifický historický vývoj v Československu po roce 1968. Zatímco v Maďarsku a částečně i v Polsku klesal od 60. let při obsazování vrcholných politických pozic význam loajality ke komunistické straně a na významu nabývaly technické kompetence, srpen 1968 a likvidace proreformního křídla československých komunistů „vyprodukovala“ v Československu fakticky jediné kritérium kariérního postupu a obsazování významných politických a administrativních postů – politickou loajalitu. Zatímco ke konci 80. let byly v Maďarsku a Polsku ještě nejvyšší politické a administrativní posty obsazovány věrnými politickými kádry, na nižších vedoucích postech však už jednoznačně převažovali tzv. mladí technokraté – osoby se vzděláním, které měly významné kompetence a znalosti, v Československu byly nejvyšší i nižší vedoucí politické a správní posty obsazovány pouze na principu stranické loajality. Pád ko-

munistických režimů, následný proces transformace a přechod k demokracii otevřely v Maďarsku a Polsku prostor ke „vzpouře tajemníků a náměstků“, tedy k procesu, kdy stranické kádry, jejichž jediným znakem byla stranická loajalita, nahradili mladí vzdělaní a kompetentní technokraté s vysokým lidským kapitálem z nižších pozic. V Československu, kde žádní mladí vzdělaní technokraté ve stranické elitě nebyli, pád komunismu a následný proces transformace vedly k víceméně jednorázovému nahrazení staré politické – loajální – elity elitou novou.

Jak ukazují sociologická šetření (např. tamtéž: 19–20 a 30) mezi českými politickými a ekonomickými elitami, většina lidí (téměř 60 %), kteří v roce 1993 vykonávali funkci poslance nebo pracovali na vyšších místech ve státní správě, nebyla v těchto ani podobných (nižších) pozicích v roce 1988. Současně 48 % lidí, kteří v roce 1993 byli vedoucími zaměstnanci státní správy, a 53 % členů parlamentu působilo v roce 1988 ve vyšších profesionálních pozicích.¹⁶ To znamená, že nové české politické elity se v roce 1993 skládaly z lidí, kteří se před rokem 1989 buď nechtěli/nemohli stát součástí skupiny socialistických kádrů, nebo z lidí, jimž straničtí šéfové nevěřili natolik, aby takové pozice mohli získat (mladí vzdělaní profesionálové a technokraté, kteří buď pocházeli z komunistických rodin, měli „jiný handicap“, jenž z nich činil nepřijatelné osoby pro obsazení nomenklaturních postů¹⁷). Nové politické elity se vytvořily z jedinců, kteří se vydali cestou profesionálních povolání spíše než stranických kádrů (tamtéž: 30) a pocházeli většinou z tzv. antielity.

Listopad 1989 ukončil období, kdy klíčem k významným politickým a administrativním postům byla stranická loajalita. V období demokratické transformace se kritériem mobility elit stala kompetence a znalosti. To umožnilo antielitám, jež uvedenými kompetencemi disponovaly, aby nahradily staré nomenklaturní kádry.

V zahraničněpolitické sféře příslušnými (či alespoň nějakými) znalostmi a kompetencemi disponovala jen velice malá část nových politických elit.

¹⁶ Procento dělníků a rutinních nemanuálních pracovníků je zanedbatelné, a to dokonce i mezi opozičními politiky (Machonin–Tuček, 2002: 43).

¹⁷ Z výzkumu Hanleyho, Matějů, Vlachové a Krejčí (1998: 35) vyplývá, že v roce 1993 38,6 % zaměstnanců na vyšších postech ve státní správě a 44,7 % členů parlamentu pocházelo z rodiny, v níž byl otec byl před rokem 1989 členem komunistické strany.

Většinou se jednalo o ty, kteří strávili část svého života v zahraničí nebo např. o ty, kteří měli v rámci disentu úzký kontakt se zahraničím a o zahraničně-politické otázky se zajímali.¹⁸ Ostatní členové nové zahraničněpolitické elity většinou přicházeli z profesionálních povolání, která nijak nesouvisela se zahraniční a mezinárodní politikou (Alexandr Vondra pracoval jako programátor, dříve jako správce muzejních sbírek, Jiří Schneider jako lesní zeměměřič, Martin Palouš jako programátor, Cyril Svoboda jako právník, Michael Žantovský jako překladatel a tlumočnick). Na počátku roku 1993 bylo osazenstvo MZV doplněno o několik osob přicházejících ze zrušené České národní rady (např. Jiří Schneider či Karel Štindl), ty však žádné velké zahraničněpolitické zkušenosti také neměly. Menší část nových politických elit, u zahraničněpolitických elit se však jednalo o poměrně podstatnou část, byla tvořena jedinci, kteří přicházeli z disentu, a jejich možnosti vykonávat profesionální povolání byly omezeny. Tyto osobnosti pracovaly před rokem 1989 v dělnických profesích, např. jako uklízeči, hlídači, myči oken či topiči; např. Jiří Dienstbier, zmíněný Alexandr Vondra či Martin Palouš, dále Tomáš Pštrous, Jaroslav Šedivý nebo Luboš Dobrovský. Kritériem mobility se tak v prvních letech demokratické československé zahraničněpolitické služby stala spíše příslušnost k antielitě, zájem o zahraniční politiku a jazykové kompetence než znalosti spojené s výkonem zahraniční politiky a diplomacií.

Jaká byla antielita?

Byť zmíněný vývoj – tj. jednorázová výměna velké části politické elity – naznačuje, že šlo o rozsáhlou změnu, nutno poznamenat, že členové nové politické elity se od starých nomenklaturních kádrů v některých aspektech ne-

¹⁸ Ačkoliv otázky zahraniční politiky stály poměrně logicky mimo pozornost většiny českého disentu, od 70. let se v českém disentu vytvářela skupina (J. Dienstbier, L. Dobrovský, V. Havel, M. Palouš, R. Slánský, P. Pithart, V. Jiránek, M. Reiman a další), která o některých otázkách spadajících do sféry zahraniční politiky diskutovala. Šlo např. o česko-polské či česko-německé vztahy, sjednocení Německa, rozpad blokové struktury a jaderné a konvenční odzbrojování. Nicméně řada, z dnešního pohledu velmi důležitých témat – např. vstup do EU a obecněji evropský integrační proces – stála zcela na okraji zájmu disentu, a to i po roce 1989 (srv. dále). Příčinou tohoto stavu bylo 1) buď to, že evropský integrační proces – konkrétně EHS – byl považován za technickou záležitost (rozhovor s Jiřím Schneiderem, 7. dubna 2010), nebo 2) proto, že EHS bylo (společně s NATO) vnímáno jako nástroj upevnění blokového uspořádání (srv. např. Dienstbier, 1990: 125).

lišili: výměna českých politických elit nebyla doprovázena podobnou třídní výměnou, tj. členové nové politické elity vykazují podobné znaky jako staré nomenklатурní kádry v oblastech jako sociální zázemí a sociální původ a třídní složení nové politické elity je přibližně stejné jako složení elity staré. V případě českých politických elit se nejedná o fakt, že by se elity rekrutovaly z vyšší střední třídy, neboť léta komunismu eliminovala soukromé vlastnictví, vedla k mimořádně rozvinutému egalitarismu a zničila vyšší střední třídu. Třídní status byl v socialistických společnostech nahrazen vlastnictvím znalostního kapitálu spojeného se vzděláním.¹⁹ Komunistická nomenklatura i nové politické elity mají stejný sociální původ, neboť se rekrutovaly z dětí inteligence. Současně inteligence představovala skupinu, jejíž příjmová úroveň nebyla o nic vyšší než příjmová úroveň ostatního obyvatelstva, ale jejíž vzdělání, kulturní úroveň a, ve většině případů, i charakter práce byly podstatně vyšší (Machonin–Tuček, 2002: 13; Hanley–Matějů–Vlachová–Krejčí, 1998: 7–9 a 25).

Přesto, že z třídního pohledu se členové antielity nijak zásadně od starých nomenklатурních kádrů nelišili, lišili se v jiných – pro formování povahy zahraniční politiky daleko zásadnějších – faktorech: lišili se v „návycích srdce“ a v „manières d'aur et de penser“ (způsobech jednání a myšlení) (Tocqueville a Durkehim podle Sztompka, 1996: 7). Antielita se jako skupina chovala jinak, myslela jinak a měla jiné mravy, jinými slovy řečeno, lišila se od nomenklатурních kádrů hlubokými normativními strukturami: kódy, systémy, tématy nebo diskurzy. Internalizace určitých kulturních kódů, pravidel a hodnot poskytovala členům antielity to, co polský sociolog Piotr Sztompka (1996: 8) označuje jako „civilizační kompetence“, tedy komplet takových kulturních premis, které jsou nepostradatelné pro moderní společnost demokratického a tržního typu. Shrnu-li, členové antielity se od nomenklатурních kádrů i většiny společnosti lišili kulturou, kterou sdíleli a internalizovali, a odlišná kultura jim umožnila (re)formovat základní charakter politického a ekonomického života. Členové antielity byli orientováni na západní kulturu (např. etika práce, osobní svoboda, občanská práva), což vedlo ke kulturnímu kosmopolitismu, liberalismu a snášenlivosti. Taková hodnotová a kulturní orientace zatlačila členy antielity do okrajové společenské pozice a fakticky jim umož-

¹⁹ Nutno poznamenat, že malá část antielity získala vzdělání neoficiálně v „paralelní polis“, v tzv. bytových univerzitách (viz dále).

nila zachovat si osobní samostatnost a vlastní identitu (tamtéž: 12) a současně z nich učinila skupinu, která mohla po roce 1989 nahradit zkorumpované kádry a s vítězstvím revoluce získat politickou moc.

Machonin s Tučkem (2002: 43) uvádějí, že nejdůležitější sociální změnou v procesu vytváření nové české politické elity bylo prudké zvýšení vzdělání členů elity. V případě zahraničněpolitické elity však musíme říci, že poměrně vysoké vzdělání měla i elita stará. Rozdíl byl v tom, kde dané osoby vzdělání nabyly a o jaké obory se jednalo. Zatímco příslušníci staré zahraničněpolitické elity byli vyškoleni na diplomatických akademiích a institutech v Sovětském svazu (zejména na Moskevském státním institutu mezinárodních vztahů – MGIMO), příslušníci nové elity získali vzdělání většinou buď v Československu a toto vzdělání mělo jen málo společného se zahraniční politikou (studovali přírodní a technické vědy, někdy jazyky), nebo na Západě, kam emigrovali. Určitou výjimkou jsou mladí technokraté působící v zahraniční politice Československa před rokem 1989. Řada z nich nabyla vzdělání na MGIMO, byla členy KSČ a působila v československé zahraniční službě, aniž by byla výrazněji spojena s režimem.²⁰ Nové složení ministerstva zahra-

²⁰ Otázka vzdělání, tedy, kde daný diplomat vzdělání nabyl, není – z pohledu výzkumu hodnotových preferencí a povahy české zahraniční politiky – vůbec banální. V českém prostředí se diskuse o absolventech MGIMO vede od listopadu 1989. Na jedné straně stojí ti, kteří absolventy MGIMO považují za přívržence a reprezentanty minulého režimu („institut samozřejmě vychovával v době totality diplomaty v duchu komunistického učení“ /Palata, 2009/), na druhé straně pak ti, kteří se domnívají, že „tato škola je profesionální, protože Rusko muselo vždy dělat diplomacii“ (Dienstbier podle Palata, 2009). Když začala na jaře 1990 transformace federálního MZV, hlavním cílem nového vedení ministerstva bylo „očistit“ českou zahraniční politiku od absolventů MGIMO. Po několika měsících ale bylo jasné, že očistit MZV od „MGIMáků“ by znamenalo ztrátu většiny vyškolených úředníků a diplomatů. Vedení MZV tak bylo nuceno od tohoto plánu alespoň částečně ustoupit. Při obsazování zahraničních misí však bylo k tomu, zda je dotyčná osoba spojena s MGIMO, nadále přihlíženo. V letech 1990–1994 mohli vyšší diplomatické pozice získat v zásadě jen lidé z antielity. Ve stejném období začalo být ale také zřejmé, že noví diplomaté mnohdy nedosahují (a ani nemohou dosahovat, vždyť po svém nástupu na MZV v roce 1990 absolvovali před svým vysláním na zahraniční úřad jen měsíční „kolečko“) kvality technokratů z MGIMO, což ochromuje kvalitu a výkonnost české diplomacie, resp. zahraniční politiky (rozhovor s Jindřichem Jiráskem, 26. května 2010). Pro diskusi o MGIMO a jeho absolventech v české diplomacii srv. např. Palata-Čápová (2009) nebo Šafaříková-Kundra (2003). Podle Cyrila Svobody „nelze házet absolventy MGIMO, resp. mladé technokraty působící na nižších postech v zahraničněpolitické službě před rokem 1989 do jednoho pytle s komunisty, ale je pravdou, že ti mladí technokraté se neptali a neptají, zda úkoly, které jsou jim zadány, jsou správné, nekladou si otázky po tom, co je výsledkem. Tito mladí technokraté plní zadání, nemají názor. Problém je ale v tom, že ti lidé (např. Telička) jsou vnímáni jako symbol úspěšnosti, jako něco, co je následovatelné.“ Rozhovor s Cyrilem Svobodou, 1. dubna 2010.

ničních věcí (noví lidé z antielity, někteří přišli tzv. „rovnou z ulice,“ nebo po roce 1993 z České národní rady, diplomaté působící na MZV před rokem 1989 a mladí technokraté z MGIMO) v kombinaci s ideovou diskontinuitou české zahraniční politiky, relativně malými zahraničněpolitickými kompetencemi a znalostmi nových ministrů zahraničních věcí, jejich náměstků a valné části diplomatů a teprve se rodící představou o střednědobých a dlouhodobých cílech české zahraniční politiky přispěly k tomu, že česká zahraniční politika byla po celou první polovinu 90. let značně amatérská a jednotlivé oblasti české zahraniční politiky spadaly do kompetence jedné z výše jmenovaných skupin. Otázky ochrany lidských práv a dnešními slovy transformační spolupráce či péče o vztahy se státy bývalého východního bloku spadaly do kompetence lidí z původní antielity, otázky, které byly chápány jako víceméně technické bez demokratizačního normativního rozměru a tudíž méně důležité (např. evropský integrační proces), byly svěřeny do rukou výkonným technokratům, bývalým režimním profesionálům.²¹

Závěrem

Prvním faktorem umožňujícím nebo dokonce nutícím Českou republiku k rekonstrukci národního zájmu byla domácí politická, ekonomická i společenská transformace a výměna politických elit, ke které došlo po pádu komunistického režimu. V českém případě byl přechod k demokracii a tržnímu liberalismu spojen s úplnou výměnou politických elit. Nové politické elity se od starých komunistických elit radikálně lišily. Většina příslušníků nové politické elity se rekrutovala z tzv. antielity. Česká antielita se formovala z jedinců, kteří buď přímo systém komunistické vlády odmítali, nebo se postupně dostávali do konfliktu s některými jeho prvky. Příslušníky antielity spojovala malá, nebo žádná stranická loajalita a jiný (od socialismu a komunismu odlišný) způsob myšlení, jiné návyky a hodnotové preference a *ipso facto* jednání. Jedince, kteří se „sdružovali“ v antielitě, spojoval vysoký znalostní kapitál a civilizační kompetence, které vykazovaly západní demokratické liberální společnosti. Příslušníci antielity se orientovali na západní kul-

²¹ V průběhu 90. let tak hlavní odpovědnost za komunikaci s EU a za přístupová jednání měli bývalí režimní profesionálové, výborní úředníci a schopní vyjednávači, Pavel Telička či Jan Kohout.

туру (mnohdy o to silněji, že tato orientace jim umožňovala se negativně vymezit vůči socialistické interpretaci společnosti), což vedlo ke kulturnímu kosmopolitismu, liberalismu a snášenlivosti a odmítání komunistické vize společnosti, ekonomiky a politiky. Nové politické elity – a u zahraničněpolitických elit je to ještě patrnější – odmítaly bipolární mocenskou hru a militarizaci domácí i mezinárodní politiky. Naopak vysoce si cenily spolupráce, za významnou hodnotu považovaly život v míru a podporovaly všechny cesty, které k němu mohly směřovat – především odzbrojování spojené se zrušením vojenských bloků, posilování mezinárodního práva včetně mezinárodního humanitárního práva a mezinárodní akce směřující k celosvětové podpoře lidských práv. Všechny tyto ideje se staly fakticky neslučitelnými s úzce definovaným národním zájmem a otevřely prostor pro rekonstrukci českého národního zájmu.

2. Změny hodnotových preferencí, idejí a identity české společnosti a tvůrců zahraniční politiky

Politická emancipace Československa po roce 1989 otevřela prostor pro zásadní restrukturalizaci politických, společenských a ekonomických poměrů. Politická transformace v Československu společně s novým geopolitickým diskurzem po skončení studené války a změnou charakteru mezinárodního systému vytvořily podmínky pro (re)konstrukci českého národního zájmu a povahy české zahraniční politiky. Zdrojem této (re)konstrukce se staly zejména domácí politická, společenská a ekonomická transformace, změna hodnotových preferencí, idejí a identity společnosti, zejména tvůrců zahraniční politiky, vliv českého disentu na tvorbu zahraniční politiky a změna referenční skupiny České republiky či jinými slovy společenství, do něhož je ČR socializována. Tato kapitola se zaměří na analýzu druhého zdroje (re)konstrukce českého národního zájmu a povahy české zahraniční politiky, a to na změnu hodnotových preferencí, idejí a identity společnosti a tvůrců zahraniční politiky.

Předkládaná kapitola je vystavěna na dvou předpokladech: 1) Hodnotové preference, ideje a identita společnosti a tvůrců zahraniční politiky mají vliv na povahu zahraniční politiky a 2) česká společnost prošla po roce 1989 zásadní proměnou, která zasáhla její hodnotové preference (posun od materialismu k postmaterialismu), ideje (posun od komunismu k západní kultuře) a identity (návrat do Evropy, resp. do rodiny evropských národů, z níž byla po roce 1948 násilně vytržena). Odvozeno od těchto předpokladů, pokud došlo ke změně hodnotových preferencí, idejí a identity české společnosti a tvůrců zahraniční politiky, lze očekávat, že dojde či dochází ke změně povahy zahraniční politiky. Úvaha o vlivu hodnotových preferencí, idejí a identity společnosti a tvůrců zahraniční politiky na povahu zahraniční politiky vychází z toho, že:

- Hodnoty jsou referenčním metodologickým rámcem, v jehož mezích lze pochopit a vysvětlit ostatní společenské jevy. Hodnoty představují kognitivní reprezentaci potřeb, které se transformovaly tak, že do sebe včleňují také institucionální cíle a požadavky. Působí jako intervenující proměnné, které vedou člověka k činnosti a *ipso facto* změna hodnot vyvolá změnu činnosti. Hodnoty „řídí a determinují jednání, postoje k předmětům a situacím, ideologii, prezentaci sebe k druhým, hodnocení, posuzování, ospravedlňování, srovnávání sebe s ostatními a pokouší se ovlivňovat druhé“ (Rokeach podle Suchánková, 1990: 531). Na individuální úrovni umožňují hodnotové priority rozhodovat o cílech a zájmech v zaměstnání, jak vynaložit peníze nebo jak hlasovat, na supraindividuální rovině hodnotové priority usměrňují rozhodování, např. o stanovení cílů organizace a formulování nových linií politiky (tamtéž: 533).
- Analýza jakékoliv zahraniční politiky nemůže být redukována na výzkum cílů a nástrojů zahraniční politiky. Efektivní zahraniční politika spočívá na sdíleném významu národní identity, postavení státu ve světě, jeho spojencích a nepřátelích a jeho zájmech a aspiracích (Hill–Wallace 1996: 8). Otázka po zahraniční politice státu je vždy otázkou po jeho identitě. Samotnou identitu formuluje politická reprezentace na základě skutečností, k nimž se daná společnost hlásí a v nichž se poznává (Drulák, 2009). Analýza povahy zahraniční politiky tak musí mj. zahrnovat analýzu společnosti a zahraničněpolitických elit, jejich zájmů, aspirací a hodnot.

Otázka hodnotových preferencí, idejí a identity společnosti a tvůrců zahraniční politiky je v českých podmínkách mimořádně důležitá zejména proto, že revoluce roku 1989 vynesla na místo politické elity skupinu, která do té doby stála na okraji společnosti (rozuměj příslušníky disentu) a sdílela očividně jinou kulturu a civilizační kompetence (srv. Sztompka, 1996) než zbytek společnosti. Výsledky revoluce 1989 a „návrat do Evropy“ vedly k zavržení staré (blokové) kultury a výstavbě nového společenského řádu vycházejícího ze směsice národní kultury a západní globalizační kultury (pro vymezení jednotlivých kultur srv. Sztompka, 1990). Tezí, kterou chci v této kapitole ověřit, je, že po roce 1989 v souvislosti s „návratem do Evropy“ a přijetím západní kultury dochází v české společnosti k posunu od materialismu k postmaterialismu podobně, jako tomu bylo v západoevropských společnostech v 70. letech 20. století, přičemž u tvůrců zahraniční politiky je posun markantnější než u společnosti. Nové politické elity jsou socializo-

vány do jiné společnosti, jsou zakotveny v jiném sociálním kontextu a chovají se tedy jinak, resp. jejich chování se řídí jinými motivacemi než jednání starých kádrů. Došlo-li v české společnosti a české zahraničněpolitické elitě k transformaci hodnotových preferencí, lze očekávat i změnu činnosti, postojů, prezentace sebe sama k druhým, hodnocení, posuzování a ospravedlňování. Navíc, nové elity se snaží své normy a hodnoty institucionalizovat do státních struktur, což fakticky postupně mění normy konkrétního státu a *de facto* jeho chování.

V první části kapitoly nejprve představím (učiním tak velmi stručně, neboť tomuto tématu se věnovali v předchozích obdobích v českém prostředí již jiní autoři – např. Rabušic, 1990 a 2000) koncepci Inglehartovy „tiché revoluce“, v níž se moderní společnosti mění na společnosti postmoderní. Ve druhé části textu budu analyzovat, zda revoluce roku 1989 a „návrat do Evropy“ otevřely dveře pro tichou revoluci v české společnosti, byť s fázovým posunem dvaceti let. Ve třetí části si pak kladu otázku, jak se tichá revoluce projevila mezi tvůrci české zahraniční politiky a jaký může mít na českou zahraniční politiku dopad.

Tichá revoluce a přechod od materialismu k postmaterialismu

V desetiletích následujících po druhé světové válce začalo v západních společnostech docházet k mezigeneračnímu posunu od materialistických k postmaterialistickým hodnotám. Tento posun označil autor zmíněného dualistického pojetí hodnot – Ronald Inglehart – za „tichou revoluci“, v níž se moderní společnosti mění na společnosti postmoderní.²² Změna hodnotových priorit od materialistických k postmaterialistickým měla v západních společnostech mj. vliv na politické rozhodování, na institucionalizaci nových norem do státních struktur i formulování nových linií některých politik. Jednalo se zejména o posílení zájmu občanů o politickou sféru, vzestup zájmu o vztah

²² K závěru o zásadní hodnotové proměně západoevropských společností dospěli v průběhu 70. a 80. let i další badatelé zabývající se problematikou hodnot v postindustriálních společnostech. Ačkoliv existuje početná řada Inglehartových kritiků a Inglehart některé slabiny své koncepce tiché revoluce sám přiznává, jeho teze nebyly zatím (komplexně) vyvráceny (pro přehledový text srv. např. Rabušic, 1990 a 2000: 15 a nn).

občana a státu včetně povinností státu pečovat o veřejné statky, o environmentální otázky či o otázky spojené s rozvojovou pomocí a lidskými právy.

Základní Inglehartovou (1997) tezí je, že po druhé světové válce vkročily západní společnosti do nové éry své socioekonomické existence – do postindustriální vývojové fáze, která s sebou přinesla i změnu hodnotových priorit. Inglehart tuto změnu konceptualizoval jako posun od hodnot materialistických k postmaterialistickým. Materialistickými hodnotami rozumí zejména orientaci lidí na ekonomickou prosperitu, hmotné bezpečí, stabilní ekonomický růst a dodržování sociálního pořádku. Postmaterialistické hodnoty vidí v orientaci na svobodnou seberealizaci jedince, v důrazu občanů na možnost více se podílet na důležitých vládních rozhodnutích, více ovlivňovat správu věcí veřejných v bezprostředním okolí, žít v kvalitním životním prostředí, a ve snaze změnit neosobní aspekt života společnosti a vytvářet humánnější společnost, v níž myšlenky budou důležitější než peníze (Inglehart podle Rabušic, 1990: 506). Podle Ingleharta (1997) společnosti, které přijaly postmaterialistické hodnoty, mají větší sklon k důvěře a toleranci. Postmaterialisté nejsou ani anti-materialisté, ani nematerialisté. „Post-materialismus“ vyjadřuje sadu cílů, kterých má být dosaženo až *poté*, co lidé dosáhli materiální bezpečnosti, a jejich přijetí je umožněno, *protože* lidé dosáhli materiální bezpečnosti“ (Inglehart, 1997: 35; kurziva v originále).

Přechod k postmaterialismu se projevuje i v institucionální rovině a politické sféře. Zatímco moderní společnost se vyznačovala hierarchickým a byrokratickým uspořádáním, postmoderní společnosti opouštějí byrokratický stát, disciplinované oligarchické politické strany, masovou produkci a tradiční odborové organizace (tamtéž: 12–28). V politické oblasti přechod k postmaterialistickým hodnotám oslabil respekt vůči autoritám a loajalitu vůči hierarchickým politickým stranám a zvýšil zájem o politickou účast a sebevyjádření. Postmaterialistické aspirace spojené s očekáváním svobody generují potenciál k demokratickým reformám, a to prostřednictvím zvyšujícího se důrazu jedinců na demokracii a demokratický proces. Postmoderní společnosti už nechtějí jen volit, chtějí politické instituce a rozhodovací proces ovlivňovat daleko aktivněji (tamtéž: 43).

Příčiny mezigeneračního posunu od materialistických k postmaterialistickým hodnotám spočívají v celé řadě socioekonomických změn, zejména v rozvoji demokratického politického systému a demokratických politických institucí, v bezprecedentní materiální bezpečnosti, kterou západní státy za-

žívají díky prosperitě, která nastala v letech 1950–1970, a ve skutečnosti, že západní společnosti od druhé světové války žijí fakticky v míru. „Postmoderní společnosti už nemusejí bojovat o holé přežití, usilují spíše o maximalizaci subjektivního blahobytu“ (tamtéž: 14 a 35). Postmoderní společnosti se vzdalují od standardizovaného funkcionalismu a nadšení pro vědu a ekonomický růst a berou daleko větší ohled na estetický a lidský prvek a na kvalitu života, život jako takový, jeho význam a hodnotu. Jinými slovy řečeno, dochází k nové percepci života a mění se životní postoje: Postmaterialisté kladou stále menší důraz na materiální spotřebu a ekonomickou jistotu a dávají naopak přednost cílům obecně lidským. Posun od materialistických k postmaterialistickým hodnotám se projevuje jak na individuální úrovni, tak na supraindividuální rovině. V případě politických elit např. při rozhodování o cílech státu či při formulování politik či při vytváření nových norem a jejich zanášení do národního práva a praxe.

Podle sociologických výzkumů, které se zaměřují mj. na hodnotové preference (např. *European Values Study* nebo *World Values Survey*), patří mezi společnosti s nejvyšší mírou postmaterialistické orientace, resp. s nejnižší mírou materialistické orientace společnosti západní Evropy, především Dánové, Němci, Nizozemci, Norové, Švédové a Švýcaři (řazeno abecedně).²³ Právě tyto státy v posledních třiceti letech významně reformovaly své zahraniční politiky a dnes vykazují největší odklon od pragmatismu v zahraničně-politických záležitostech a příklon k etické zahraniční politice (pro analýzu povahy německé, nizozemské a norské zahraniční politiky srv. např. Waišová–Cabada, 2009).

Vliv tiché revoluce na politické chování a rozhodování lze ukázat na nizozemské společnosti, která patří mezi společnosti s nejsilnější postmaterialistickou orientací. Pro rozvoj nizozemské principiální zahraniční politiky je klíčové období 70. let, kdy se změnil proces tvorby zahraniční politiky, která přestávala být výhradně záležitostí politických elit, a poprvé v nizozemské politické historii do vlády zasedli socialisté.²⁴ Souběžně s domácími změ-

23 *World Values Survey*. On-line: www.worldvaluessurvey.org/index_findings (20. 7. 2010).

24 Fakt, že v nizozemské vládě zasedli v 70. letech poprvé socialisté, odpovídá závěrům sociologů, kteří zkoumají postmodernizaci západoevropských společností a její vliv na volební chování. Tito sociologové prokázali, že voliči, kteří se přiklonili k postmoderním hodnotám, volí levicové strany (srv. např. Řeháková, 2001).

nami probíhala transformace na úrovni mezinárodního systému (uvolnění ve vztazích Východ–Západ, mezinárodní vzestup zájmu o otázky lidských práv a transnacionalizace mezinárodního prostředí – více viz níže). V kabinetu premiéra Den Uyla působili v letech 1973–1977 tři socialisté: Max van der Stoel na postu ministra zahraničních věcí, Jan Pronk na postu ministra rozvojové spolupráce a Henk Vredeling na postu ministra obrany. Právě socialisté – konkrétně Pronk a van der Stoel – významně přispěli k transformaci nizozemské zahraniční politiky, neboť do její agendy zanesli podporu lidských práv. Lidská práva se pod Pronkovým vedením postupně stala i součástí politiky rozvojové spolupráce. Změna agendy nizozemské zahraniční politiky je symbolicky zachycena v memorandu *Lidská práva a zahraniční politika* z roku 1979. Tento dokument byl inovován v 80. a 90. letech a publikován v různých verzích (Waisová, 2009b: 141).

Je česká společnost postmaterialistická?²⁵ Tichá revoluce v Česku

Česká společnost se po pádu komunismu přihlásila k evropskému Západu a Češi se vrátili k západnímu konceptuálnímu i hodnotovému pojetí vlastní identity. České odmítnutí „barbarského“ Východu a přiznání se k identitě civilizovaného Západu bylo vyjádřeno v českém „návratu do Evropy“, k návratu do rodiny civilizovaných liberálních demokratických společností. Návrat do Evropy vychází z Habermasovy myšlenky o *nachholende Revolution*, kdy součástí návratu bylo „dohánění“, které mělo posouvat českou společnost po „stejně“ vývojové trajektorii, po které prošly po druhé světové válce západoevropské společnosti. To by postupně vedlo k tomu, že česká společnost získá podobné charakteristiky jako společnosti, mezi které patří (rozmějí západoevropské) a jen dočasně byla z jejich skupiny vyloučena.

Byť je zřejmé, že vývojová trajektorie české společnosti nemůže plně kopírovat vývoj v západoevropských společnostech, a to kvůli odlišným vnějším podmínkám i vnitřním okolnostem (např. historické zkušenosti Čechů a charakteru české společnosti), některé procesy, které se odehrávaly v západních společnostech v 70. letech, se v české společnosti logicky objevily

²⁵ Tuto otázku použil v roce 2000 L. Rabušic jako nadpis svého článku zkoumajícího proměnu hodnotových preferencí české společnosti.

v souvislosti s přechodem k demokracii po roce 1990. Jedná se mj. o mezigenerační posun v hodnotových preferencích jednotlivců a společnosti či o kvantitativní proměny v rodinném, zejména sňatkovém a reprodukčním chování populace, označované jako návrat k evropským vzorcům reprodukčního a rodinného chování (Možný–Rabušic, 1998: 92).

Otázku, zda „je česká společnost postmaterialistická“, si před deseti lety a deset let po zahájení přechodu České republiky k demokracii, položil sociolog – znalec Inglehartova díla – Ladislav Rabušic. Rabušic (2000: 13) konstatuje, že na základě sociologických výzkumů zjišťujících údaje o postmaterialismu v české populaci lze hovořit o „náznaku trendu k určité postmaterializaci, byť procentuální rozdíly v počtech postmaterialistů mezi lety 1991 a 1999 nejsou velké a pohybují se na hranici výběrové chyby“. Vývoj do roku 2008 tento závěr potvrdil, neboť podíl postmaterialistů se mezi léty 1991 a 2008 zdvojnásobil (srv. Tabulku 2).

Tabulka 2: Podíl materialistů a postmaterialistů v ČR v letech 1991, 1993, 1999 a 2008 (v %)

Typ/rok	1991	1993	1999	2008
Materialisté	31	31	24	25
Smíšení	64	61	67	65
Postmaterialisté	5	9	9	10

Pramen: *European Values Study 2008* (data byla získána prostřednictvím Inglehartovy čtyřpoložkové baterie).

Rabušic (2000: 14) připomíná, že důležitým třídícím kritériem při výzkumu posunu v hodnotové orientaci společnosti je věk. Pokud při výzkumu postmaterialismu české společnosti zohledníme právě věk, pak existují významné kohortní rozdíly,²⁶ kdy v mladších kohortách (18–29 let) je podíl postmaterialistů zřetelný. Tyto mladší věkové kohorty vyrůstaly v období relativního blahobytu konce 70. a první poloviny 80. let, současně však sekun-

²⁶ Kohortní rozdíly – rozdíly mezi kohortami. Kohorta – skupina lidí, která sdílí určitou věc, zejména prožila společně nějaké události a sociální změny. Nejčastěji se hovoří o tzv. věkových kohortách, tedy osobách narozených v určitém období vykazujících specifické znaky. Někteří autoři hovoří také o tzv. mentálních kohortách, tedy o skupinách, které zastávají podobný přístup k životu.

dární a terciární vzdělání a první pracovní zkušenosti získávaly už po roce 1989. Rozdíl v podílech postmaterialistů mezi nejmladší generací v roce 1991 a 1999 je již mimo rámec výběrové chyby a je tedy možno konstatovat (přijmeme-li Inglehartův způsob měření a tvorbu jeho typologie jako validní), že „v průběhu 90. let dochází ve vývoji české společnosti k posunu hodnotových preferencí způsobem, který lze označit za trend snížení materialistických postojů a k jistému příklonu k postojům postmaterialistickým“ (tamtéž: 15). Rabušic došel v roce 2000 k závěru, že postmaterialistická dimenze je v české populaci přítomna, má tendenci k nárůstu a jejími nositeli jsou především nejmladší členové české dospělé populace (tamtéž: 19). Výsledky EVS ze třetí české vlny výzkumu EVS z roku 2008 tento trend – jak ukazuje Tabulka 3 – potvrzují. Podíly postmaterialistů se v nejmladší věkové skupině od roku 1991 do roku 2008 zdvojnásobily (a zvyšovaly se v dalších věkových skupinách), naopak podíly materialistů se v každé věkové skupině snížily.

Tabulka 3: Rozložení materialistů a postmaterialistů v české populaci podle věkových skupin (v %) v letech 1991, 1999 a 2008

Věk	Materialisté			Postmaterialisté		
	1991	1999	2008	1991	1999	2008
18–29 let	19	21	13	7	13	14
30–44 let	27	23	23	7	10	10
45–59 let	35	23	28	5	8	10
60 let a starší	42	31	37	2	8	6

Pramen: *European Values Study 2008* (v tabulce nejsou uvedeny podíly tzv. smíšených).

Byť předložená čísla podporují tezi o nárůstu postmaterialismu v české společnosti, není nárůst počtu postmaterialistů v celkových číslech zcela přesvědčivý. K tomu přispívá i skutečnost, že vzorek českých respondentů byl relativně malý (ve všech EVS, tj. v EVS z let 1991, 1999 a 2008 se k otázce testující míru materialismu, resp. postmaterialismu, vyjádřilo 5823 respondentů; v roce 1991 opovědělo na baterii otázek testujících postmaterialismus 2106 respondentů, v roce 1999 1903 respondentů a v roce 2008 1814 respondentů) a tudíž vliv okamžitých okolností na odpovědi respondentů či fakt, že pro respondenty byly otázky testující míru postmaterialismu něčím novým,

o čem dosud nepřemýšleli, může hrát daleko významnější úlohu. Navíc, „výpovědi o realitě ještě nemusejí být realitou samotnou“ (Rabušic, 2000: 19). S ohledem na tyto skutečnosti se pokusím tezi o posunu hodnotových priorit české společnosti a fakt, že tento posun probíhá po podobné trajektorii, po jaké probíhal v západních společnostech v 70. a 80. letech, podpořit i dalšími argumenty a ověřit jiným způsobem.

Jako ověřovací nástroj použiji výzkum demografického chování, neboť mezigenerační posun od materialismu k postmaterialismu, ke kterému docházelo v západních společnostech na přelomu 60. a 70. let, doprovázela významná změna demografického chování (která byla označena za druhou demografickou tranzici²⁷) odrážející se ve změnách vzorců porodnosti, sňatkovosti a úmrtnosti. Hospodářský vzestup západních společností spojený s rozvojem demokracie a sociálního státu, nárůstem vzdělanosti a masivním nástupem žen do placeného zaměstnání poznamenaly životní filozofii a hodnotové orientace nově nastupujících generací a na počátku 70. let proměnily mj. i sociální a reprodukční klima západoevropských společností (Možný–Rabušic, 1998: 106).

Demografické statistiky prozrazují, že změny ve vzorcích porodnosti, sňatcích a úmrtnosti, ke kterým došlo v České republice po roce 1989, jsou podobné a hluboké, jako změny, které se objevily v západních společnostech v 70. a 80. letech. V České republice dochází od poloviny 90. let k demografické tranzici, jejímiž příčinami jsou – stejně jako na Západě – hluboké změny hodnotových priorit a preferencí nejmladších věkových kohort, kohort narozených od poloviny 70. let do počátku 80. let (Rabušic, 2001; Možný–Rabušic, 1998). Hodnotová orientace těchto kohort byla latentně přítomná již před politickými změnami v roce 1989, avšak měla možnost se plně projevit až ve svobodném prostředí nové demokratické společnosti. Byť se nyní

²⁷ „Demografický přechod“ je termín, který se používá pro označení výrazné změny v reprodukčním chování populace, jež se odehrávají v návaznosti na společenské proměny. Demografové rozlišují první a druhou demografickou tranzici. První probíhala v Evropě od konce 18. století v období přerodu tradiční společnosti v moderní industriální společnost. Tehdy došlo ke změně z vysokých a přibližně stejných hodnot porodnosti a úmrtnosti na hodnoty nízké a opět přibližně stejné. Druhá demografická tranzice byla zahájena v západní Evropě na konci 60. let 20. století. Znamenala především snížení porodnosti na tak nízké hodnoty, že ani nezajišťují prostou obnovu populace. Druhý demografický přechod doprovázely nové formy manželského chování, např. společný život bez oddacího listu, odsouzení založení rodiny do pozdějšího věku a vysoký podíl chtěně bezdětných párů (Možný–Rabušic, 1998: 103).

dopouštím zřejmě sociologicky odvážného tvrzení, domnívám se, že změna hodnotových priorit projevující se „návratem české rodiny do Evropy“ dokládá závěry uvedené výše – tedy že česká společnost, resp. její nejmladší část prochází podobnou strukturální změnou jako západní společnosti v 70. a 80. letech. Lze tak očekávat, že v české společnosti bude posilovat míra postmaterialismu, podobně, jako k tomu docházelo v západní Evropě. Zatímco v oblasti natality, sňatečnosti a mortality se změny projevují relativně brzy a jsou dobře měřitelné, v politické sféře dochází ke změně daleko pomaleji a vliv proměny hodnotových preferencí obyvatel ČR na tuto oblast je měřitelný obtížně.

Dalším indikátorem hodnotových změn mohou být postoje obyvatel ČR k některým otázkám z politické oblasti: postoj k demokracii a k charakteru politických systémů a režimů a některým konkrétním hodnotám (mír, lidská práva, spravedlnost, svoboda apod.). Přesto, že se jich velká část (38 %) domnívá, že v demokracii funguje ekonomický systém špatně, že (52 %) demokracie jsou nerozhodné a příliš hašteřivé a že (54 %²⁸) v demokracii se těžko udržuje pořádek, myslí si 83 % obyvatel ČR, že demokracie je přes své problémy lepší než jiná forma vlády (EVS, 2008).²⁹ Současně lze registrovat oblibu a aktivní účast ve veřejné podpoře lidských práv a demokratických hodnot.³⁰ V české společnosti, zejména mezi mladými městskými intelektuály, získaly velkou podporu a oblibu akce na podporu lidských práv a obhájců lidských práv reprezentované v českém prostředí např. účastí na mezinárodní kampani „Vlajka pro Tibet“. Nutno však dodat, že podpora některých lidskoprávních témat (Tibet) se u určitých skupin české společnosti stává spíše výrazem politického kýče³¹ než reprezentací jejich vnitřních hodnot ústících v obhajobu lidských práv. Příkladem budiž dodatek k jídelnímu lístku Petit Cafe v Mikulově: „Všichni Tibeťané u nás mají vše zdarma, aby se cítili aspoň někde jako doma.“ Proč nemají vše zdarma např. i Ujguři, Kurdové či Karenové?

²⁸ Pro srovnání, podle šetření EVS (1999) byla čísla pro zmíněné otázky následující: 35 % obyvatel ČR souhlasilo, že v demokracii funguje ekonomický systém špatně, 51 % souhlasilo, že demokracie jsou nerozhodné a příliš hašteřivé, a 54 % pak s tím, že v demokracii se těžko udržuje pořádek (EVS, 2008).

²⁹ V EVS (1999) zastávalo myšlenku, že demokracie je i přes své problémy lepší než jiná forma vlády, 92 % obyvatel ČR, v roce 2008 jich se stejnou myšlenkou souhlasilo 83 % (EVS, 2008).

³⁰ Dobře patrné je to např. v otázce postojů české společnosti k Číně a Tibetu (srv. např. Fürst, 2010).

³¹ Dobře patrné je to např. v otázce postojů české společnosti k Tibetu (srv. např. Fürst, 2010).

O charakteru české společnosti a jejích hodnotových preferencí vypovídá také srovnání postojů obyvatel ČR k některým otázkám s postoji obyvatel dalších evropských zemí. Mezi třemi hodnotami,³² které obyvatelé Čech v roce 2008 uváděli v šetření Eurobarometru jako pro ně osobně nejdůležitější, byly respekt vůči lidským právům, mír a respekt k lidskému životu. Všechny tyto hodnoty si vybralo ze sady celkem 12 dalších hodnot téměř 40 % respondentů, konkrétně respekt vůči lidským právům za svou nejdůležitější hodnotu zvolilo 40 % z nich, stejně jako mír, 38 % za svou třetí nejdůležitější hodnotu zvolilo respekt k lidskému životu (*Eurobarometer 69*: technické specifikace, nestránkovaná příloha). Pokud výsledky českého šetření srovnáme s EU 27, pak v Evropské unii se počet těch, kteří si vybrali zmíněné hodnoty, pohyboval také kolem 40 % (45 % pro mír, 42 % pro respekt k lidským právům a 41 % respekt k lidskému životu), přičemž nelze v této věci vysledovat žádný zásadní rozdíl mezi hodnotovými preferencemi českých občanů a občanů starých členských zemí EU³³ (tedy západoevropských zemí, v nichž v 70. letech proběhla tichá revoluce) (*Eurobarometer 69*: 15–16). V dalších srovnávacích výzkumech hodnot a hodnotových preferencí občanů členských zemí EU pak Češi vykazují vyšší míru tolerance ke kriminalitě a akceptují mírnější postihy kriminality než v průměru v členských zemích EU 25 (data jsou z roku 2006), což souvisí i s tím, že česká veřejnost klade nadprůměrný důraz na osobní svobodu (*Eurobarometr 66*: 7). Obecně lze říci, že v otázkách testujících míru liberalismu společnosti česká společnost buď převyšuje úroveň EU 25 (tj. je výrazně liberálnější³⁴), nebo se pohybuje přibližně na průměru EU 25, přičemž v hodnotových preferencích se spíše blíží státům původní EU 15 a vzdaluje novým členským zemím (*Eurobarometr 66*).

³² Respondenti si museli vybrat z následující sady hodnot: lidská práva, mír, demokracie, právní řád, úcta k jiným kulturám, solidarita a podpora druhých, úcta k lidskému životu, rovnost, individuální svoboda, tolerance, sebenaplnění a víra a náboženství (*Eurobarometer 69*: 22).

³³ Jen namátkou, mezi starými členskými státy EU si mír a respekt k lidským právům a lidskému životu jako své nejdůležitější hodnoty vybrali Belgičané, Němci, Francouzi, Nizozemci či Švédové. Mír si jako svou nejdůležitější hodnotu mezi obyvateli EU zvolili Němci (62 % obyvatel), respekt k lidským právům Kyprané a Švédové (63 %) a respekt k lidskému životu Irové (53 %) (*Eurobarometer 69*: 16).

³⁴ Povolení sňatků homosexuálů či legalizace konzumace marihuany pro osobní potřebu, tolerance ke kriminalitě byla již zmíněna (*Eurobarometr 66*: 41).

I na základě výše uvedených údajů lze potvrdit Rabušicův závěr z roku 2000, že „ve vývoji české společnosti dochází k posunu hodnotových preferencí způsobem, který lze označit za trend snížení materialistických postojů a k jistému příklonu k postojům postmaterialistickým“ (Rabušic, 2000). Nejvýraznější je tento posun u nejmladších věkových skupin.

Postmaterialismus mezi tvůrci zahraniční politiky

Pokud se vrátíme k tezi o zdrojích transformace českého národního zájmu a povahy české zahraniční politiky a argumentu, že jedním ze zdrojů je změna hodnotových preferencí, idejí/ideologie a identity (české) společnosti a tvůrců zahraniční politiky, pak je třeba vedle hodnotových priorit české společnosti a jejich změny zkoumat také hodnotové priority tvůrců zahraniční politiky. Za tvůrce zahraniční politiky považují skupinu lidí, kteří jsou zapojeni do zahraničněpolitických záležitostí. Tvůrce zahraniční politiky lze rozdělit na formální a neformální tvůrce. Za formální tvůrce zahraniční politiky považují osoby, z jejichž popisu práce vyplývá, že se podílejí na tvorbě či výkonu české zahraniční politiky. Mezi tyto osoby řadím prezidenta, členy vlády, nejvyšší ministerské úředníky, členy parlamentu a nejvyšší představitele samosprávných celků. Za neformální tvůrce zahraniční politiky považují ty osoby a skupiny, které nezastávají mocenské pozice, ale ovlivňují zahraničněpolitické záležitosti: politické strany, nevládní organizace, firmy, média, univerzity, poradce a poradní skupiny a odbory. Analyzovat hodnotové preference tvůrců zahraniční politiky je obtížné, neboť v současnosti nemáme k dispozici žádný soubor sociologických dat vztahující se k této skupině. Existují výzkumy českých politických a ekonomických elit (Machonin, Tuček a další), nicméně ty nezohledňují podskupiny jako zahraničněpolitické elity či neformální tvůrce zahraniční politiky. Usuzovat o hodnotových preferencích tvůrců české zahraniční politiky a počtu postmaterialistů v této skupině tak lze jen zprostředkovaně.

Vyjdu z poznatku sociologů (Machonin–Tuček, 2002: 13; Hanley–Matějů–Vlachová–Krejčí, 1998: 7–9 a 25), že 1) příslušníci nových českých politických elit se rekrutovali z dětí inteligence, tedy ze skupiny, jejíž příjmová úroveň nebyla před rokem 1990 o nic vyšší než příjmová úroveň ostatního obyvatelstva, ale jejíž vzdělání, kulturní úroveň a charakter práce byly pod-

statně vyšší, a 2) z toho, že třídní status byl v socialistických společnostech nahrazen vlastnictvím znalostního kapitálu spojeného se vzděláním. Toto naznačuje – a dokládají to i sociologické průzkumy (např. tamtéž: 34) –, že členové politických elit mají vysoké vzdělání. V roce 1998 terciární vzdělání mělo 75 % zaměstnanců státní správy a 81 % členů parlamentu. Sama zahraničněpolitická služba má taková specifika (např. vysoké nároky na znalost jazyků či komunikační schopnosti, nároky na všeobecný přehled), která terciární vzdělání jednoznačně předpokládají. To potvrzuje i fakt, že jednou z podmínek k přijetí na diplomatickou akademii MZV ČR je ukončené vysokoškolské vzdělání minimálně magisterského, resp. inženýrského stupně.³⁵

S ohledem na výše uvedené lze předpokládat, že mezi tvůrci zahraniční politiky je počet lidí s terciárním vzděláním ještě vyšší než u skupiny označované jako politické, resp. mocenské elity. Vysokoškolské vzdělání měli všichni ministři zahraničních věcí České republiky, všichni jejich náměstci a většina členů Zahraničního výboru Poslanecké sněmovny Parlamentu ČR a Výboru pro zahraniční věci, obranu a bezpečnost Senátu Parlamentu ČR. Celkově v letech 1992–2010 působilo v zahraničním výboru PSP ČR 109 poslanců, z nichž šest nemělo vysokoškolské vzdělání (jeden z těchto šesti VŠ nedokončil úspěšně a nyní je znovu zapsán ke studiu). Procentuálně vyjádřeno, v letech 1992–2010 nemělo vysokoškolské vzdělání 6,5 % poslanců účastnících se práce zahraničního výboru PSP ČR. V jednotlivých volebních obdobích rozložení vysokoškoláků a ostatních vypadalo takto: 1992–1996 17 poslanců s VŠ, jeden bez VŠ, 1996–1998 23 poslanců s VŠ, dva bez VŠ, 1998–2000 18 poslanců s VŠ, dva bez VŠ, 2002–2006 všichni poslanci výboru měli VŠ, 2006–2010 19 poslanců s VŠ, jeden VŠ studuje. V případě Senátu za období 1996–2010 (zde neuvádíme počty po obdobích, neboť Senát se obměňuje každé dva roky vždy z jedné třetiny) působilo ve výboru pro zahraniční věci, obranu a bezpečnost 40 senátorů, z nichž devět nemělo vysokoškolské vzdělání. Mezi těmito devíti pak byl jeden, který VŠ nedokončil. Pokud bychom vyjádřili uvedené číslo v procentech, pak v letech 1996–2010 nemělo vysokoškolské vzdělání 22,5 % členů výboru pro zahraniční záležitosti, obranu a bezpečnost Senátu.³⁶ Byť je počet vysokoškoláků v obou ko-

³⁵ Podmínky výběrového řízení ke studiu na Diplomatické akademii MZV ČR. On-line: www.mzv.cz/jnp/cz/o_ministerstvu/diplomaticka_akademie/vyberove_rizeni_ke_studiu_na.html (15. 4. 2010).

³⁶ Za pomoc při hledání a třídění těchto dat děkuji kolegyni Lindě Píkerové.

morách Parlamentu ve výborech zabývajících se zahraniční politikou vysoký, v Senátu je zřetelně nižší než v Poslanecké sněmovně. Tuto skutečnost lze vysvětlit způsobem volby do Senátu, kde pravidlo volitelnosti mj. obsahuje podmínku čtyřiceti let věku. V Senátu, kde jsou významně zastoupeni disidenti (do roku 2006 včetně kolem 20 %), se vyskytuje relativně velký počet lidí, kteří nemohli před rokem 1989 studovat.

Přímou odpověď na otázku, zda jsou české zahraničněpolitické elity postmaterialistické, nemáme, ale lze ji získat zprostředkovaně za použití předpokladu vyšší vzdělanostní úrovně této skupiny. Pokud je tvrzení o vzdělanostní úrovni zahraničněpolitických elit správné, pak můžeme užít odpovědi respondentů získané v EVS, kteří se vyjádřili k baterii otázek testujících míru postmaterialismu (celkem je to 5823 respondentů), a jako třídící kritérium pro tuto skupinu použít vzdělání. Následující tabulky jasně demonstrují, že počet postmaterialistů koreluje s úrovní vzdělání: mezi lidmi s vysokoškolským vzděláním se vyskytuje nižší počet materialistů a vyšší počet smíšených postojů a postmaterialistů. Jak jsem demonstrovala výše, mezi tvůrci zahraniční politiky je vysoký počet lidí s vysokoškolským vzděláním, proto lze dovodit, že mezi zahraničněpolitickou elitou je také vyšší počet lidí, kteří nesmyslejí materialisticky, ale řadí se do skupiny postmaterialistů či smíšených typů.

Takto učiněný závěr však není bez problémů. Jako problematická se jeví zejména otázka charakteru vysokoškolského vzdělání, tj. jaké vysokoškolské vzdělání měli/mají tvůrci zahraniční politiky a zda (ne)existuje korelace mezi vystudovaným oborem vysoké školy a postmaterialistickou orientací. Dalo by se předpokládat, že humanitně a sociálně vzdělaní lidé mají s ohledem na směřování jejich studia vyšší postmaterialistickou orientaci, a současně, že tato skupina ze stejného důvodu jeví o zahraniční politiku větší zájem. Pokud však „nahlédneme“ do Parlamentu ČR či na ministerstvo zahraničních věcí, ukazuje se, že lidé s humanitním vzděláním nepřevažují a nezaujímají ani jinak významné místo. Otázkou by také mohly být příjmové rozdíly mezi humanitně a technicky vzdělanými jedinci. Výzkumy průměrné mzdy v ČR a strukturální mzdové statistiky Českého statistického úřadu ukazují, že technicky vysokoškolsky vzdělaní odborníci mají vyšší mzdy než absolventi humanitních a sociálních věd. S nadsázkou by bylo možné spekulovat, že míra postmaterialistické orientace humanitně vzdělaných lidí by se neměla výrazně odlišovat od míry postmaterialismu lidí s technickým vysokoškolským

vzděláním, byť zdroj postmaterialistické orientace je odlišný. U jedněch je dána oborovou orientací, druzí mají vysoké mzdy a jsou materiálně uspokojeni (viz Inglehartova teze výše).

Tabulka 4: Rozložení materialistů a postmaterialistů v české populaci v jednotlivých vzdělanostních skupinách v letech 1991, 1999 a 2008 (v %)

Vzdělání	Materialisté	Smišeni	Postmaterialisté	Celkem
1991				
Základní	43	55	3	100
Vyučen	32	63	5	100
Střední	25	68	7	100
Vysokoškolské	19	72	9	100
1999				
Základní	38	55	7	100
Vyučen	27	68	5	100
Střední	18	70	13	100
Vysokoškolské	11	71	18	100
2008				
Základní	37	57	6	100
Vyučen	31	61	9	100
Střední	26	64	11	100
Vysokoškolské	13	74	14	100

Pramen: *European Values Study 2008*.

Námítkou proti tomuto postupu by mohlo být, že počet postmaterialistů by podle Inglehartovy logiky spíše koreloval s ekonomickým postavením respondentů než s úrovní vzdělání. Takovou námítku nelze odmítnout, nelze ji však ani potvrdit, neboť nemáme dostatek údajů, kterými by se dala její platnost ověřit. V *European Values Study* za léta 1991, 1999 a 2008 se k baterii otázek testujících postmaterialismus vyjádřilo 5823 respondentů, 3882 z těchto respondentů však nebylo ochotno odpovědět na otázku o výši svých

příjmů. Počet těch, kteří byli ochotni informovat o výši svých příjmů, byl tak malý, že jej nelze považovat za reprezentativní vzorek, z něhož bychom mohli usuzovat o platnosti korelace mezi výší příjmů a postmaterialistickou orientací v české společnosti.

Lze také argumentovat, že lidé s vyšším vzděláním jsou na trhu práce úspěšnější a zastávají lépe placená povolání a že lidé se vzděláním vykazují postmaterialistickou orientaci, protože se mají obecně lépe. Tuto námitku lze – minimálně v českém případě – zpochybnit, neboť především v letech 1968–1989 docházelo k výrazné společenské korupci, z níž profitovaly zejména méně kvalifikované vrstvy společnosti (srv. např. Machonin, 1996: 177), nikoliv vysokoškoláci. Na počátku 90. let byly ekonomické rozdíly ve společnosti minimální, přesto z výsledků EVS z roku 1991 (viz Tabulka 4), je zřejmé, že mezi vysokoškoláky (kteří se ekonomicky neměli lépe než zbytek společnosti) je počet materialistů nejnižší. Jinými slovy, i v době, kdy vysokoškoláci sdíleli průměrnou životní úroveň československých občanů, vykazovali nižší tendenci k materialistické orientaci.

Závěrem

Za dvacet let od pádu komunismu se česká společnost, její hodnoty, návyky a způsoby jednání výrazně změnila – česká společnost se „vrátila do Evropy“ a přiblížila se svými civilizačními kompetencemi západoevropským společnostem. Změna hodnotových preferencí české společnosti, která probíhá po roce 1989, je podobná tzv. tiché revoluci, k níž došlo v 70. letech v západoevropských společnostech, a vede k posílení postmaterialistické orientace české populace. Předložený text ukazuje, že česká společnost prochází tichou revolucí, i když ke změně hodnotových preferencí dochází relativně pomalu. Nejvýraznější je změna hodnotových preferencí od materiálních hodnot k hodnotám postmateriálním vidět u nejmladších věkových kohort. Vedle nejmladších věkových kohort můžeme výraznější postmaterialistickou orientaci (včetně jejího nárůstu v čase) zaznamenat u lidí s vysokoškolským vzděláním. Při analýze české zahraniční politiky vycházím z toho, že identitu státu formuluje politická reprezentace na základě skutečností (hodnot), k nimž se hlásí daná společnost a v nichž se poznává, a hodnoty řídí a determinují její jednání a postoje. Platí-li, že hodnotové preference české společnosti a ze-

jména tvůrců zahraniční politiky procházejí změnou, lze očekávat, že tato změna vyvolá změnu postojů, prezentace sebe k druhým, hodnocení, posuzování, ospravedlňování a *ipso facto* činnosti, což se projeví v rekonstrukci národního zájmu a následně změně povahy zahraniční politiky. Tomu napomáhá i fakt, že mezi tvůrci zahraniční politiky převažují lidé s vysokoškolským vzděláním, jejichž postmaterialistická orientace v posledních dvaceti letech kontinuálně roste a je současně výrazně vyšší než u celé populace a je i mírně vyšší než u nejmladší věkové kohorty jako takové. Nárůst postmaterialistické orientace, která je mj. spojena s orientací na kosmopolitní hodnoty a důrazem na význam kvality života jedince, vytváří mentální překážku pro interpretaci národního zájmu jako zájmu úzkého, spojeného s udržením fyzické existence státu a zajištěním bezpečnosti domácí společnosti. Společnostem, které přijaly postmaterialistické hodnoty, je projekce principiálních a kosmopolitních hodnot do politiky daleko bližší než pragmatická politika a logika výhodnosti.

Uvažujeme-li o změně povahy české zahraniční politiky, pak postmaterialistická orientace české společnosti a tvůrců zahraniční politiky může mít vliv zejména na cíle a postupy zahraniční politiky. Zahraniční politiky zemí, jejichž společnosti vykazují vysokou míru postmaterialismu, vykazují nižší míru pragmatismu, resp. vyšší míru principiality a odmítání politiky selektivního zájmu a dvojího standardu. Pokles materialistické orientace koreluje s vyšším zájmem o obhajobu lidských práv včetně podpory rozvoje humanitárního práva a demokratizace, s ochotou strpět vyšší náklady na ochranu národní bezpečnosti za předpokladu použití zbraní s minimálním negativním humanitárním dopadem, s vyšším zájmem o osud těch, kteří žijí za našimi hranicemi, a s vyšším zájmem o ochranu životního prostředí. Státy, jejichž společnosti vykazují vysokou míru postmaterialismu, se stávají obhájci, propagátory a nositeli takových aktivit, jako jsou zákaz nášlapných min (Ottawská úmluva) a kazetové munice (Dohoda z Osla), zřízení Mezinárodního trestního soudu a rozšíření členství či přijetí a prosazení principu Odpovědnosti za ochranu. Zda tímto směrem půjde česká zahraniční politika, uvidíme v následujících desetiletích. Stávající postup české zahraniční politiky zatím naznačuje, že úvaha o vlivu změny hodnotové orientace české populace a tvůrců zahraniční politiky na povahu české zahraniční politiky byla správná.

3. Dědictví českého disentu a disidentská tradice v české zahraniční politice

Česká (československá) zahraniční politika byla na přelomu let 1989–1990 v plenkách. Jiří Dienstbier nastoupil do úřadu ministra zahraničních věcí Československa 10. 12. 1989 a v této době jasnější představy o střednědobých a dlouhodobých cílech československé zahraniční politiky chyběly.³⁷ V řadě konkrétních otázek a témat byly malé znalosti, popř. panovaly naivní představy. Zahraniční politika nového demokratického státu se začala formovat prakticky od nuly, přičemž jejím hlavním myšlenkovým zdrojem byly 1) snaha odstříhnout se od komunistické minulosti a závislosti na SSSR a 2) diskuse a úvahy představitelů disentu. Tato skutečnost měla na tvorbu zahraniční politiky velmi významný vliv, zejména v situaci, kdy byla narušena kontinuita zahraniční politiky a zahraničněpolitická východiska a cíle byly vytyčovány v novém, neznámém prostoru. Bývalí disidenti pomohli a pomáhají zanést do české zahraniční politiky tzv. disidentskou tradici (viz dále), a ta se stala jedním z významných zdrojů rekonstrukce českého národního zájmu a *ipso facto* povahy české zahraniční politiky. Abychom porozuměli směřování české zahraniční politiky k etické politice, musíme rozumět vývoji a ob-

³⁷ 14. prosince 1989 na své první tiskové konferenci v pozici ministra Dienstbier prohlásil: „Je zatím brzy, aby ... od něho očekávali nějaké zásadní prohlášení k další koncepci československé zahraniční politiky. ... Je zřejmé, že politická změna v Československu také zásadně mění postavení Československa na mezinárodní scéně. Zatímco dosud Československo bylo ledovcem ve středu Evropy, překážejícím rozvoji porozumění a evropskému procesu, jsem přesvědčen o tom, že nyní právě vzhledem k naší pozici ve středu evropského kontinentu a vzhledem k tomu, že úroveň našeho hospodářství i úroveň politické kultury, jaká se projevila v uplynulých týdnech, nám umožňuje být stabilním faktorem ve středu Evropy. Měli bychom se tedy z toho ledovce přeměnit naopak v jednoho z neaktivnějších iniciátorů evropského sblížení. Naším cílem je – a to je koneckonců i vyhlášená politika Varšavské smlouvy – přejít od blokového pojetí evropské bezpečnosti k pojetí demokratickému a pluralitnímu, z čehož samozřejmě vyplývá i požadavek zrušení vojenských bloků. Jsme si ovšem vědomi, že toho nelze dosáhnout žádnými jednostrannými akcemi, nýbrž ve všeobecné shodě všech účastníků evropského procesu, který je ovšem třeba chápat jako, řekněme, proces helsinský“ (*Výňatky z první tiskové konference ministra zahraničních věcí ČSSR Jiřího Dienstbiera*).

sahu disidentské tradice, jejím projevům v české zahraniční politice a tomu, kdo je jejím nositelem. Na to se zaměřím v této kapitole.

Disent, působení disidentů a dědictví disentu v české zahraniční politice je jako výzkumné téma specifické, poněvadž 1) (československá) zahraniční politika stála na okraji zájmu disentu, 2) většina těch, kteří jsou označováni a považováni za disidenty, sami takové označení odmítali a odmítají³⁸ a z tohoto pohledu je pro ně nepřijatelné o nějakém dědictví disentu či disidentské tradici uvažovat, a proto i podpořit jakýkoliv výzkum tohoto tématu³⁹ a 3) v české ani mezinárodní literatuře nebyla vztahu disentu a zahraniční politiky věnována pozornost. Navzdory postojům samotných disidentů i faktu, že zahraniční politika patřila mezi okrajová témata disentu, se domnívám, že v české zahraniční politice existuje disidentská tradice, tato tradice je jedním ze zdrojů principiální etické zahraniční politiky a jejími nositeli jsou právě a především samotní disidenti. Zdrojem disidentské tradice je „život v pravdě“ a služba pravdě (Havel, 1978/1990). Nositelem disidentské tradice jsou ti, pro které se „život v pravdě“ a služba pravdě staly existenciálním postojem a principiálním přesvědčením.

Úvodní část této kapitoly se nejprve ohlíží zpět k Havlovi konceptu „život v pravdě“, poté definuje a operacionalizuje klíčový pojem „disident“ a vymezí termín „disidentská tradice“. Druhá část kapitoly se zabývá vztahem disentu k zahraniční politice před rokem 1989 a upřesňuje obsah disidentské tradice, třetí část ověřuje, zda v české zahraniční politice disidentská tradice existuje a čtvrtá část pak, zda jejími nositeli jsou (především) samotní disidenti. První část mé teze budu ověřovat pomocí analýzy obsahu české zahraniční politiky – tj. zda témata, která jsem vymezila jako disidentskou tradici, jsou v české zahraniční politice přítomna. Druhou část teze budu ověřovat pomocí analýzy činnosti disidentů v zahraničněpolitickém procesu, konkrétně na půdě Parlamentu ČR. Prokážu, že ačkoliv zahra-

³⁸ Srovnej např. Havel (1978/1990) nebo Dienstbier (1990). V osobních rozhovorech to potvrdili např. Martin Palouš (rozhovor z 23. března 2010), Karel Kovanda (rozhovor z 20. března 2010) či Luboš Dobrovský (rozhovor z 11. května 2010), kteří uvádějí podobné argumenty jako Havel.

³⁹ Při realizaci výzkumu byli osloveni mnozí disidenti, kteří působí nebo působili v parlamentu, s žádostí o rozhovor, popř. byli konfrontováni s detaily týkající se jejich životopisných údajů. Na výzkumu byla ochotna spolupracovat cca jedna třetina dotázaných. Ti, kteří se ozvali a odmítali např. doplnit životopisná data (cca čtvrtina těch, kteří odpověděli), často jako důvod uváděli, že nesouhlasí s používáním pojmu „disent“.

niční politika stála před rokem 1989 na okraji zájmu velké části disentu, po roce 1989 se disidenti stali v zahraniční politice velmi aktivními a jejich činnost vykazuje směrem k zahraniční politice specifické prvky – prvky, které jsem vymezila jako disidentskou tradici. Toto tvrzení doložím analýzou složení výborů Poslanecké sněmovny a Senátu. Je-li moje teze správná, pak ve výborech, které se zabývají zahraniční politikou, je nadreprezentace bývalých disidentů a ti prosazují specifická témata spojená s lidskými právy a demokratickými hodnotami.

Pojmy a metodologie kapitoly: disident, disidentská tradice a život v pravdě

Předložený výzkum vychází z reflektivistické pozice, která zahrnuje předpoklad o významu přesvědčení, myšlenek a víry pro politiku a politická rozhodnutí. Přesvědčení, myšlenky a víra jsou „důležitými prvky při obhajování výběru politik, dokonce, i když preference aktérů jsou jasné a aktéři jsou motivováni pouze svými zájmy ... všechny zájmy zahrnují předpoklady, fakty, kterým věříme a ... myšlenky“ (Goldstein–Keohane, 1993: 13 a 26).

„Disent“, „disidentské hnutí“ a „disident“ jsou termíny používané pro specifickou skupinu lidí z komunistických zemí, kteří neodmítají komunistický režim jako takový, ale zauímají kritický postoj k celé řadě klíčových politik režimu, přičemž tento postoj vychází z odlišností v hodnotových preferencích (Moody, 1977: 2). V českém prostředí řada disidentů toto označení odmítá, neboť se domnívá, že není „dobré užívat ... pro – v podstatě náhodně – ohraničenou skupinu nějaké zvláštní označení“ a toto „označení je [podle nich] z etymologického hlediska problematické: ‚disident‘ totiž znamená ... ‚odpadlík‘ – ‚disidenti‘ se však necítí být odpadlíky, protože prostě od ničeho neodpadli“ a je „krutý paradox, že čím víc se někteří občané zastávají jiných občanů, tím častěji jsou označováni slovem, které je od těchto ‚jiných občanů‘ odděluje!“ (Havel, 1978/1990: 92 a 95). Užívání pojmu „disent“ je problematické proto, že fakticky činí z disidentského hnutí homogenní skupinu lidí v tom smyslu, že bez ohledu na minulost či ideová východiska označuje tyto osoby za fakticky „stejně“ a současně „jiné“ – odlišné od zbytku společnosti. Termín „disent“, tak jak je používán v českém prostředí, zahrnuje osoby:

- které nikdy žádné funkce v komunistickém aparátu nevykonávaly a ze své existenciální podstaty se nemohly ztotožnit s komunistickým systémem, jeho kulturou a návyky srdce;
- které desetiletí zaujímal konformní pozici a kulturalistické pojetí občanské společnosti (srv. níže) pro ně bylo obtížně pochopitelné, ale po roce 1968 se dostaly do střetu s normalizačním režimem a dokonce i osoby;
- které desetiletí participovaly na vytváření komunistického systému a zastávaly významné posty ve stranickém aparátu a teprve nezdařený pokus o reformu komunistického systému a represe po invazi armád států Varšavské smlouvy je uvrhly mimo komunistický systém a stvořily z nich disidenty. Někteří z nich se vlastně stali *disidenty proti své vůli*.

Tak se „na jedné lodi“ ocitli např. Václav Havel, o jehož minulosti a vztahu k disentu netřeba dlouho psát, a např. poradci či spolupracovníci reformních komunistických vůdců, dlouholetí členové komunistické strany.

K diskusi o pojetí termínu „disent“ a faktu, že používání tohoto termínu homogenizuje celou skupinu lidí s velmi odlišnými názory a osobní historií, lze dodat, že snad všichni autoři, kteří se disentem zabývají, ať už v té či oné souvislosti, se s tímto problémem potýkají. Otázku homogenizačního efektu disentu lze nahlédnout a „řešit“ ze dvou úhlů:

- 1) Tam, kde pouhé použití termínu „disent“ stírá výrazné odlišnosti mezi lidmi, kteří jako disidenti působili, lze používat rozlišovací adjektiva, což činí řada autorů (např. Reimann, 2008), kteří pak např. hovoří o „občanském disentu“ a „socialistickém disentu“ (rozuměj „osmašedesátníci“).
- 2) Ačkoliv pouhé použití termínu „disent“ stírá odlišnosti mezi těmi, kteří byli součástí disentu, není nutné to považovat za zásadní problém, neboť tato skupina byla spojena „bojem proti společnému nepříteli“⁴⁰ a s tím, jak od roku 1968 plynul čas a do disentu vstupovala mladší ge-

40 Jak poznamenává Karel Kovanda: „V této skupině [disentu] krystalizovala určitá názorová spřízněnost, daná negativním vymezením – spojovalo nás to, proti čemu jsme byli. Tato soudržnost přetrvala desítky let. Když jsem se vrátil z exilu do ČR, zapadl jsem tady do sítě svých soudruhů a tím pádem jsem přežil tady ty nové podmínky a necítil jsem se nijak vykořeněný, vrátil jsem se mezi lidi, které jsem znal.“ Rozhovor s Karlem Kovandou, 20. března 2010.

nerace, se rozdíl mezi občanským a socialistickým disidentem stíral (tamtéž, 2008).

Ačkoliv mi jsou námitky samotných disidentů srozumitelné a chápu, co je vede k osobním výhradám k používání termínů „disent“ a „disident“, a jsem si vědoma možností a limitů současné teorie opozice v nedemokratických režimech, není to pro mne důvod, abych se použití těchto termínů v předloženém výzkumu vzdala. Termíny „disent“ a „disident“ *spojuji s určitým historickým obdobím, politicko-sociálním prostředím a typem aktivit, které konkrétní osoby vykonávaly, a hodnotových preferencí, ke kterým se hlásily.*

V českém případě lze disent považovat za součást širší antielity. Antielita vznikala postupně od konce 60. let a byla tvořena protikomunistickým disidentem (setkáme se i s termínem občanský disent), nekomunistickými skupinami, disidenty-bývalými komunisty vyloučenými z komunistické strany po srpnu 1968 (setkáme se i s pojmem socialistický disent) a (spíše nekomunistickými) vyššími středními skupinami s inkonzistentními statusy.⁴¹

Jak lze však disent odlišit od pojmově širší antielity? Nejjednodušeji lze disent vymezit vůči antielitě pomocí zdůraznění odlišností hodnotových preferencí jednotlivých skupin antielity; na rozdíl od ostatních skupin tvořících antielitu, disent se přihlásil ke kulturalistické koncepci občanské společnosti a vytvořil „občanskou společnost v konspiraci“ či „paralelní polis“⁴² (Václav Benda) a „druhou kulturu“⁴³ (Ivan Jirous), která byla v přímé opozici vůči státu a jeho institucím. Disidenti „rozpoznali [kulturalistický] význam občanské společnosti, bojovali proti škodlivému dědictví komunistického režimu ... Protestovali proti neautentičnosti oficiální politiky, proti dvojakosti morálky, proti lžím indoktrinace a propagandy. Ideologické poslání mělo ob-

41 Vyšší střední skupiny s inkonzistentními statusy tvořili zejména frustrovaní kompetentní profesionálové. Jejich politické aktivity byly nižší než oficiálně požadované a kvůli převažujícímu principu absolutní stranické loajality neměli možnost proniknout na nomenklaturní pozice. Jejich společenské a ekonomické postavení neodpovídalo jejich kvalifikaci (Hanley–Matějů–Vlachová–Krejčí, 1998: 10 ann; Machonin–Tuček, 2002: 13; Machonin, 1996: 175).

42 „Paralelní polis“ se odvíjí od „paralelních struktur“. „Paralelní struktury“ vznikají „v situaci, kdy je těm, kteří se rozhodli pro ‚žít v pravdě‘, znemožněn jakýkoliv přímý vliv na existující společenské struktury, natož uplatnění v jejich rámci, a kdy tyto lidé začínají vytvářet ... ‚nezávislý život společností‘“ (Havel, 1978/1990: 113).

43 „Druhá kultura“ je pojem, který se rozšířil „na celou oblast nezávislé a potlačené kultury. ... Tato ‚druhá kultura‘ si docela přirozeně vytváří své elementární organizační formy: ‚samizdatové‘ edice a časopisy, soukromá představení a koncerty, semináře a výstavy apod.“ (Havel, 1978/1990: 114).

novit a vzkřísit ‚pravdu‘, pravý význam společenské účasti, a tudíž obnovit identitu a důstojnost každého člena společnosti“ (Sztompka, 1996: 14); jinými slovy, odmítli „žít ve lži“ a se lží a rozhodli se pro „žít v pravdě“, „pro obnovu autentického života člověka k ... ‚lidskému řádu‘. ... Pokusili se znovu chopit své vlastní odpovědnosti“ (Havel, 1978/1990: 78 a 129). Disidenti nejen, že určité věci *nedělali*, ale rozhodli se „něco konkrétního *dělat*, něco, co přesahuje bezprostřední osobní ochranu proti manipulaci“ (tamtéž: 98; kurziva v originále).

V Československu se konkrétní činnost disentu spojila s prosazováním zákonnosti a s protestem proti nespravedlivému (nezákonnému) stíhání. Disidenti se „zavázali ... poukazovat na porušování zákonů a v rámci svých možností navrhopvat způsob nápravy“ (Dienstbier, 1990: 105). Normativním rámcem československého disentu byly a jsou (*sic*) mezinárodní lidskoprávní smlouvy, které vznikly v polovině 60. let – Mezinárodní pakt o občanských a politických právech a Mezinárodní pakt o hospodářských, sociálních a kulturních právech. Československo je přijalo v souvislosti s *détente* a výsledky helsinského procesu v roce 1976 a od té doby se Charta 77 a další disidentské skupiny odvolávaly na to, že „naši občané mají právo a náš stát povinnost se jimi řídit“ (tamtéž: 105).

Disent a disidenty jsem dosud charakterizovala v kontextu společenského a politického vývoje v Československu, a to zejména jako představitele „občanské společnosti v konspiraci“, „paralelní polis“ a „druhé kultury“. Další analýza činnosti disidentů však vyžaduje operacionalizaci pojmu. Pro potřeby tohoto výzkumu za disidenta považuju takovou osobu, která

- nebyla nikdy agentem či důvěrníkem Státní tajné bezpečnosti,
- podepsala Chartu 77 nebo
- byla aktivní v organizaci, která z Charty vyrůstala (Výbor na obranu nespravedlivě stíhaných⁴⁴ /VONS/, Hnutí za občanskou svobodu⁴⁵ /HOS/, Polsko-československá Solidarita⁴⁶, Demokratická iniciativa⁴⁷,

⁴⁴ VONS byl založen v dubnu 1978 skupinou signatářů Charty 77.

⁴⁵ HOS vzniká v říjnu 1988.

⁴⁶ Polsko-československá Solidarita vznikla v říjnu 1981 jako fórum pro spolupráci Charty 77 a polského Výboru pro obranu dělníků (KOR) a Solidarity.

⁴⁷ Demokratická iniciativa byla založena signatáři Charty 77 v roce 1987. Cílem této skupiny signatářů Charty byla politická činnost. Od roku 1988 začala Československá demokratická iniciativa pracovat

Nezávislé mírové sdružení – Iniciativa za demilitarizaci společnosti⁴⁸, Iniciativa sociální obrany⁴⁹, Společenství přátel USA⁵⁰ /SPUSA/, Československý helsinský výbor⁵¹, Společnost T. G. Masaryka⁵², Jazzová sekce⁵³, Mírový klub J. Lennona⁵⁴, Klub právní podpory⁵⁵, občanské iniciativy jako Most⁵⁶ či České děti⁵⁷, ekologické skupiny jako Ekologická společnost⁵⁸ a jiné, sdružení nezávislých novinářů Východoevropská informační agentura⁵⁹), nebo

- emigrovala z politických důvodů a byla v emigraci politicky aktivní (dotyčný např. působil jako publicista a publikoval texty s protikomunistickým obsahem, pomáhal disidentům v Československu, pašoval knihy apod.), nebo
- byla politicky aktivní proti režimu nebo

na politickém programu a po roce 1989 se transformovala do politické strany – Československé demokratické iniciativy.

⁴⁸ Nezávislé mírové sdružení vzniká v dubnu 1988 jako volné společenství, nevázané na žádný politický, ideologický či náboženský systém.

⁴⁹ Iniciativa sociální obrany se zformovala jako nezávislé sdružení v říjnu 1989, jedním z témat byla práva postižených, kteří byli komunistickým režimem ostrakizováni.

⁵⁰ SPUSA vzniká v únoru 1988 jako neformální občanská iniciativa (poté, co ji úřady odmítly zaregistrovat jako povolenou společenskou organizaci).

⁵¹ Československý Helsinský výbor byl ustaven v listopadu 1988 na podporu zásad a ustanovení Závěrečného aktu Konference o bezpečnosti a spolupráci v Evropě.

⁵² Společnost T.G. Masaryka vzniká jako nezávislá iniciativa v březnu 1988.

⁵³ Vznikla v roce 1971 pod vedením Karla Srpa.

⁵⁴ Ustavil se v prosinci 1988 a jeho cílem byla podpora úsilí o mír.

⁵⁵ Vznikl v únoru 1989 jako reakce na smrt Pavla Wonky, který zemřel ve věznici Hradec Králové v důsledku nezákonné soudní a vězeňské praxe.

⁵⁶ Iniciativu Most, která měla zprostředkovat dialog mezi vládnoucími komunisty a disidentem, založili textař Michal Horáček a muzikant Michael Kocáb v létě 1989.

⁵⁷ Tato nezávislá iniciativa se ustavila v květnu 1988. Skupina se vyslovila pro navrácení majetku šlechtě a církvi, obnovení klášterů a řeholních řádů, přestavbu ekonomické základny země a takovou vládu, jakou si zvolí lid. V uskupení České děti se, podobně jako v Nezávislém mírovém sdružení a Mírovém klubu Johna Lennona, sdružovali především odpůrci režimu z řad mladší generace.

⁵⁸ Ekologická společnost, v jejímž čele stál signatář Charty 77 Ivan Dejmal, vznikla z nezávislého ekologického hnutí v červnu 1987.

⁵⁹ Východoevropská informační agentura vznikla v prosinci 1988 a sdružovala nezávislé novináře z Československa, Maďarska, Sovětského svazu a Polska.

- spáchala trestný čin klasifikovaný jako nepolitický, ale s politickým motivem⁶⁰ nebo
- žila v zahraničí, byla politicky aktivní směrem k Československu a podporovala disent, nebo
- byla mecenášem disentu, nebo
- působila v exilové Československé straně sociálně demokratické, tj. skupině, která v exilu udržovala politickou stranu, která byla v Československu zrušena, nebo
- byla vnímána veřejným diskurzem jako disident.

Za disidenta považují takovou osobu, která vyvíjela *nějakou míru aktivity proti režimu*, nestačí tedy, když byl dotýčný např. *pouze* vyloučen z politických důvodů (např. kvůli rodičům) z vysoké školy, nebo když *pouze* emigroval.

Předložená operacionalizace nebere v úvahu osoby, které mají ideologicky blízko k disentu (jedná se o jedince, kteří mají vyhraněný, až extrémně negativní vztah ke komunistickému režimu a dnes je lze považovat za nositele disidentské tradice,⁶¹ avšak kvůli svému věku se před rokem 1989 nemohli stát členy disidentského hnutí), ani minulost dotýčných, tj. nezohledňuje jejich činnost před srpnem 1968, resp. před „vstupem“ do disentu. Rizikem předkládané analýzy je fakt, že existuje pravděpodobnost, že u některých členů parlamentu, které jsem v předkládaném výzkumu zařadila do disentu, může v budoucnu v souvislosti s výzkumem archivů Státní tajné bezpečnosti (StB) vyjít najevo, že dotýčný byl agentem StB, což by jej diskvalifikovalo jako disidenta a nutně muselo vést k úpravě níže předložených výpočtů.⁶²

Na závěr této části učiním metodologickou poznámku týkající se výzkumu působení disidentů na půdě českého parlamentu. Abych mohla zkoumat, v ja-

⁶⁰ Takto lze klasifikovat např. čin Vladimíra Hučína, který odpálil komunistickou nástěnku, dále např. pokusy o nepovolené překročení státní hranice a „nepovolené opuštění republiky“ apod.

⁶¹ Jsou to zejména mladí poslanci Strany zelených a pracovníci českých lidskoprávních nevládních organizací, především Člověka v tísni.

⁶² Toto riziko zde existuje, protože volené osoby nemohou být ze zákona lustrvány. Lustrační osvědčení vyžadují pouze jmenované funkce, tj. např. člen vlády. Zmíněné riziko je však velmi malé, neboť většina poslanců či senátorů prošla lustračním řízením v souvislosti s výkonem jiných – jmenovaných – funkcí. Poslanci i senátoři mohou být (a často jsou) např. členy vlády, některé politické strany (např. sociální demokraté při senátních volbách) požadují po svých kandidátech negativní lustrační osvědčení (tato praxe je sice na hraně zákona, ale zákon ji přímo nezakazuje, poněvadž se nejedná o již zvolené osoby, ale jen o kandidáty) apod.

kých výborech parlamentu pracují disidenti a zda jsou nositeli disidentské tradice, musela jsem rozřadit všechny členy obou komor Parlamentu ČR⁶³ do dvou skupin: disidentů a ne-disidentů.⁶⁴ Toto rozřazování jsem dělala na základě operacionalizace pojmu „disident“ uvedené výše, a to pomocí posuzování činnosti dotyčného před rokem 1989. U každého poslance, resp. senátora byla sebrána životopisná data z různých zdrojů (životopisy na internetových stránkách Parlamentu ČR, životopisné údaje od stranických centrál, nekrology, vzpomínky představitelů disentu a pamětníků událostí před rokem 1989, osobní rozhovory apod.), v závěru pak byly ještě sebrané údaje konfrontovány s dotyčným poslancem/senátorem, s dalšími představiteli disentu a s kolegy, kteří se badatelsky dlouhodobě zabývají československou politikou a společností před rokem 1989.⁶⁵ V případě Poslanecké sněmovny jsem zkoumala období let 1993 (vznik ČR) až 2010, v případě Senátu období 1996 (ustavení Senátu) až 2010. Standardní funkční období Poslanecké sněmovny je čtyřleté, standardní funkční období senátorů šestileté. Protože se ale jedna třetina senátorů mění vždy po dvou letech a tudíž se mění vždy i složení výborů Senátu, vyhodnocovala jsem rozložení disidentů ve výborech nikoliv v šestiletých periodách, ale v periodách dvouletých.

Hovoříme-li o *dědictví disentu* v české zahraniční politice, pak se jedná o skutečnost, že lidská práva a jejich obhajoba a důraz na demokratické hodnoty se staly integrální a legitimní součástí české zahraniční politiky.⁶⁶ Jako legitimní cíl zahraniční politiky se staly principiálním přesvědčením (Sikkink, 1993: 141). *Disidentskou tradicí* mám na mysli specifické zaujetí české zahraniční politiky pro ochranu občanských a politických práv a demokratických hodnot a kauzální přesvědčení (více viz Goldstein–Keohane, 1993)

⁶³ Parlament ČR je dvoukomorový. Dolní komora – Poslanecká sněmovna – má 200 poslanců volených v poměrném volebním systému na 4 roky, horní komora – Senát – má 81 senátorů, kteří jsou voleni většinou ve dvoukolovém systému absolutní většiny v jednomandátových obvodech na 6 let.

⁶⁴ Při plnění tohoto dílčího, avšak zcela zásadního výzkumného úkolu mi pomáhala Linda Piknerová, bez jejíž pečlivosti a nasazení bych data o všech poslancích a senátorech jen stěží sebrala a rozřadila. Za výzkumnou pomoc v této otázce jí patří mé velké díky.

⁶⁵ Zde moje díky patří zejména Ladislavu Cabadovi.

⁶⁶ Česká zahraniční politika splňuje kritérium „externí lidskoprávní politiky“ (*an external human rights policy*). Podle Sikkink (1993: 143) „o nějaké zemi můžeme říci, že má externí lidskoprávní politiku, když zde existuje explicitní mechanismus, který zajišťuje integraci lidskoprávních témat do zahraniční politiky, a tento mechanismus v *některých* případech modifikoval zahraničněpolitická rozhodnutí“ (zvýraznila autorka).

o tom, jaké druhy politik by byly nejefektivnější pro zabránění porušování lidských práv a podporu demokracie. Tato lidskoprávní a demokratizační dimenze vyrůstá z disidentské minulosti, která sama je „zapříčiněná“ morálním postojem dotyčného, odmítáním života ve lži a se lží a z protestu proti nedemokratickému režimu a občanskému útlaku. „Život v pravdě“ představuje normativní princip, který slouží jako cestovní mapa „omezující výběr alternativ, protože logicky vylučuje některé interpretace reality“ (tamtéž: 12). Jinými slovy, redukuje počet přijatelných alternativ, „specifikuje kritéria pro rozlišování dobrého od špatného a spravedlivého od nespravedlivého ... a přetváří základní myšlenkový rámec do průvodce aktuálního lidského jednání“ (tamtéž: 9). Podstatou disidentské tradice není pouze integrace otázky lidských práv a demokratických hodnot do české zahraniční politiky, ale orientace na specifická lidskoprávní témata, odlišný přístup k lidskoprávní a demokratizační politice, načasování a výběr politik, cíle lidskoprávních aktivit a nástroje nebo kanály používané pro implementaci této politiky. „Život v pravdě“ a vědomí „vyšší odpovědnosti“ vedou po cestě, na níž je potřeba obhajovat zákonnost navzdory vlastnímu prospěchu a ekonomickým zájmům vlastního státu a domácích firem,⁶⁷ *vis à vis* každému (*sic*) státu, který nedodrží určité normy, jež přijal,⁶⁸ solidarizovat s nespravedlivě stíhanými

⁶⁷ Tradice disentu fakticky odmítá dilema mezi vlastními zájmy a ekonomickými zájmy na straně jedné a obhajobou lidských práv na straně druhé. Pokud se nositelé disidentské tradice zabývají existencí zmíněného dilematu, pak je podle nich lidská práva potřeba chránit vždy a za každou cenu, bez ohledu na vlastní prospěch a zisky, „bez ohledu na to, co by to mělo stát“. Postoj k uvedenému dilematu lze doložit několika výroky poslanců, které zazněly na schůzi zahraničního výboru Poslanecké sněmovny, která se konala ve dnech 12. a 13. 11. 1997 a projednávala mj. znění petice k lidským právům v Číně a Tibetu. Někteří poslanci ne-disidenti namítali, že vyčítat Číně porušování lidských práv povede k ekonomickým ztrátám, neboť Čína za trest zruší plánované či dojednané kontrakty s českými firmami. Jiní poslanci výboru se domnívali, že lidská práva je třeba hájit navzdory ekonomickým ztrátám. Poslanec Vladimír Laštůvka: „My jsme byli příjemci takové pomoci a apelů [rozuměj, disent byl příjemcem podpory ze zahraničí – pozn. autorky]. Byli jsme příjemci nějakou desítku let. Byť vnímám, ... že je třeba vnímat cenu, na druhou stranu musíme také vnímat, že jsme zde nepochybně dlužníci. Jestliže jsme neodmítali pomoc v minulosti, musíme slyšet volání, které přichází odjinud k nám.“ Poslanec Daniel Kroupa pak v souvislosti s peticí uvedl: „Proti takovému postoji [rozuměj vypuštění pasáží, které zdůrazňují, že Čína porušuje lidská práva, z petice – pozn. autorky] budu vystupovat veřejně, bez ohledu na to, co mě to bude stát.“ Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna. On-line: www.psp.cz/eknih/1996ps/vybor/y/zav/zapis/z016.htm (9. 6. 2010).

⁶⁸ Z tohoto pohledu ovlivňuje pojetí podstaty suverenity a implikuje projekci lidskoprávních a demokratických hodnot do mezinárodního prostředí. Specifický vztah k suverenitě v lidskoprávní oblasti souvisí zejména s tím, že jedním z klíčových zdrojů lidskoprávního postoje disentu byl

a postiženými, bojovat proti totalitním režimům, protestovat proti neautentičnosti oficiální politiky, proti dvojakosti morálky a proti lžím indoktrinace a propagandy. Disidentská tradice klade důraz na občanská a politická práva a demokratické hodnoty, z čehož rezultuje např. nižší zájem o rozvojová témata či práva menšin a domorodého obyvatelstva a větší zájem o proces demokratické transformace, boj proti nedemokratickým režimům a pomoc nepravdělivě postiženým.

Dědictví disentu se také promítá do způsobu, jakým je lidskoprávní a demokratizační politika obhajována a legitimizována. V české politice lze vysledovat dva argumenty a oba se v podstatě odvolávají na československou minulost a obsahují motiv projekce vlastního příběhu minulosti. První – mohl by být označen za argument solidarity a porozumění – směřuje k tomu, že Čechy samotné před rokem 1989 vždy posílilo, „když nějaký demokratický státník v zahraničí se nějakým způsobem rozhodnul nebo se jasně zachoval k situaci, která tehdy byla v Československu“⁶⁹ a „jak velký význam mělo pro klima v tomto státě [Československu] před rokem 1989, když se nějaká země, byť malá, byť pro ekonomiku tohoto státu nevýznamná, vyjádřila a podpořila

Mezinárodní pakt o občanských a politických právech. Opční protokol k tomuto paktu (článek 1) umožňuje mezinárodní dohled nad domácí lidskoprávní praxí: „Stát, který je smluvní stranou Paktu, který se stane smluvní stranou tohoto Protokolu“, uznává příslušnost Výboru dostávat a posuzovat oznámení od jednotlivců podléhajících jeho jurisdikci, kteří si stěžují, že se stali oběťmi porušení některého z práv stanovených v Paktu státem, který je smluvní stranou Paktu. Výbor nepřijme oznámení, jestliže se týká státu, který je smluvní stranou Paktu, který není smluvní stranou tohoto Protokolu. Text Opčního protokolu je dostupný např. na webových stránkách Českého helsinského výboru. On-line: www.helcom.cz/view.php?cisloclanku=2005020105 (21. 9. 2010). Československo ratifikovalo obě smlouvy v roce 1976, nicméně Opční protokol odmítlo. Ten byl předložen k ratifikaci v roce 1990, bezprostředně po nástupu nového vedení ministerstva zahraničních věcí (Šedivý, 1997).

⁶⁹ Cyril Svoboda: „Já zde nesleduji žádnou přímou vazbu s tímto rozhodnutím (nevzdání víza pro běloruského prezidenta Lukašenka pro účast na Pražském summitu NATO – pozn. autorky), protože to bylo učiněno po vážné konzultaci našich orgánů na území ČR. To rozhodnutí je naše. Samozřejmě, že jakákoliv podpora v této věci je vítána, protože je důkazem toho, že některé hodnoty stojí za to, aby byly chráněny a respektovány. Mluvit se o tom dá velmi dlouho, ale očekávání společnosti tkví v tom, že se stane nějaký akt. Chtěl bych připomenout, že i před rokem 1989 bylo vítáno, když nějaký demokratický státník v zahraničí se nějakým způsobem rozhodnul nebo se jasně zachoval k situaci, která tehdy byla v Československu. Myslím si, že jsme to dlužni všem demokratům, kteří žijí mimo území ČR.“ Citováno z přepisu tiskové konference ministra zahraničních věcí ČR Cyrila Svobody na téma rozhodnutí MZV v kauze víz pro běloruského prezidenta Lukašenka, 15. 11. 2002. Ministerstvo zahraničních věcí ČR: On-line: www.mzv.cz/jnp/cz/udalosti_a_media/tiskove_konference_zaznamy/kauza_viza_pro_beloruskeho_prezidenta.html (2. 4. 2010).

tehdejší disent, podpořila snahy boje proti porušování lidských práv u nás. Přece *všichni z nás si to pamatujeme* a nikdo nemůže tvrdit, že rezoluce byt' malého a nevýznamného státu neměla žádný význam. Tak to není⁷⁰ (zvýraznila autorka). Projevy podpory ze zahraničí vůči disidentům lze považovat za silný osobní prožitek, který formoval myšlení a chování celé generace disidentů, a to směrem k pocitu vděku a potřeby pomáhat druhým. Za podporu, kterou Češi získávali před rokem 1989, dluží demokratickým společnostem, a svůj dluh by měli splácet podporou demokracie a bojem proti nedemokratickým režimům. „Podpora všech ohrožených zlovůlí antidemokratického státu ... představuje český pokus o zavedení mravních postojů do zahraniční politiky – jako východisko a inspirace z vlastní tragické zkušenosti“ (Fürst, 2010: 89). Druhý argument – mohl by být označen za princip uplatnění *lessons learned* – je progresivnější a odvolává se na to, že Česká republika prošla demokratickou transformací a má praktické zkušenosti s přechodem k demokracii, které by mohla v roli učitele předávat dalším zemím a společnostem. Disidentské tradici je bližší první argument.

Disent a zahraniční politika

Disidentské hnutí mělo ze své podstaty k zahraniční politice daleko. Primárním zájmem disentu bylo české/československé prostředí a otázka zákonnosti na československé půdě. Určitou potenci pro zahraničněpolitické aktivity, která mohla být později vnesena do disidentského hnutí, mělo reformátorské křídlo komunistů, jež chtělo snížit riziko sovětské vojenské intervence pomocí navázání speciálních vztahů s Jugoslávií a Rumunskem, popř. pomocí jiných mezinárodněpolitických aktivit. V reformním křídle komunistů však nakonec převážil názor, podle kterého „je třeba prozatím zahraniční politiku nechat stranou, nerýpat do ní, aby se nevytvořily zbytečné třecí plochy se Sověty“ (Reiman, 2008: 32). Zahraniční politika byla interpretována jako „zed“, v níž nelze přehazovat cihly, „aby za touto zdí mohly v klidu probíhat vnitřní změny“ (Šedivý, 1997: 25).

⁷⁰ Poslanec Michal Lobkowicz na schůzi zahraničního výboru Poslanecké sněmovny, která se konala 12. a 13. 11. 1997 a projednávala mj. znění petice k lidským právům v Číně a Tibetu (viz pozn. 67, on-line odkaz).

Zájem disentu o mezinárodní prostředí a zahraniční politiku začal stoupat v 80. letech. V průběhu první poloviny 80. let se někteří představitelé disentu začali obracet do zahraničí, kde 1) hledali partnery, kteří by podpořili jejich činnost, nebo kteří sdíleli jejich ideu a vykonávali podobné aktivity, nebo 2) sledovali dodržování zákonnosti a porušování lidských práv v dalších státech a vyjadřovali podporu nespravedlivě stíhaným a jejich rodinám. K zahraničně nejaktivnějším patřily Charta 77, Výbor pro obranu nespravedlivě stíhaných a Nezávislé mírové hnutí. Tato disidentská uskupení udržovala kontakty se západoněmeckým, britským, francouzským a nizozemským mírovým hnutím a disidentskými hnutími v zemích východní Evropy⁷¹ a čeští disidenti se – pokud jim to režim umožnil – účastnili mezinárodních mírových kongresů. Současně se představitelé disentu vyjadřovali (většinou formou otevřených dopisů konkrétním osobnostem, nebo články v časopisech a denním tisku) k případům porušování lidských práv v zahraničí.⁷²

Specifickou oblast zahraničních kontaktů pro představitele disentu představovalo neformální setkávání s představiteli cizích států při jejich návštěvách v Československu nebo při setkávání s diplomatickými zástupci cizích států akreditovaných v Československu. Zatímco v polovině 80. let byla tato setkávání omezena většinou na neoficiální setkání se členy doprovodů cizích prezidentů či premiérů, s postupující perestrojkou a glasností, s nárůstem počtu takových návštěv a jejich asertivitou vůči československému komunistickému režimu a s popularizací některých osobností disentu na Západě se tato setkání začala odehrávat na „vrcholné úrovni“, tj. disidenti byli zváni na setkání s premiéry či prezidenty západoevropských zemí, kteří zavítali do Československa na státní návštěvu.⁷³ Významnou roli při udržování kontaktů

⁷¹ Výsledkem této spolupráce je např. Československo-polská Solidarita.

⁷² Zejména v zemích východního bloku, neméně aktivní byli představitelé Charty 77 např. vůči režimu apartheidu v Jihoafrické republice (*Dokument Charty 77 č. 4/86*) či čínskému režimu po zásahu na Náměstí Nebeského klidu v červnu 1989.

⁷³ Příkladem uvedme, že v květnu 1985 se signatáři Charty 77 setkali s diplomaty doprovázejícími ministra zahraničních věcí Francie R. Dumase, v únoru 1986 s americkým demokratickým senátorem D. P. Moynihanem, v červenci 1986 s předsedou podvýboru pro evropské záležitosti zahraničního výboru senátu USA L. Presslerem, v únoru 1987 s náměstkem ministra zahraničních věcí Velké Británie R. Rentonem. V září 1987 se signatáři a mluvčí Charty 77 setkali s velvyslancem USA v Československu J. M. Niemczykem, v únoru 1988 s náměstkem ministra zahraničních věcí USA J. C. Whiteheadem, v září 1988 s francouzským ministrem zahraničních věcí R. Dumasem, v prosinci

mezi disentem a zahraničními představiteli a při rozšiřování povědomí o činnosti českého disentu hráli představitelé exilu.

Vedle těchto „zahraničněpolitických“ aktivit českého disentu se na půdě Charty 77 začala profilovat skupina, která diskutovala o zahraničně- a mezinárodněpolitických tématech a uvažovala o budoucnosti Evropy po pádu blokového uspořádání. Československá zahraniční politika se však uvedené debaty týkala jen nepřímo. Příznačně nazval tyto diskuse Jiří Dienstbier, když je označil jako „snění o Evropě“ (Dienstbier, 1990). Nejvýznamnějším a současně symbolickým výstupem této debaty je tzv. *Pražská výzva* (*Dokument Charty 77 č. 5/85*), jež byla publikována v březnu 1985 jako dopis mírovému kongresu v Amsterdamu (*Pražská výzva*, 1985: 1). Tento dokument je symbolický zejména proto, že se jedná o první dokument, kde se Charta 77 vyjadřuje k mezinárodní politice a budoucnosti Evropy a zachycuje témata, o nichž se v českém disentu diskutovalo, takže poskytuje představu, co se českým disidentům zdálo nejpodstatnější. Nejvýznamnější je pak proto, že od *Pražské výzvy* se v prvních měsících po pádu komunistického režimu odvíjelo formování nové československé zahraniční politiky (rozhovor s Lubošem Dobrovským, 11. května 2010). Druhým textem, jenž zachycuje – byť z pera jednoho autora – postoje českého disentu k mezinárodním vztahům, je esej Jiřího Dienstbiera *Snění o Evropě*.⁷⁴ *Pražská výzva* i Dienstbierův esej se v mnohém shodují, což lze přičíst zaprvé tomu, že Dienstbier svůj esej napsal ve stejném roce, ve kterém vznikla *Pražská výzva*, a za druhé tomu, že Dienstbier byl tehdy jedním ze tří mluvčích Charty 77, kteří byli pod *Pražskou výzvou* podepsáni.⁷⁵

Myšlenkovým východiskem *Pražské výzvy* i *Snění o Evropě* je Konference o bezpečnosti a spolupráci v Evropě a její Závěrečný akt. Oba texty uvažují o budoucnosti Evropy jako o Evropě sjednocené, demilitarizované a bez blokového uspořádání a jeho reminiscenčních struktur (EHS, RVHP, NATO i OVP). Druhým velkým tématem je pak pro oba texty rozdělení, resp. sjednocení Německa a „právo Němců svobodně se rozhodnout, zda

1988 s francouzským prezidentem F. Mitterrandem a v březnu 1989 s dánským ministrem zahraničních věcí U. Ellemanem-Jensenem.

⁷⁴ Dienstbier napsal esej v roce 1985. Esej však na své vydání čekal do roku 1990, kdy byl vydán jako šestý svazek Knihovny Lidových novin (Lidové noviny byly původně novinami samizdatovými vydávanými Jiřím Rumlem).

⁷⁵ Dále to byly Eva Kantůrková a Petruška Šustrová (*Pražská výzva*, 1985: 1).

a v jakých formách chtějí spojení svých dvou států“ (*Pražská výzva*, 1985: 2). Třetím tématem je boj za ochranu lidských práv a prosazení a uchování významu nepochitické politiky a autentického vztahu občanů k politickému řádu.⁷⁶ Všechna tři témata rezonovala v československé zahraniční politice v prvních měsících roku 1990.⁷⁷ Zatímco důraz na rozpuštění/zrušení NATO a EHS československá zahraniční politika v průběhu roku 1990 postupně opouštěla (nejprve to byl Václav Havel, který se ve svých projevech přihlásil k NATO a EHS,⁷⁸ později i ministerstvo zahraničních věcí ústy Jiřího Dienstbiera⁷⁹), otázka sjednocení Německa a boj za ochranu lidských práv a de-

⁷⁶ „Demokratická a svéprávná Evropa nemůže existovat, je-li kterémukoli občanu, skupině či národu upíráno právo spolurozhodovat o událostech, ovlivňujících nejen jeho každodenní život, ale samotné přežití“ (*Pražská výzva*, 1985: 1).

⁷⁷ Na první tiskové konferenci v pozici ministra zahraničních věcí 14. 12. 1989 prohlásil Jiří Dienstbier, že „naším cílem je ... přejít od blokového uspořádání evropské bezpečnosti k pojetí demokratickému a pluralitnímu, z čehož vyplývá i požadavek zrušení vojenských bloků. ... [K]aždý národ včetně Němců má právo na samostatnou volbu vlastního osudu.“ *Výňatky z první tiskové konference ministra zahraničních věcí ČSSR Jiřího Dienstbiera*.

⁷⁸ Václav Havel: „It is not true that the Czech writer Vaclav Havel wishes to dissolve the Warsaw Pact tomorrow and then NATO the day after that, as some eager journalists have written. Vaclav Havel merely thinks what he has already said here, that American soldiers shouldn't have to be separated from their mothers for another hundred years just because Europe is incapable of being a guarantor of world peace, which it ought to be, to make at least some amends for having given the world two world wars. Sooner or later Europe must recover and come into its own, and decide for itself how many of those soldiers it needs, so that its own security, and all the wider implications of security, may radiate peace into the whole world. Vaclav Havel cannot make decisions about things it is not proper for him to decide. He is merely putting in a good word for genuine peace, and for achieving it quickly. ... We think that Helsinki II should become something equivalent to a European peace conference, which has not yet been held; one that would finally put a formal end to the Second World War and all its unhappy consequences. Such a conference would officially bring a future democratic Germany, in the process of unifying itself, into a new pan-European structure which could decide about its own security system.“ Projev prezidenta Václava Havla na společném zasedání obou komor amerického Kongresu v únoru 1990. On-line: old.hrad.cz/president/Havel/speeches/1990/2102_uk.html (9. 6. 2010).

⁷⁹ Například ještě v dubnu 1990 hovořil Jiří Dienstbier v projevu v Královském institutu mezinárodních vztahů v Londýně o tom, že československá vláda navrhuje vytvořit Komisi pro bezpečnost v Evropě jako výkonný orgán celoevropské smlouvy o kolektivní bezpečnosti a postupně zrušit oba vojenské bloky. V budoucnu by měla být vytvořena Konfederace evropských států a ještě později Spojené státy evropské. Government Information Centre of the CR. On-line: www.vlada.cz/en/media-centrum/tema/government-of-national-understanding-december-1989---june-1990-65777/tmplid-676/ (9. 6. 2010). Odlišnou interpretaci českého návrhu na vytvoření Komise pro bezpečnost v Evropě podává ve svých pamětech Jaroslav Šedivý, poradce ministra Dienstbiera a pozdější český ministr zahraničních věcí. Píše, že Komise pro bezpečnost v Evropě měla působit na základě KBSE jako její institucionalizovaná

mokratických hodnot, zejména občanských a politických, v české zahraniční politice zůstal.

Tradice disentu v české zahraniční politice

Cílem této kapitoly je ověřit, zda je v české zahraniční politice přítomna disidentská tradice. Budu-li parafrázovat K. Sikkink, disidentská tradice v české zahraniční politice existuje, pokud existuje explicitní mechanismus integrující disidentskou tradici do zahraniční politiky a tento mechanismus modifikoval v některých případech zahraničněpolitická rozhodnutí (Sikkink, 1993: 143).

Témata, která jsem vymezila jako disidentskou tradici, se v české zahraniční politice objevují ve formě obecného odkazu na nutnost ochrany lidských práv a podporu demokracie a demokratických hodnot jako jeden z cílů zahraniční politiky od první poloviny 90. let. Nicméně ve velmi obecné formě a žádný konkrétní mechanismus, který by umožnil integrovat disidentskou tradici do zahraniční politiky, neexistoval. Ani další strategické dokumenty, které byly postupně přijímány jako východisko pro formulování české zahraniční politiky,⁸⁰ nebyly konkrétnější. V této souvislosti se však ozývaly hlasy, že neexistence koncepčního přístupu v lidskoprávní a demokratizační oblasti není pro českou zahraniční politiku velkým problémem, neboť „koncepce je trvání na platných dokumentech lidských práv, které Česká republika akceptuje, koncepcí je, že ČR nebude mlčet k porušování lidských práv kdekoli ... na světě“.⁸¹ Tato situace přetrvávala do roku 1999, kdy byla přijata nová *Koncepce zahraniční politiky ČR*. Tento dokument je konkrétnější a obsahuje jak explicitní zmínky o lidských právech, demokratických hodnotách a demo-

podoba a měla by působit nad oběma bloky nebo popř. vedle obou bloků jako třetí nezávislá struktura. Šedivý opakovaně popírá, že by MZV ČR navrhovalo rozpuštění NATO, i když to z některých Dienstbierových projevu nešťastně vyplývalo (Šedivý, 1997: 83nn).

⁸⁰ Zejména Vládní koncepce v oblasti mezinárodní politiky ČR, která byla projednána a schválena Poslaneckou sněmovnou v dubnu 1993. Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna. On-line: www.psp.cz/eknih/1993ps/stenprot/008schuz/s008019.htm (16. 6. 2010).

⁸¹ Poslanec Daniel Kroupa na schůzi zahraničního výboru Poslanecké sněmovny, která se konala 12. a 13. 11. 1997 a projednávala mj. znění petice k lidským právům v Číně a Tibetu (viz pozn. 67, on-line odkaz).

kracii, tak mechanismus jejich zahrnutí do zahraniční politiky. Lidská práva považuje za nezcizitelná a přirozená, demokracii vnímá „nejen jako vnitropolitickou záležitost jednotlivých států“ a chápe obojí jako jednu ze součástí hodnotového rámce české zahraniční politiky. Jako klíčový mechanismus zahrnování lidských práv, demokratizace a pomoci nespravedlivě stíhaným do mezinárodní politiky a české zahraniční politiky uvádí uplatňování existujících mezinárodních smluv a vytváření nových smluvních rámců, působení mezinárodních institucí, politický dialog s ostatními státy, jehož součástí je otázka nezcizitelných lidských práv a používání hodnotově orientované podmíněné rozvojové pomoci (*Koncepce zahraniční politiky ČR*, 1999). Zmíněnému vymezení odpovídá i operační úroveň zajišťování uvedeného mechanismu – lidská práva a demokratizace spadaly do gesce odboru pro lidská práva MZV ČR, který měl na starosti zejména mezinárodní smluvní rámec, jeho dodržování, podporu a rozvíjení (rozhovor s Věrou Jeřábkovou, 30. dubna 2010), později do gesce odboru pro rozvojovou spolupráci a dnes odboru lidských práv a transformační politiky.

Všechny pozdější dokumenty upravující českou zahraniční politiku rozvíjejí závazky v lidskoprávní a demokratizační oblasti přijaté v *Koncepci zahraniční politiky ČR* z roku 1999. Upřesnění priorit lidskoprávní a demokratizační politiky zahrnuje do české zahraniční politiky nová témata: podporu a ochranu občanské společnosti včetně obránců lidských práv a nevládních organizací, svobodu projevu a názoru, svobodu médií a spolupráci s mezinárodními mechanismy na ochranu lidských práv. Mechanismus integrace lidskoprávní a demokratizační agendy do zahraniční politiky byl později rozvinut zejména v interních dokumentech MZV ČR: *Směrnici pro postup delegace ČR na zasedání Komise OSN pro lidská práva, Tematických prioritách zahraniční politiky ČR v oblasti lidských práv* (charakterizuje prioritní témata a poskytuje českým diplomatům obecné pokyny, jak postupovat při prosazování těchto témat /více viz v kapitole věnované Mezinárodnímu paktu o občanských a politických právech/) a *Manuálu pro MZV ČR: lidská práva*.

Explicitní mechanismus zahrnutí disidentské tradice rozvíjí *Koncepce transformační spolupráce* přijatá v roce 2005. Transformační spolupráce navazuje na systém rozvojové spolupráce a je vymezena jako „politika vůči ... transformujícím se zemím, jakož i režimům nedemokratickým, ve kterých jsou – v rozporu s mezinárodním právem a mezinárodněprávními závazky dotčených zemí – porušována lidská práva a základní svobody“ (*Koncepce*

transformační spolupráce, 2005: 2). Odůvodněna je uznáním principu solidarity a přijetím odpovědnosti. Koncepce se tím vrací k „životu v pravdě“ a projekci vlastního příběhu.

Sikkink (1993) nevyžaduje jen existenci explicitních mechanismů, ale také skutečnost, že tyto mechanismy modifikovaly zahraniční politiku v *některých* případech. Česká zahraniční politika splňuje i toto kritérium, neboť např.:

- MZV ČR odmítlo vydat vízum pro běloruského prezidenta Lukašenka pro účast na Pražském summitu NATO v roce 2002, a to navzdory osobním intervencím generálního tajemníka NATO (rozhovor s C. Svobodou, 1. dubna 2010); zamítnutí udělení víza bylo MZV dáno explicitně do souvislosti s nedemokratickým charakterem běloruského režimu a nezákonným postihováním protirežimních skupin;⁸²
- Česká republika nesouhlasila se zrušením sankcí EU vůči běloruskému režimu v roce 2008 s tím, že zlepšení dodržování lidských práv bylo jen minimální a není zde záruka trvalého trendu;⁸³
- Česká republika prosazovala pomoc kubánskému disentu na půdě EU; Evropská unie na tlak ČR zrušila sankce uvalené vůči Kubě kvůli porušování lidských práv jen podmíněčně a odmítla návrh Španělska zakázat členským státům zvát na zastupitelské úřady disidenty (*Hospodářské noviny*, 2005), ČR argumentovala tím, že kubánský režim stále nepropustil disidenty zatčené bez udání důvodu v roce 2003;
- Česká republika třikrát (1999, 2000 a 2001) předkládala v Komisi OSN pro lidská práva rezoluci kritizující porušování lidských práv na Kubě, a to navzdory tomu, že Kuba hrozila, že v reakci na českou aktivitu

⁸² Ministr zahraničních věcí C. Svoboda na tiskové konferenci na téma rozhodnutí MZV v kauze víza pro běloruského prezidenta Lukašenka 15. 11. 2002: „Důvod číslo 1. My jsme přesvědčení, že v Bělorusku nedochází k ochraně a respektování základních lidských prav a svobod, což je jedna ze základních hodnot, na kterých je euroatlantické společenství založeno. Toto je princip, který je potřeba naprosto jednoznačně a pevně zachovávat. Není možné demonstrovat nějakou formu odporu pouze tím, že odejdeme z jednacího sálu, když ten či onen politik mluví. To znamená, že naše rozhodnutí je v tomto ohledu velmi vážné a jednoznačné. ... Třetím důvodem je skutečnost, že tato návštěva by byla podle našeho názoru jednoznačně využita prezidentem Lukašenkem k legitimizaci jeho postavení v Bělorusku.“ Citováno z přepisu tiskové konference ministra zahraničních věcí ČR Cyrila Svobody na téma rozhodnutí MZV v kauze víz pro běloruského prezidenta Lukašenka, 15. 11. 2002 (viz pozn. 69, on-line odkaz).

⁸³ *Lukašenko už smí do Evropy. Prý je demokratičtější.* Aktuálně.cz, 13. 10. 2008. On-line: aktualne.centrum.cz/zahranici/evropa/clanek.phtml?id=619135 (16. 6. 2010).

nebude splácet dluhy mající vůči ČR, došlo dokonce krátkodobě i ke zhoršení americko-českých vztahů, neboť ČR nebyla ochotna při předkládání rezoluce reflektovat americké požadavky na její znění (Pštross, 2004);

- Česká republika dlouhodobě kritizovala porušování lidských práv v Íránu, stav íránské demokracie i íránskou angažovanost v Iráku. Kvůli vysílání RFE/RL – Rádía Fardá, které vysílá v perštině z českého území, zavedl v roce 2003 Írán obchodní restriktce na ČR (zrušil je v roce 2007) (Bureš, 2008: 254–255);
- MZV ČR opakovaně protestovalo proti porušování lidských práv v Číně a Tibetu, včetně protestů týkajících se konkrétně uvězněných lidí (např. studentského vůdce prodemokratických demonstrací na Náměstí Nebeského klidu disidenta Wang Tana⁸⁴);
- diplomatická mise ČR při OSN se pokusila prosadit do rezoluce o stavu lidských práv v Severní Koreji, kterou každoročně přijímá Valné shromáždění OSN, zmínku o odpovědnosti za ochranu (Bílková, 2009: 335) (více srv. v kapitole *Odpovědnost za ochranu*).

Disidenti a disidentská tradice na půdě českého parlamentu

Česká komunita disidentů byla elitní a málo početná a od ostatních společenských skupin i ne-disidentských skupin antielity v době komunismu odtržená, zatlačena do stavu outsiderů, zůstávajících na okraji oficiální kultury. Tato relativní okrajovost jí umožnila uniknout sevření komunistické kultury a vytvořit základy demokratické opozice. Atraktivní opoziční stanovisko uvedlo v pohyb proces jistého sebeuspokojení a lidé, kteří oponovali socialistickému systému, sebedovědomě vztyčili mentální bariéru proti jeho ideologickému a kulturnímu vlivu (Sztompka, 1996: 12). Pád komunistického režimu vedl v českém případě k téměř úplné výměně politických elit.⁸⁵

⁸⁴ Poslanec Michal Lobkowicz na schůzi zahraničního výboru Poslanecké sněmovny, která se konala 12. a 13. listopadu 1997 a pojednávala mj. znění petice k lidským právům v Číně a Tibetu (viz pozn. 70, on-line odkaz).

⁸⁵ Hanley–Matějů–Vlachová–Krejčí (1998: 19–20 a 30) na základě sociologických šetření mezi českými politickými a ekonomickými elitami uvádějí, že většina z těch (téměř 60 %), kteří v roce 1993 vykonávali funkci poslance nebo pracovali na vyšších místech ve státní správě, nebyla v těchto

Logickými nástupci bývalých nomenklaturních kádrů se stali příslušníci antielity. Ti vstoupili – mnohdy jako naprostí amatéři – do všech oblastí politického života, českou zahraniční politiku nevyjímaje. Poslední podkapitola ověřuje druhou část teze, že do české zahraniční politiky zanášejí tradici disentu především disidenti.

Dříve než budu analyzovat složení výborů parlamentních komor a činnost disidentů v zahraničněpolitickém procesu na půdě parlamentu, je potřeba, abych roli českého parlamentu v zahraničněpolitickém procesu představila.⁸⁶ V dlouhodobé perspektivě lze v českém prostředí sledovat emancipaci parlamentu v zahraničněpolitických aktivitách i posílení sebepojetí jako regulérního aktéra zahraniční politiky (Kořan, 2008 a 2009; Zelinka, 2007). K emancipaci a posílení sebepojetí českého parlamentu jako aktéra zahraničněpolitického procesu došlo především při jednání o přistoupení k NATO a EU, kde bez aktivní součinnosti parlamentu by jednání nebylo možno realizovat a naplnit závazky vyplývající z členství v obou organizacích. K nárůstu sebevědomí a sebepojetí parlamentu jako zahraničněpolitického aktéra přispěla i období menšinových vlád.⁸⁷

O vlivu českého parlamentu na zahraniční politiku můžeme uvažovat ve třech oblastech: Parlament může 1) činit zásahy do zahraniční politiky, které vyplývají z jeho postavení, resp. postavení obou komor a relevantních výborů v ústavním a politickém systému ČR, 2) sloužit jako platforma pro diskusi a vyjednávání o zahraniční politice a 3) vykonávat tzv. parlamentní diplomacii. Pravomoci a vliv jednotlivých komor Parlamentu ČR se mírně liší. Obecně lze říci, že v oblasti zahraniční politiky jsou pravomoci a vliv Posla-

ani podobných (nižších) pozicích v roce 1988. Současně 48 % z těch, kteří v roce 1993 působili jako vedoucí zaměstnanci státní správy, a 53 % členů parlamentu působil v roce 1988 ve vyšších profesionálních pozicích.

Rychlost a míru obměny lze ukázat na federálním ministerstvu zahraničních věcí, z něhož odešlo od prosince 1989 do poloviny roku 1991 700 pracovníků (z celkového počtu 1500 – pozn. autorky), 500 bylo nově přijato. Byli (s výjimkou jednoho) vyměněni všichni ředitelé odborů a bylo jmenováno 53 nových velvyslanců (z celkového počtu 82 velvyslaneckých míst). V polovině roku 1992 pak ještě nebylo obsazeno 23 velvyslaneckých míst, z nichž byli po roce 1989 odvoláni jejich představitelé (*Zpráva místopředsedy vlády ČSFR a ministra zahraničních věcí ČSFR J. Dienstbiera o československé zahraniční politice*, 1991).

⁸⁶ Cílem textu není detailní analýza obecných pravomocí parlamentu, ani detailní představení postavení parlamentu ČR v procesu tvorby zahraniční politiky. Takovou analýzu poskytuje např. Zelinka (2007).

⁸⁷ Menšinové vlády vládly v období 1996–1998, 1998–2002 a 2006–2007.

necké sněmovny větší než pravomoci Senátu. Poslanecká sněmovna i Senát zejména ratifikují mezinárodní smlouvy,⁸⁸ udílejí souhlas, resp. nesouhlas s pobytem českých ozbrojených sil v zahraničí a s pobytem cizích ozbrojených sil na území ČR, mohou měnit návrh vládního rozpočtu (v tomto případě se jedná o rozpočtovou kapitolu týkající se MZV), mohou z vlastní iniciativy či na návrh vlády vyjadřovat formou usnesení stanoviska k zásadním zahraničněpolitickým záležitostem (vláda musí tato stanoviska vzít na vědomí), rozhodují o plnění mezinárodních smluvních závazků o společné obraně, a v případě Poslanecké sněmovny to je ještě interpelace exekutivních činitelů a kontrola činnosti vlády, konkrétně vyslovování důvěry či nedůvěry, které může být – byť je tomu tak zřídka – spojeno s otázkou vedení zahraniční politiky (více např. Zelinka, 2007: 128–129). Obě komory parlamentu mohou vykonávat tzv. parlamentní diplomacii, v jejímž rámci se poslanci i senátoři mohou setkávat a jednat s představiteli cizích států. Kvalita parlamentní diplomacie a působení výborů a komor parlamentu na zahraniční politiku jsou značně ovlivněny (ne)zájmem o zahraniční politiku u poslanců a senátorů samých a politickým rozvržením sil, povahou komunikace mezi opozicí a vládními stranami a mezi vládními stranami samotnými.

Můj argument, že disidenti mají větší zájem o zahraničněpolitické záležitosti než ne-disidenti, chci prokázat prostřednictvím početního zastoupení disidentů v obou komorách parlamentu a jejich jednotlivých výborech. Práce českého Senátu i Poslanecké sněmovny je organizována ve výborech a komisích. Některé výbory jsou ze zákona obligatorní, další zřizují Senát a Poslanecká sněmovna dle svého uvážení. Senátoři a poslanci se sdružují ve výborech, přičemž *se mj. přihlíží k odbornosti a zájmům každého poslance/senátora*. U výborů Poslanecké sněmovny je pak ještě zohledňováno to, aby bylo zachováno přibližně stejné stranické zastoupení jako v celé sněmovně. Senátoři musejí být členy jednoho výboru, členem dalšího výboru mohou být pouze, jedná-li se o obligatorně zřizované výbory. Poslanec může být členem obligatorně zřizovaných výborů a dále nejvýše dvou dalších výborů. Senátor či poslanec, který je členem vlády, nesmí být členem žádného výboru. Vý-

⁸⁸ Sama ratifikace (a její prodloužení) a diskuse vedená v souvislosti s konkrétní ratifikací není nevýznamná – příkladem budiž desetiletá diskuse o schválení statutu Mezinárodního trestního soudu na půdě obou komor Parlamentu ČR. Více srv. v kapitole věnované Římskému statutu a Mezinárodnímu trestnímu soudu.

bory Senátu i Poslanecké sněmovny projednávají věci, které jsou jim přikázány, nebo věci, na kterých se členové výboru usnesou (*Zákon č. 90/1995 Sbírky O jednacím řádu Poslanecké sněmovny v pozdějších zněních* a *Zákon č. 107/1999 Sbírky O jednacím řádu Senátu v pozdějších zněních*).

Jak Poslanecká sněmovna, tak Senát mají obligatorně zřizované výbory⁸⁹ a dále výbory, na nichž se konkrétní komora parlamentu usnesla. Zahraničněpolitickou a lidskoprávní agendou se v případě Poslanecké sněmovny zabývá *ex officio* organizační výbor,⁹⁰ dále zahraniční výbor (existuje nepřetržitě od roku 1993), částečně pak výbor pro obranu a bezpečnost (existuje nepřetržitě od roku 1993), petiční výbor (v prvním volebním období fungoval pod názvem výbor petiční, *pro lidská práva* a národnosti) a obligatorní výbor pro evropskou integraci (zřízen od roku 1998 a v roce 2004 se vstupem ČR do EU přejmenován na výbor pro evropské záležitosti). V případě Senátu se zahraničněpolitickou a lidskoprávní agendou zabývá *ex officio* organizační výbor,⁹¹ dále výbor pro zahraniční věci, obranu a bezpečnost (VZOB existuje nepřetržitě od roku 1996), částečně pak výbor petiční, pro lidská práva, vědu, vzdělání a kulturu (existuje nepřetržitě od roku 1996) a výbor pro evropskou integraci.⁹² Působení výborů a jejich vliv na zahraniční politiku se odvíjí od

⁸⁹ V případě Senátu je to organizační výbor a mandátní a imunitní výbor, v případě Poslanecké sněmovny jsou to mandátový a imunitní výbor, petiční výbor, rozpočtový výbor, kontrolní výbor, organizační výbor, volební výbor a výbor pro evropské záležitosti.

⁹⁰ Organizační výbor je zřizován obligatorně, jeho předsedou je *ex officio* předseda Sněmovny a jeho místopředsedy jsou taktéž *ex officio* místopředsedové Sněmovny. Organizační výbor organizuje a koordinuje činnost sněmovny a jejích orgánů, doporučuje zařazení návrhů zákonů, mezinárodních smluv vyžadujících souhlas Parlamentu, navrhuje pořad schůze i témata výborům. Organizační výbor také mj. schvaluje plán zahraničních styků Sněmovny, jejích orgánů a poslanců a rozhoduje o přijímání zahraničních návštěv a vyslání delegací Sněmovny, jejích orgánů a poslanců (*Zákon č. 90/1995 Sbírky O jednacím řádu Poslanecké sněmovny v pozdějších zněních*).

⁹¹ Organizační výbor organizuje a koordinuje práci orgánů Senátu. Zejména připravuje schůze Senátu, doporučuje předsedovi Senátu zařazení návrhů zákonů, mezinárodních smluv, k jejichž ratifikaci je třeba souhlasu obou komor Parlamentu, zákonných opatření Senátu, popř. jiných návrhů do návrhu pořadu schůze Senátu, přikazuje návrhy jednotlivým výborům a určuje, který výbor je výběrem garančním v případě, že návrh přikázal více výborům, schvaluje plán zahraničních styků Senátu, jeho orgánů a senátorů a rozhoduje o přijímání zahraničních návštěv a vyslání delegací Senátu, jeho orgánů a senátorů, a to i mimo schválený plán zahraničních styků (*Zákon č. 107/1999 Sbírky O jednacím řádu Senátu v pozdějších zněních*).

⁹² Výbor pro evropskou integraci vznikl v roce 1998 a v roce 2004 se v souvislosti se vstupem ČR do EU změnil na výbor pro záležitosti Evropské unie. V letech 1996–1998 existoval podvýbor pro evropské záležitosti v rámci VZOB.

pravomocí konkrétní komory parlamentu a pravomocí výboru na půdě dané komory. Výbory zejména projednávají záležitosti spjaté se zahraniční politikou a následně vydávají doporučující usnesení pro vlastní parlament a vyvíjejí vlastní diplomatické aktivity (Zelinka, 2007: 124–125), prostřednictvím výborů (rozuměj prostřednictvím MZV, které informuje výbory, v případě Poslanecké sněmovny povinně, v případě Senátu dobrovolně) jsou pak obě komory informovány o zahraniční politice. Obecně lze říci, že výbory představují expertní zázemí a platformu pro analýzu a vyhodnocování informací, současně prohlášení přijatá na půdě celé komory mají větší význam než prohlášení přijatá jen samotným výborem, neboť jeho usnesení mají jen doporučující charakter.

Vzhledem k cílům výzkumu jsem počítala nejprve procentuální zastoupení disidentů v celé Poslanecké sněmovně, resp. v Senátu, poté jsem počítala procentuální zastoupení disidentů ve výborech, které se zabývají zahraničněpolitickými tématy, a to i částečně (výčet těchto výborů viz výše; v tabulkách níže jsou tyto výbory i čísla u nich uvedena vyznačen tučně). Dále jsem u obou komor zařadila výbory ústavně právní a mandátové a imunitní, kde jsem s ohledem na tematické zaměření – zákonnost, lidská práva apod. – předpokládala vyšší zastoupení disidentů (v tabulkách níže výbory i čísla uváděné v kurzívě) a dále další výbory, které se tematicky zcela odchyľují jak od otázek zahraniční politiky, tak od otázek lidských práv a zákonnosti. Tyto výbory jsem zařadila proto, že umožňují lépe demonstrovat rozložení disidentů ve výborech parlamentu.

Jak ukazují tabulky níže, moje *teze* o vyšším zájmu disidentů o zahraniční politiku i lidská práva než ne-disidentů *se potvrdila*.⁹³ V případě Senátu v ce-

⁹³ V této souvislosti děkuji S. Balíkovi za otázku, zda se v případě sledování rozložení disidentů ve výborech nejedná o nepravou korelaci, tj. zda skutečnost, že jsou ve výborech petičním atd., není dána ne předně jejich disidentstvím, ale někdejší profesí či vzděláním. Balík namítá, zda nebylo běžnější, že se disidentem stal člověk s humanitním vzděláním pravděpodobněji než člověk se vzděláním technickým či ekonomickým. Zda se nejedná o nepravou korelaci, jsem testovala ve volební období 1996–1998 Sněmovny, kdy členem dolní komory Parlamentu bylo 32 disidentů, ve sledovaném období nejvyšší počet. U všech osob jsem ověřila, jaké mají vzdělání, a ukazuje se, že mezi disidenty lidé s humanitním vzděláním nepřevažují a nezaujímají ani jinak významné místo.

V případě tohoto kvantitativního výzkumu by ještě mohla být vnesena otázka, zda jsem výsledky, resp. moji tezi, statisticky otestovala. Vzhledem k tomu, že se ani u poslanců, ani u senátorů nejednalo o pravděpodobnostní výběr – jako tomu bylo např. u výzkumu EVS (2008) a postmaterialismu –, ale výzkum celé „populace“, tak statistické testování předložené teze prakticky ztrácí smysl. Zajímala

lém sledovaném období byl počet disidentů ve výboru petičním, pro lidská práva, vědu, vzdělání a kulturu výrazně vyšší než senátní průměr (v jednom případě dokonce třikrát větší) a *teze, že disidenti projevují vyšší zájem o lidská práva než ne-disidenti, se tak potvrdila ve všech případech*. U senátních výborů zabývajících se *zahraniční politikou (VZOB, VEI a ORGV) se teze nepotvrdila devětkrát (Tabulka 5, políčka zbarvená šedivě), z 20 případů, tedy v téměř jedné polovině případů*. Nutno ale zmínit, že u tří z devíti nepotvrzených případů se jedná o malý rozdíl (v rozsahu 0,7–1 % mezi celkovým poměrem v Senátu a poměrem ve výboru). Ve výborech, které se nezabývají ani lidskými právy, ani zahraniční politikou, bylo v celém sledovaném období výrazně nižší zastoupení disidentů, než byl celkový průměr v Senátu; zde se naše teze potvrdila ve všech případech.

**Tabulka 5: Disidenti v Senátu a podle výborů
(údaje jsou uváděné v %)**

	1996– 1998	1998– 2000	2000– 2002	2002– 2004	2004– 2006	2006– 2008	2008– 2010
Celý Senát	18,5	20,7	23,1	21,7	18,5	12	8,6
VZOB	33,3	20	18,2	10	20	11	25
VEI/VEU		45,5	44,4	16,7	27,3	0	10
VVVKLPP	38,5	30	36,4	70	45,5	33,3	10
ORGV	40	11,1	37,5	28,6	20	7,7	7,7
UPV	7,7	10	9,1	18,2	9,1	30	10
MIV	8,3	0	16,7	25	30,8	16,7	0
VHZD	7,7	9,1	18,2	8,3	8,3	0	0
VURVSZP	7,7	0	9,1	9,1	10	0	0
VZSP	16,7	10	18,2	10	0	0	0

Zdroj: vlastní data a výpočty.

mě především věcná významnost rozdílů, a posouzení o platnosti mojí teze na základě výsledků tedy zůstalo na mě a čtenáři. Jak uvádím dále při hodnocení výsledků uvedených v Tabulkách 5 a 6, rozdíly mezi průměrem počtu disidentů v konkrétní komoře Parlamentu ČR a mezi konkrétním výborem, které se pohybují v řádu do 1 % včetně, nechápu jako prokazující či vyvracející moji tezi. Za konzultaci ke statistickému testování hypotézy děkuji Martinu Kreidlovi.

Zkratky výborů Senátu Parlamentu ČR:

VZOB – Výbor pro zahraniční věci, obranu a bezpečnost

VEI – Výbor pro evropskou integraci

VEU – Výbor pro záležitosti Evropské unie

VVVKLPP – Výbor pro vzdělávání, vědu, kulturu, lidská práva a petice

ORGV – Organizační výbor

UPV – Ústavně právní výbor

MIV – Mandátový a imunitní výbor

VHZD – Výbor pro hospodářství, zemědělství a dopravu

VURVSZP – Výbor pro územní rozvoj, veřejnou správu a životní prostředí

VZSP – Výbor pro zdravotnictví a sociální politiku

V případě Poslanecké sněmovny byl v celém sledovaném období počet disidentů v organizačním a zahraničním výboru výrazně vyšší (skoro vždy minimálně dvakrát vyšší, a to i navzdory tomu, že se hledí na to, aby ve výbo-rech bylo přibližně stejné stranické zastoupení jako ve sněmovně) než průměr této komory a *teze, že disidenti projevují vyšší zájem o zahraniční politiku, než ne-disidenti, se potvrdila ve všech případech*. Ve výboru pro evropskou integraci, resp. výboru pro evropské záležitosti, se ze čtyř případů moje teze nepotvrdila jednou. V případě bezpečnostního výboru, resp. branného a bezpečnostního výboru, pak z pěti období a šesti případů se teze nepotvrdila dvakrát. Nutno však přiznat, že u čtyř případů, kdy se moje teze potvrdila, je účast disidentů na práci výboru pro obranu a výboru pro bezpečnost jen nepatrně vyšší, než je průměr sněmovny, takže výsledek není dostatečně přesvědčivý. Co se týká *petičního výboru*, tam se *teze, že je to výbor, kde bude vyšší účast disidentů, nepotvrdila* – z pěti období je ve třech participace disidentů nižší než průměrná. Ve výborech, které se nezabývají ani lidskými právy, ani zahraniční politikou, bylo v celém sledovaném období výrazně nižší zastoupení disidentů, než byl celkový průměr v Poslanecké sněmovně, nicméně v sedmi případech z třiceti pěti byla účast disidentů na práci těchto výborů vyšší než průměr sněmovny (dvakrát však jen o 0,3 %).

V předposlední části této kapitoly budu analyzovat činnost disidentů na půdě Parlamentu ČR a ověřím, zda v zahraničněpolitickém procesu zde disidentskou tradici nesou disidenti. Abych toto prokázala, musím opustit půdu úplné anonymity. Budu se však snažit o maximální úroveň anonymity, kterou mi umožní obhajoba předložených argumentů.

**Tabulka 6: Disidenti v Poslanecké sněmovně a podle výborů
(údaje jsou uváděné v %)**

	1992– 1996	1996– 1998	1998– 2002	2002– 2006	2006– 2010
Celá Poslanecká sněmovna	15,2	15,4	10,6	8,4	4,5
ZAV	33,3	28	30	26,9	10
VEI⁹⁴	–	–	15,7	15,7/10,3⁹⁵	0
ORGV	21,4	23,7	29,1	15,3	19
PV	6,7	13	16,7	14,3	0
BBV⁹⁶	10	9,1	13	8,6	8,3/4,6
<i>MIV</i>	<i>13,3</i>	<i>15,3</i>	<i>7,7</i>	<i>0</i>	<i>6,3</i>
<i>UPV</i>	<i>31,6</i>	<i>13,6</i>	<i>9,5</i>	<i>14,3</i>	<i>16</i>
VSPZ	12,5	9,1	0	3,2	4,8/4,3 ⁹⁷
VSRZP	8	9,7	8	4,5	4,8/5 ⁹⁸
VVVKM	13,7	24,1	9	4,3	0
RV	10	14,3	4,8	3,7	0
ZEV	10,5	9,1	5,3	0	0
HV	9,5	13,6	3,6	0	3,7
VOV	–	–	15,8	15,4	8,3
KV	–	–	–	–	0

Zdroj: vlastní data a výpočty.

Zkratky výborů Poslanecké sněmovny Parlamentu ČR:

ZAV – Zahraniční výbor

VEZ – Výbor pro evropské záležitosti

VEI – Výbor pro evropskou integraci

ORGV – Organizační výbor

⁹⁴ Výbor pro evropskou integraci zanikl v roce 2004 v souvislosti se vstupem ČR do EU, jako nástupnický výbor vznikl Výbor pro evropské záležitosti.

⁹⁵ První číslo je pro období 2002–2004, druhé číslo pro období 2004–2006.

⁹⁶ Branný a bezpečnostní výbor v roce 1996 nahradil výbor pro obranu a bezpečnost, a ten se v období 2006–2010 rozdělil na výbor pro obranu a výbor pro bezpečnost.

⁹⁷ Výbor pro sociální politiku a zdravotnictví zanikl v roce 2006 a místo něj vznikl výbor pro zdravotnictví (4,8 % disidentů) a výbor pro sociální politiku (4,3 % disidentů).

⁹⁸ VSRZP byl v roce 2006 transformován do výboru pro veřejnou správu a regionální rozvoj (VSR) (4,8 % disidentů) a výboru pro životní prostředí (5 % disidentů).

MIV – Mandátový a imunitní výbor	PV – Petiční výbor
UPV – Ústavně právní výbor	VZ – Výbor pro zdravotnictví
RV – Rozpočtový výbor	ZEV – Zemědělský výbor
HV – Hospodářský výbor	VOV – Volební výbor
KV – Kontrolní výbor	BBV – Branný a bezpečnostní výbor
VSPZ – Výbor pro sociální politiku a zdravotnictví	
VSRZP – Výbor pro veřejnou správu, regionální rozvoj a životní prostředí	

Od roku 1993, resp. od roku 1996, se v Parlamentu ČR objevila řada zahraničněpolitických iniciativ, jež zcela jasně vycházejí z disidentské tradice. Ve všech uvedených aktivitách jsou mimořádně aktivní poslanci a senátoři – bývalí disidenti:

- Od roku 1996 se opakovaně v Poslanecké sněmovně projednávala otázka Čečenska a legitimacy ruského vojenského zásahu na území Čečny. Byla vytvořena delegace poslanců, která navštívila Ruskou federaci a monitorovala dění v Čečensku. V prosinci 1999 projednávala sněmovna usnesení o situaci v Čečensku, jež reagovalo na ozbrojený postup Ruska v Čečně. Podle předkladatelů (tři ze šesti byli disidenti) mělo usnesení dát najevo, že ruský postup je v rozporu s normami mezinárodního práva, poškozují lidská práva a realizace hrozby, kterou ruská armáda deklarovala, by znamenala zločin proti lidskosti.⁹⁹
- V roce 1997 byla zahraničním výborem Poslanecké sněmovny opakovaně projednávána petice k lidským právům v Číně. Zpravodajem petice ve výboru byl disident, ti, kteří petici a její základní body odmítali (Postupujeme negativně, neboť jak píše Sikkink /1993: 142/, „dokonce i politici a obhájci, kteří sdílejí principiální přesvědčení o lidských právech a zahraniční politice, často nesdílejí kauzální přesvědčení o tom, jakým způsobem nejefektivněji zabránit porušování lidských práv.“) zpravidla s tím, že petice vychází z univerzality lidských práv, což je evropská fikce a bude mít pro Českou republiku nedozírné ekonomické dopady, protože Čína zruší obchodní kontrakty, patřili k ne-disidentům.¹⁰⁰

⁹⁹ Zápis z 19. schůze Poslanecké sněmovny, která se konala 9. 12. 1999. On-line: www.psp.cz/eknih/1998ps/stenprot/019schuz/s019302.htm (25. 6. 2010).

¹⁰⁰ Zápis ze 16. schůze zahraničního výboru Poslanecké sněmovny, která se konala 12. a 13. 12. 1997 (viz pozn. 70, on-line odkaz).

- V roce 1996 se na půdě petičního výboru Poslanecké sněmovny zformovala skupina zabývající se problematikou Tibetu a jeho státoprávního postavení. Vedoucí osobou této skupiny byl disident a celkem dva ze tří dalších členů skupiny patřili k disentu.
- V letech 1997 a 1998 Poslanecká sněmovna i Senát opakovaně jednaly o porušování lidských práv v Číně a Tibetu. Zanesení tohoto tématu do jednání Sněmovny, resp. Senátu odmítali pouze ne-disidenti.
- Od druhé poloviny 90. let je na půdě obou parlamentních komor permanentně přítomná otázka lidských práv na Kubě a odpovědnosti pomoci kubánským disidentům a jejich rodinám (viz výše). Na půdě obou komor Parlamentu se pravidelně¹⁰¹ projednávají a přijímají usnesení či petice odsuzující lidskoprávní situaci na Kubě, čeští poslanci se setkávají s kubánskými disidenty v exilu i na Kubě a apelují na vládu, aby kubánskou otázku udržela mezi prioritami české zahraniční politiky. Kubánské iniciativy podporují z velké části právě disidenti, pokud se mezi poslanci a senátory najdou odpůrci kritiky kubánského režimu, patří k ne-disidentům.
- Od března 2006 působí na půdě Senátu Dočasná komise pro zajištění osob z politických důvodů zadržených, vězněných a jinak perzekvovaných běloruským režimem, která se kromě témat uvedených ve svém názvu věnovala i obecně lidskoprávním tématům, např. na půdě Poslanecké sněmovny uspořádala seminář zabývající se činností Mezinárodního trestního soudu. Členem Dočasné komise je sedm senátorů, z nichž tři patřili k představitelům disentu.¹⁰²

¹⁰¹ Například v roce 2001 v souvislosti s předkládáním kubánské rezoluce v Komisi OSN pro lidská práva, nebo Usnesení zahraničního výboru ze 14. schůze 24. 4. 2003 k současné situaci na Kubě vyzývající kubánskou vládu k propuštění politických vědců a dodržování mezinárodních lidskoprávních závazků. Společná československá digitální parlamentní knihovna. On-line: www.psp.cz/sqw/text/text2.sqw?idd=5017 a www.psp.cz/sqw/text/text2.sqw?idd=19343 (26. 6. 2010).

¹⁰² Nynější předseda Dočasné komise argumentoval při projednávání jejího zřízení takto: „Svou podporu demokratickým silám v Bělorusku už jasně vyjádřila česká diplomacie a řada občanských iniciativ jak z ČR, Polska, tak i místních. Svou vahou by se měli v takové míře připojit i zákonodárci, kteří jsou si vědomi, že porušování lidských práv nemůže být pouhou vnitřní záležitostí jednotlivých států, čili jde o celek, aby začal fungovat. A vznik této komise na závěr je aktem solidarity a pomoci pro ty, kteří usilují o svobodné a demokratické poměry v Bělorusku.“ Jednání Senátu z 30. 3. 2006. On-line: www.ustrcr.cz/data/pdf/chronologie/060330-10schuze.pdf (25. 6. 2010).

- V březnu 2008 předložila poslanecká Skupina přátel Tibetu (vznikla v roce 2007) návrh usnesení, jež mělo připomenout 49. výročí protičínského povstání a odsoudit násilné události, k nimž došlo v Tibetu na počátku roku 2008. Usnesení schválil jak zahraniční výbor, tak později celá Sněmovna. Návrh uváděli dva poslanci, jedním z nich byl disident. Usnesení odmítali a na sněmovním jednání se zdrželi hlasování nebo hlasovali proti ti, kteří patřili k ne-disidentům. K březnu 2010 bylo členem skupiny 26 poslanců a senátorů, z toho 10 disidentů.
- V září 2008 Sněmovnu navštívila delegace čínského parlamentu. Při této příležitosti rozvinuli poslanci Strany zelených tibetskou vlajku, čínská delegace na protest odešla. Rozvinutí vlajky obhajovali zejména disidenti, mezi poslanci, kteří zaslali čínské straně omluvný dopis, byli jen ne-disidenti.
- V červnu 2008 založili poslanci různých stran Poslaneckou skupinu pro demokracii v Barmě. V této šestičlenné skupině, která monitoruje stav lidských práv v Barmě, pořádá různé akce upozorňující na praktiky barmské vojenské junty včetně apelů na vládu, aby se tomuto problému soustavně věnovala, jsou tři disidenti.

Disidentská tradice, dědictví disentu a personální obsazení české zahraniční politiky

Vzhledem k tomu, že předchozí část se věnovala po většině jen působení disidentů na půdě Parlamentu ČR, který – i když jeho význam v zahraniční politice posiluje – není hlavním aktérem zahraniční politiky, bude se v této části věnovat disidentské tradici a dědictví disentu u jiných aktérů zahraniční politiky, zejména ministerstva zahraničních věcí a prezidenta ČR.

V období mezi lety 1989 a 1993 došlo k téměř úplné výměně politické elity, zejména elity mocenské, avšak základní rysy společenské elity nového českého státu se dotvořily až v letech 1995–1996 (Machonin–Tuček, 2002: 28). V období od listopadu 1989 do voleb v roce 1992 a ustavení nové vlády došlo nejen k téměř úplné výměně mocenských elit, tj. nahrazení nomenklaturních kádrů novými jedinci, ale začalo také docházet k výměně uvnitř nové mocenské elity (tamtéž: 19–20). Po posledních volbách v roce 1992 byla mocenská elita omezena na příslušníky vládnoucího neoliberálního proudu

a jeho spojenců pragmatické orientace a většina představitelů „nepolitické politiky“ a občanského křídla disentu byla vytlačena mimo vládnoucí politické strany¹⁰³ a působila buď v okolí prezidenta Václava Havla, nebo z neformálních pozic v občanské společnosti.

Tato změna, která přerušila ideologickou a politickou tradici hnutí tzv. pražského jara 1968 a Charty 1977, však na formování charakteru české zahraniční politiky podstatnější vliv neměla. Zatímco se totiž příslušníci vládnoucího neoliberálního proudu soustředili na transformaci ekonomiky, kuponovou privatizaci a další domácí témata, místa ministrů zahraničních věcí a jejich náměstků a poradců obsadili představitelé disentu či osoby přidržující se humanitně zabarvených postojů a hodnotových orientací občanského křídla disentu. Část „nižších“ pozic v zahraničněpolitické službě zaujali bývalí českoslovenští diplomaté, kteří byli vyloučeni ze zahraničněpolitické služby po roce 1968, a část pozic diplomaté a mladí technokraté, kteří na ministerstvu působili před rokem 1989. Této skupině však výše zmíněné humanitně zabarvené postoje a hodnotové orientace občanského křídla disentu většinou chyběly.¹⁰⁴

Vedle ministerstva zahraničních věcí se na formování české zahraniční politiky významnou měrou podílel prezident Václav Havel. Havlův vliv na zahraniční politiku byl tak velký zejména proto, že Havel měl značnou mezinárodní pověst – pověst ochránce slabých, utlačovaných a nespravedlivě stíhaných. Ukázat se s Havlem zajišťovalo člověku pozornost a vylepšilo jeho image.¹⁰⁵ Václav Havel vnesl do české zahraniční politiky jak obecné otázky lidských práv, tak některá konkrétní témata – např. omluvu za odsun sudetských Němců, odpor proti režimu na Kubě a pomoc kubánským disidentům, či diskusi o porušování občanských a politických práv v Tibetu, v Barmě a v Bělorusku. Havlovo mezinárodní lidskoprávní renomé a fakt, že se na něj přímo obracely rodiny vězněných opozičních kubánských či běloruských politiků (Pštross, 2004), jej zavazovaly k tomu, aby hájil a medializoval některá témata, a to i v dobách, kdy jeho vliv na zahraniční politiku klesal.

Kolem Havla byla shromážděna skupina lidí (většinou z občanského křídla disentu nebo osoby mladší, ale hodnotovou orientací blízké občanskému

¹⁰³ To souviselo mj. s volebním neúspěchem Občanského hnutí, vedeného J. Dienstbierem.

¹⁰⁴ Rozhovor s Karlem Kovandou, 20. března 2010.

¹⁰⁵ Rozhovory s Karlem Kovandou, Alexandrem Vondrou a Cyrilem Svobodou.

disentu), která podporovala jeho nepolitickou politiku a kulturalisticky založenou koncepci občanské společnosti i jeho snahu zahrnout do zahraniční politiky témata týkající se lidských práv a demokratizace. Tyto osobnosti pak zanašely otázky lidských práv a podpory demokratizace do české zahraniční politiky i poté, co opustily prezidentskou kancelář. Mnozí z nich (např. Tomáš Pšross, Gabriela Dlouhá, Jiří Kuděla, Jiří Šitler, Petr Buriánek a Martin Palouš) odešli do různých odborů MZV ČR či na zastupitelské úřady do zahraničí. Vliv Václava Havla na českou zahraniční politiku koreloval v 90. letech s tím, jak rostla fragmentace českých politických elit a vyrovnávala se síla vládních a opozičních sil v parlamentu. Za období Havlova vrcholného vlivu (rozuměj nepolitického pojetí politiky a humanitně zabarvených postojů) na českou zahraniční politiku lze považovat období let 1996–1997, kdy se pravicové vládě podařilo parlamentní většinu udržet jen díky dvěma „přeběhlíkům“ z řad sociálně demokratických poslanců. V roce 1996 byl také konečně „naplněn“ Senát a předsedou horní komory Parlamentu se stal Petr Pithart, bývalý disident a předseda liberálně sociálního Občanského hnutí, přívrželec Václava Havla a jeho nepolitické politiky. Havlův vliv na zahraniční politiku se výrazně zmenšil po roce 1998, kdy se ministrem zahraničních věcí stal Jan Kavan (byť určitou výjimkou byly česko-americké vztahy, kde mimořádnou roli sehrálo přátelství mezi V. Havlem a tehdejší americkou ministryní zahraničních věcí M. Albrightovou). Lidskoprávní rozměr a Havlovo postavení však byly tak silné, že „ani Jan Kavan si netroufl lidská práva z české zahraniční politiky vytlačit“.¹⁰⁶ K návratu české zahraniční politiky k lidskoprávním či obecněji normativním tématům došlo s ministrem Cyrilem Svobodou.¹⁰⁷ Po roce 2006 vliv disidentské tradice a normativní roz-

¹⁰⁶ Rozhovor s Cyrilem Svobodou, 1. dubna 2010.

¹⁰⁷ Příkladem budiž české rozhodnutí z roku 2002 nevydat vízum běloruskému prezidentovi Alexandru Lukašenkovi, aby se mohl zúčastnit Pražského summitu NATO, a to i navzdory přímému tlaku a požadavku generálního tajemníka NATO (rozhovor s Cyrilem Svobodou, 1. dubna 2010). Ministr zahraničních věcí Svoboda tehdy prohlásil: „Naše rozhodnutí je takové, jaké se dalo očekávat. To znamená, že pokyn našemu chargé d'affaires v Minsku je nedat vízum prezidentu Lukašenkovi. Toto rozhodnutí bylo velmi pečlivě zváženo a je pro to několik důvodů. Důvod číslo 1. My jsme přesvědčeni, že v Bělorusku nedochází k ochraně a respektování základních lidských práv a svobod, což je jedna ze základních hodnot, na kterých je euroatlantické společenství založeno. Toto je princip, který je potřeba naprosto jednoznačně a pevně zachovávat. Není možné demonstrovat nějakou formu odporu pouze tím, že odejdeme z jednacího sálu, když ten či onen politik mluví. To znamená, že naše rozhodnutí je v tomto ohledu velmi vážné a jednoznačné. Druhý důvod je ten, že sám prezident Lukašenko ve

měr české zahraniční politiky opět mírně oslabily. Zatímco před rokem 2006 jsme z ministerstva zahraničních věcí mohli zaslechnout, že „všichni ti, pro které má otázka lidských prav a lidských svobod nějakou hodnotu, musí být připraveni nějakou komplikaci [rozuměj zejména ekonomické ztráty – pozn. autorky] nést“,¹⁰⁸ po roce 2006 zůstávají lidskoprávní témata sice formálně v české zahraniční politice, ale přímá aktivita směrem k naplňování těchto témat je malá. Omezuje se většinou na oblasti, které nejsou sporné a nepřinášejí ČR žádné obtíže jak v mezinárodním obchodě, tak ve vztahu ke spojencům. Také se daleko častěji objevoval argument, že Česká republika je proexportně orientovaná země, která si nemůže dovolit riskovat (rozuměj nedělat kompromisy mezi principiálním postojem a ekonomickým zájmem).

V prvním desetiletí nezávislé existence České republiky formovaly zahraniční politiku vláda, zejména ministerstvo zahraničních věcí a prezident Václav Havel. Zahraničněpolitickou skupinu tehdejšího prezidenta republiky tvořili představitelé občanského křídla disentu, na ministerstvu zahraničních věcí se pak usadila různorodější skupina, zahrnující jak představitele občanského a socialistického disentu, tak bývalé československé diplomaty či vzdělané technokraty.

V počátečních letech formování české zahraniční politiky nehrála tato skutečnost žádnou větší roli, avšak postupem času se rozdíl mezi jednotlivými skupinami staly jedním z podstatných faktorů diskuse o směřování české zahraniční politiky. V prvních postkomunistických letech se musela česká zahraniční politika, zahraničněpolitická služba i struktura ministerstva zahra-

své žádosti přijet na území ČR vyslovil požadavek na speciální zacházení a ochranu, což by bylo nad rámec našich možností. Třetím důvodem je skutečnost, že tato návštěva by byla podle našeho názoru jednoznačně využita prezidentem Lukašenkem k legitimizaci jeho postavení v Bělorusku. Naše rozhodnutí není rozhodnutím proti Bělorusku, ani proti občanům žijícím v Bělorusku. Naše rozhodnutí není ani proti účasti delegace Běloruska na summitu v Praze. Naše rozhodnutí se týká v tomto případě pouze osoby prezidenta Alexandra Lukašenka. Je to rozhodnutí naše, které je samozřejmě v plné harmonii s předsedou naší vlády a bylo učiněno samozřejmě i v konzultaci s ostatními členy vlády. Oceňujeme úsilí, které učinila Severoatlantická aliance ve snaze přesvědčit Alexandra Lukašenka, aby sám zvážil svoji účast v Praze. Z tohoto důvodu se toto rozhodnutí činí až v tento čas, protože jsme vzájemnými konzultacemi chtěli využít veškerých možných prostředků k přesvědčení Alexandra Lukašenka, aby zvážil své rozhodnutí přijet do Prahy. Tento čas podle našeho názoru vypršel. Proto jsme se rozhodli, jak jsme se rozhodli. Respektive, potvrdili jsme naše původní rozhodnutí.“ Citováno z přepisu tiskové konference ministra zahraničních věcí ČR Cyrila Svobody na téma rozhodnutí MZV v kauze viz pro běloruského prezidenta Lukašenka, 15. 11. 2002 (viz pozn. 69, on-line odkaz).

¹⁰⁸ Tamtéž (viz pozn. 69, on-line odkaz).

ničních věcí radikálně transformovat a tento naléhavý úkol byl všemi bez rozdílu ideologické orientace sdílen. Zahraničněpolitická služba také stála před mnoha novými úkoly, které nemohla řešit ani na základě předchozí zkušenosti, ani prostřednictvím znalosti starých diplomatů. Navíc, zástupci anti-elity se většinou znali a mnozí za sebou měli desetiletí spolupráce. „Politické a ideologické rozdíly se uvnitř Charty časem setřely. Lidé, kteří byli denně vystaveni společenským rizikům, společně snášeli režimní šikanu i vězeňské tresty, nekladli přirozeně do popředí ideové rozdílnosti“ (Reiman, 2008: 270–271). Jak poznamenává Karel Kovanda: „Znali jsme se dlouhá léta, působili jsme spolu ve studentském protestním hnutí, ve studentské opozici, která tady [Československu] působila v 60. letech. ... V této skupině krystalizovala určitá názorová spřízněnost, daná negativním vymezením – spojovalo nás to, proti čemu jsme byli. Tato soudržnost přetrvala desítky let. Když jsem se vrátil z exilu do ČR, zapadl jsem tady do sítě svých soudruhů a tím pádem jsem přežil tady ty nové podmínky a necítil jsem se nijak vykořeněný, vrátil jsem se mezi lidi, které jsem znal.“¹⁰⁹

Postupně však, jak se normalizovala¹¹⁰ a vyvíjela česká (zahraniční) politika a formoval se a standardizoval (zahraničně)politický proces, začínaly se v původně názorově blízké antielitě projevovaly odlišnosti v hodnotových preferencích jednotlivých křídel bývalého disentu a mezi bývalým disentem a mladými technokraty. S pokračujícím procesem normalizace české zahraniční politiky a vývojem „standardní“ zahraničněpolitické služby se jediným kritériem mobility zahraničněpolitických elit staly znalosti a schopnosti bez ohledu na politickou minulost (s výjimkou takových postů, které vyžadovaly lustrační osvědčení či bezpečnostní prověrky a prověrku Národního bezpečnostního úřadu; nutno poznamenat, že od poloviny 90. let to jsou téměř všechny posty). To otevřelo na ministerstvu zahraničních věcí prostor ke vzestupu mladých technokratů a bývalých režimních profesionálů a nižších nomenklaturních kádrů, kteří znalostmi a dovednostmi disponovali. Českou zahraniční politiku začali formulovat lidé, kteří nežádka získali zahraničněpolitické vzdělání v Moskvě a byli socializováni zahraničněpolitickou službou předchozího režimu. Tyto osobnosti měly často jiné hodnotové pre-

¹⁰⁹ Rozhovor s Karlem Kovandou, 20. března 2010.

¹¹⁰ Normalizací mám na mysli konstituování normální zahraniční politiky liberálně demokratického nezávislého státu.

ference, což se projevovalo v odlišném hodnocení konkrétních situací a navrhováním odlišných nástrojů k řešení konkrétních zahraničněpolitických problémů. V české zahraniční politice se tak k některým otázkám zformovaly postoje, jež byly fakticky neslučitelné.

Dobře patrná je taková dichotomie v pozicích vůči Srbsku a kosovskému problému v roce 1999. Část lidí působících v české zahraničněpolitické službě souhlasila s postojem NATO a srbský postup vůči kosovským Albáncům označovala za genocidu. Část naopak prosazovala další jednání s Miloševičem a srbský postup obhajovala (v extrémním případě) argumentem o nutnosti boje proti islámským teroristům. Tuto otázku lze dobře demonstrovat na konkrétním postoji dvou osobností působících dlouhá léta v české zahraničněpolitické službě – Karla Kovandy a Ivana Bušniaka. Kovanda, tehdy český velvyslanec při NATO a ZEU, podporoval závěry NATO týkající se Miloševičova režimu a souhlasil s bombardováním Kosova. Druhý, tehdy český velvyslanec v Bělehradě, zpochybňoval označování srbského postupu jako etnických čistek¹¹¹ a obhajoval vyjednávání se srbským režimem. Bušniakův postoj se pak mj. projevil i v tom, že se podílel na přípravě česko-řecké iniciativy, která navrhovala zastavení přípravy leteckých útoků a další vyjednávání s Miloševičem.¹¹²

Zatímco na ministerstvu zahraničních věcí se začala postupně projevovat názorová různost pramenící z odlišného ideového založení a odlišných hodnotových preferencí, lidé v okolí prezidenta Václava Havla tvořili poměrně jednotnou názorovou skupinu. Havel i další osobnosti v jeho okolí zanášeli lidskoprávní a demokratizační dimenzi do zahraniční politiky kontinuálně a postoje této skupiny, dokud byla soustředěna kolem Havla, byly konzistentní. Po Havlově odchodu z funkce prezidenta republiky se lidskoprávní a demokratizační témata mnohdy i s lidmi „přesunula“ z Hradu na MZV a – byť v zahraničněpolitické službě či v parlamentu jsou stále přítomni lidé, kteří tuto politiku udržují jako součást zahraniční politiky ČR (viz výše), – je vystavena konkurenci ostatních témat zahraniční politiky.

¹¹¹ Český dialog. On-line: www.cesky-dialog.net/clanek.php?idcl=129; *Paroubek si k Bushovi vzal muže bez prověrky*. Lidové noviny, 11. 6. 2007. On-line: www.lidovky.cz/paroubek-si-k-bushovi-vzal-muze-bez-proverky-f3h-/ln_domov.asp?c=A070611_092414_ln_domov_znk (21. 3. 2010).

¹¹² O účasti Ivana Bušniaka na přípravě této iniciativy mne informoval Karel Kovanda. Rozhovor s Karlem Kovandou, 20. března 2010.

Závěrem

Za dvacet let od pádu komunismu se česká společnost, její hodnoty, návyky a způsoby jednání výrazně změnila – česká společnost se „vrátila do Evropy“ a přiblížila se svými civilizačními kompetencemi západoevropským společností. Středoevropská historická zkušenost však zanesla do české společenské a politické praxe některá specifika. Jedním z nich je dědictví disentu a disidentská tradice. Disent se zformoval na pozadí protestu proti praktikám komunistického režimu a během více než dvaceti let své existence vytvořil specifickou kulturu a společenskou strukturu v mnohém sice podobnou západoevropským společností, avšak svébytné. Pád komunismu a změna politických poměrů ukončily marginalizaci disidentů a jejich vytlačování na okraj společnosti a z disentu učinily během krátké doby obsoletní postoj. Ač v českém prostředí po roce 1989 obsoletní, přesto disidentská činnost zanechala v české společnosti a politice stopy. V zahraniční politice na sebe vzala formu disidentské tradice. Nositelem disidentské tradice se nestal nikdo jiný než disidenti sami. V českém zahraničněpolitickém procesu existuje explicitní mechanismus zahrnující disidentskou tradici do české zahraniční politiky a existuje celá řada případů, kdy disidentská tradice ovlivnila českou zahraniční politiku. Zanesení disidentské tradice do české zahraniční politiky umožnil vysoký zájem disidentů o zahraničněpolitická a lidskoprávní témata, resp. lidskoprávní témata za hranicemi ČR. Fakt, že disidenti mají zájem o zahraniční politiku a lidskoprávní témata, byl prokázán analýzou složení výborů oboru komor Parlamentu ČR a činností disidentů na půdě Senátu a Poslanecké sněmovny. Z předložené analýzy je zřejmé, že ve výborech parlamentu, které se zabývají zahraniční politikou a lidskými právy, je výrazně vyšší počet disidentů, než je celkový průměr konkrétní komory, a to i navzdory principu skládání výborů – respektu ke stranické vyváženosti. Naopak, ve výborech Senátu a Poslanecké sněmovny, které se nezabývají ani zahraniční politikou, ani lidskými právy, je účast disidentů výrazně nižší. Pokud se na půdě parlamentu objevují aktivity, které obsahují disidentskou tradici, jejich nositeli jsou vždy (i když nejen) disidenti a odpůrci jsou vždy ne-disidenti. Z našich závěrů rezultují dvě otázky: 1) kdo jsou ne-disidentští nositelé disidentské tradice a 2) jaký osud bude mít česká disidentská tradice ve střednědobé až dlouhodobé perspektivě. Zatímco první otázce se budeme ještě v následujícím textu věnovat, druhá otázka už spadá mimo rámec předložené analýzy.

4. Změna referenční skupiny a vliv mezinárodního a evropského prostředí na českou zahraniční politiku

Podmínky pro (re)konstrukci českého národního zájmu a transformaci české zahraniční politiky však nevytvořily jen změny na mikroúrovni, tedy interní faktory jako např. tlak společnosti i konkrétních sociálních seskupení na odstranění socialistického systému, resp. odstranění tohoto systému a přechod k demokracii zahrnující liberalizaci trhu a modernizaci společnosti či výměna politické elity a transformace jejích hodnotových preferencí. Významným zdrojem (re)konstrukce českého národního zájmu a transformace české zahraniční politiky byl nový geopolitický diskurz po skončení studené války, změna mezinárodního systému a „výměna“ společenství, do něhož se Česká republika socializovala. Česká zahraniční politika je – stejně jako každá jiná zahraniční politika – výsledkem zájmů a soutěže domácích skupin a reakcí na interakce probíhající ve vnějším prostředí. Povaha (české) zahraniční politiky je ovlivněna jak tím, kdo jsme a co jsme prožili v minulosti, tak tím, do jakého prostředí jsme socializováni, resp. do jakého prostředí se socializujeme a jaké hodnoty toto prostředí/skupina sdílí. V následující kapitole se zaměřím na vliv proměny vnějšího prostředí na formování české zahraniční politiky, na socializaci České republiky do prostředí liberální komunity EU a budu analyzovat její vliv na (re)konstrukci českého národního zájmu a formování povahy české zahraniční politiky.

Po skončení studené války se Česká republika ocitla v kvalitativně novém prostředí: skončil bipolární konflikt, rozpadl se Sovětský svaz, sjednotilo se Německo a v zemích střední a východní Evropy proběhly revoluce a začala demokratická a politická transformace. Tyto změny přispěly k tomu, že se počátkem 90. let začal v Evropě formovat nový politický řád a specifický subsystém, celosvětově pak došlo k vzestupu nových politických aktérů a rozšíření agendy mezinárodní politiky. Vznikající poststudenoválečný politický řád je spojen s transformací státnosti, konkrétně s oslabením vest-

fálského paradigmatu. V různých světových regionech i celosvětově dochází k akceptování neabsolutního výkladu suverenity, a to zejména 1) s ohledem na růst počtu rozpadlých států a růst počtu případů masových zločinů proti lidskosti a 2) s prohlubováním integračního procesu v evropském prostoru a aplikací modelu mnohoúrovňového vládnutí. V Evropě dochází k posilování tzv. postmoderní státnosti, která je výsledkem rostoucího vlivu liberálních myšlenek a změny norem chování a jednání v rámci mezinárodního (evropského) společenství. Změnila se i pravidla mezinárodního uspořádání, zejména jejich charakter a rozsah. Z procedurálních pravidel se stávají substantivní pravidla posilující mezinárodní normy a praxi a rozšiřují tento na pravidlech založený systém za oblast vztahů mezi státy. Nový subsystém je tvořen státy, které se chovají radikálně odlišně v porovnání se svou minulostí i v porovnání se současným chováním jiných typů států v mezinárodním systému, resp. dalších subsystémech. V současné době to znamená především to, že normy jako suverenity, neintervence či nezávislost a principy jako rovnováha moci a národní zájem definovaný jako posilování vojenské a ekonomické moci ztratily pro většinu evropských států svoji absolutní platnost (Cooper, 2002: 7).

Na makroúrovni umožnily přechod evropských států směrem k postmodernitě vedle již zmíněných faktorů (proměna společnosti a konec studené války) zejména postbipolární transformace NATO, podpis *Smlouvy o konvenčních ozbrojených silách* v Evropě a *Smlouvy o otevřeném nebi* (obě garantované OBSE), Konvence o chemických zbraních a evropský integrační proces (srovnej např. Cooper, 2000: 20–21 a 24–28; Sørensen, 2005; Ruggie, 1993). Smlouva o konvenčních zbraních v Evropě stanovila horní limity velikosti armád a jejich výzbroje. Verifikační opatření obsažená ve *Smlouvě o konvenčních zbraních v Evropě* a *Smlouvě o otevřeném nebi* mj. umožňují státům-signatářům kontrolní přelety nad územím ostatních států-signatářů a zavazují je sdělovat konkrétní vojenské informace (přesun armád, vojenská cvičení atd.) ostatním členským státům. Obě smlouvy se staly významným nástrojem budování důvěry, přičemž – jak je patrné – opatření obsažená v obou smlouvách nekonzervují tradičnímu absolutnímu pojetí suverenity a národní bezpečnosti.

Podobný dopad jako obě smlouvy má působení Severoatlantické aliance. Členové Aliance mají detailní přehled o ozbrojených silách svých partnerů a v rámci NATO integrované velení ozbrojených sil. Co se týká transfor-

mačního vlivu evropského integračního procesu, jde zejména o institucionalizaci spolupráce v oblasti bezpečnostních a obranných politik, o upevnění konceptu EU jako civilní a normativní mocnosti a o prosazení principu mnohoúrovňového vládnutí. Tato transformace společně s technologickým pokrokem (rozvoj komunikačních prostředků, rychlost přenosu informací) a demokratizací zahraniční politiky umožnila jednotlivcům i aktivistickým skupinám daleko více ovlivňovat rozhodování politických elit a participovat na výkonu těchto rozhodnutí, a to i v zahraničněpolitických záležitostech.

NATO, EU i obě smlouvy garantované OBSE přispěly k tomu, že mezi evropskými státy přestal platit princip rovnováhy moci, byla stržena bariéra mezi domácím a zahraničním, bylo vytvořeno víceúrovňové vládnutí založené na nadnárodních, státních a substátních institucích, klesl význam fyzických hranic a exkluzivity teritoriality jako takové,¹¹³ došlo k vyloučení použití síly jako nástroje řešení konfliktů a následné kodifikaci pravidel chování a bezpečnost je nadále založena na transparentnosti, vzájemné otevřenosti, vzájemné závislosti a vzájemné zranitelnosti. Zdrojem občanských práv se staly nadnárodní a mezistátní instituce a kolektivní identita je spojena s nadstátní i substátní úrovní (tamtéž: 22; Ruggie, 1993; Sørensen, 2005: 148; Jepperson–Wendt–Katzenstein, 1996).

Československo se okamžitě po pádu komunismu přihlásilo k západní politické tradici a ke kultuře Západu. Součástí „návratu do Evropy“ bylo jak myšlenkové odstříhnutí se od Východu, tak rozluka institucionální. Ta na pozadí návratu do Evropy zahrnovala opuštění RVHP a Organizace varšavského paktu, účast na transformaci systému KBSE/OBSE a zahájení aktivit, jejichž cílem byl vstup do NATO a EU. Záměrem tohoto textu není popisovat a analyzovat proces rozšiřování NATO a EU ani vstup České republiky do obou organizací, avšak – a to je pro předkládanou analýzu podstatné – proces vstupu do obou organizací představoval proces socializace. Tento socializační proces zahrnoval transfer norem a učení, jež měly vliv na transformaci politického procesu včetně procesu zahraničněpolitického, hodnot a hodnotových priorit Čechů a povahy české zahraniční politiky (zmíněná transformace bývá často označována jako evropeizace). Vstupem do NATO a EU potvrdila Česká republika, ke kterému systému hodnot a ke které kulturně civilizační sféře se

¹¹³ Ruggie tento stav označuje jako *unbundling of teritoriality*, tedy „rozvazování teritoriality“ (Ruggie, 1993).

hlásí. Konstitutivními hodnotami euroatlantického společenství a liberální komunity EU jsou především individuální svoboda, občanské svobody a politická práva. Tyto hodnoty jsou v domácím prostředí vyjádřeny liberální demokracií a uznáním a dodržováním lidských práv, právního státu a tržní ekonomiky. Jen státy, které přijaly tyto normy a které uznávají jejich platnost a respektují je, jsou považovány za součást euroatlantického společenství a jen takové státy mohou být přijaty za jeho členy (Flockhart, 2006: 91).

Proces učení a socializace prostřednictvím transferu norem je spojen sice s NATO i EU, nicméně kvůli své povaze (srv. definování EU jako „liberální komunity“ – Schimmelfennig, 2002) má Evropská unie na učení i socializaci České republiky a českých politických elit a společnosti daleko větší vliv. Evropská unie představuje jedinečného normativního civilizujícího aktéra, a to jak směrem dovnitř, tak směrem navenek. EU je schopna rozšiřovat svůj vlastní model stability a bezpečnosti prostřednictvím nikoliv vojenských, ale spíše ekonomických a politických nástrojů, zejména prostřednictvím vytváření norem a jejich šířením. Evropská unie není jen civilní mocností,¹¹⁴ ale (také) normativním, civilizujícím a etickým aktérem (Sjursen, 2006a: 170). Aktérem označovaným nikoliv staticky na základě nějakých vlastností, ale aktérem konajícím. Významným rysem normativní moci EU je snaha překonat mocenskou politiku prostřednictvím posílení mezinárodního a kosmopolitního práva zdůrazňujícího práva jednotlivců v mezinárodním systému (Sjursen, 2006b: 236). To je patrné např. na prosazování a podpoře Mezinárodního trestního soudu, přijímáním různých omezení pro prodej zbraní a materiálů s dvojitým užitím do nedemokratických států a do států, v nichž probíhají válečné konflikty, přijetím podmínky dodržování lidských práv pro příjemce rozvojové pomoci apod.

Vstup České republiky do EU je tedy třeba chápat nejen jako zajištění nových trhů či nových spojenců, ale i jako proces socializace, v jehož rámci docházelo k transferu norem EU (zejména *acquis communautaire*) do českého prostředí a učení se českých politických elit i české společnosti. Výsledkem procesu socializace bylo nejen převzetí norem, jejich postupné zakořeňo-

¹¹⁴ Ve smyslu aktéra, který 1) akceptuje nutnost spolupráce s ostatními při dosahování mezinárodních cílů, 2) při zajišťování zájmů preferuje využívání nevojenských prostředků, 3) vojenskou moc chápe jako poslední možný prostředek, jehož použití je však omezeno na konkrétní témata, a 4) je ochotný podílet se na budování supranacionálních struktur, které umožňují řešit klíčové otázky řízení mezinárodních vztahů (Maull, 1990/1991: 92–93).

vání a internalizace, ale také proměna identity a představ o sobě samých. Socializace a internalizace norem a hodnot komunity EU byla výrazně ovlivněna pocity politických elit k Evropě a silnou identifikací s Evropskou unií.

Príslušníci české politické elity vyjadřovali většinou pozitivní pocity ve vztahu k Evropě i identifikaci s EU: v letech 2003–2004 29,4 % politických aktérů je prohlásilo za určitě silné a dalších 43,1 % za silné (Machonin–Tuček–Hartoš–Nekola, 2006: 58). Výzkumy ukazují, že čeští úředníci, kteří se ve své každodenní praxi zabývají tématy spojenými s EU, jsou silně proevropsky orientovaní a ve spojení s evropským integračním procesem vyjadřují pozitivní očekávání. Čeští úředníci jsou silněji proevropští než česká veřejnost jako celek i než vysokoškolsky vzdělaní Češi (Drulák–Česal–Hampl, 2003: 647). Socializační a evropeizační vliv mezi českými úředníky je velmi silný – čím více byli konkrétní úředníci v kontaktu s evropskými institucemi, tím vyšší podpora evropského integračního procesu se u nich projevovala. Náklonnost k EU a evropskému integračnímu procesu byla pak nejsilnější mezi těmi úředníky, kteří byli dennodenně v kontaktu s evropskými tématy a současně nebyli ještě socializováni do struktur domácí administrativy (tamtéž: 651).

I když evropeizace českých politických elit a státních úředníků byla v průměru vyšší než evropeizace české společnosti, lze poměrně pozitivní orientaci na EU zaznamenat i u většiny českého obyvatelstva. Výzkumy veřejného mínění ukazují, že Češi dlouhodobě více věří evropským institucím (Evropské komisi a Evropskému parlamentu) než českému parlamentu a domácí vládě, a důvěra v instituce EU je u Čechů dlouhodobě cca o 10 procentních bodů vyšší než v ostatních členských zemích EU (srovnej *Eurobarometer 73*; *Eurobarometr 72* a *Eurobarometr 68*). Vysoká důvěra českých obyvatel v instituce EU je o to zajímavější, že ve stejném období můžeme sledovat pokles počtu obyvatel ČR, kteří se domnívají, že EU je dobrá věc (srv. tabulku níže). U českého veřejného mínění lze vedle vysoké důvěry v instituce EU zaznamenat také dlouhodobě silný názor (přes 50 % obyvatel /*Eurobarometer 73*; *Eurobarometr 72* a *Eurobarometr 68*/), že ČR profituje z členství v EU, i identifikaci s klíčovými hodnotami liberální komunity EU (srv. kapitolu tři).

Tabulka 7: Srovnání důvěry českých obyvatel v instituce EU a v domácí úřady

Spíše důvěřuje	2010 ¹¹⁵	2009	2008	2007	2006	2005
Evropské unii	50 %	59 %	58 %	48 %	62 %	56 % ¹¹⁶
vládě ČR	12 %	37 %	20 %	21 %	27 %	26 %
Poslanecké sněmovně ČR	32 %	15 %	16 %	16 %	19 %	16 %
Je členství ČR v EU dobrou věcí?	31 %	40 %	46 %	46 %	51 %	44 %

Zdroj: Eurobarometer 73; Eurobarometr 72; Eurobarometr 70; Eurobarometr 64 a Eurobarometr 68.

Vedle socializace a učení přinesl vstup do EU určitá omezení české zahraniční politiky. Českou zahraniční politiku omezují a ovlivňují nejen existující předpisy a normy EU, ale také hodnoty, jež liberální komunita sdílí, obecné zásady evropského společenství a cíle, které si vytyčilo. Zahraniční politika členských zemí EU není totožná a nesdílí stejné cíle či orientaci, nicméně v konkrétních otázkách, byť je to technicky možné, lze jen stěží politicky obhájit odchylku od stanované orientace. Lze si těžko představit, že např. předsednická země, která nepřijala určitou normu (v českém případě budiž příkladem statut Mezinárodního trestního soudu – srv. dále), bude v době svého předsednictví EU takovou normu prosazovat jak dovnitř EU, tak *vis à vis* nečlenským zemím Unie. Tvůrci zahraniční politiky jsou vystaveni vlivu konformizujících (*norm-conforming*) sociálních struktur a tlaku na dodržování a obhajobu sdílených hodnot. České politické elity se řídí – byť mnohdy nerady (v letech 2003–2004 jen 39,1 % českých politiků požadovalo další posílení vlivu EU na vývoj ČR; Machonin–Tuček–Hartoš–Nekola, 2006: 58) – pravidly vhodného chování organizovaného v EU a snaží se dostat závazkům liberální komunity a dodržovat její étos, praktiky a očekávání pod tlakem ztráty důvěryhodnosti (March–Olsen, 2004: 2). EU tedy nejen že soci-

¹¹⁵ Data z roku 2010 jsou data z jara, u ostatních roků uvedených v tabulce se jedná o podzimní dotazníková šetření.

¹¹⁶ Toto číslo platí pro důvěru v Evropský parlament. Evropské komisi věřilo 53 % obyvatel ČR (*Eurobarometr 64*).

alizovala českou zahraniční politiku a její tvůrce, ale charakter EU nezbytně ovlivňuje, co je v zahraniční politice považováno za přípustné, přijatelné, vhodné a žádoucí. Do české zahraniční politiky se promítají civilizující charakter evropského společenství i normativní moc EU a ovlivňují její povahu.

Závěrem

Rekonstrukce národního zájmu a změna povahy české zahraniční politiky souvisejí nejen se změnou vnitřních podmínek, zejména demokratizací a liberalizací, ale také se změnou podmínek vnějších. Role vnějších podmínek je dvojí: 1) změna vnějších podmínek umožnila vnitřní transformaci a přechod k demokracii a 2) vnější prostředí, konkrétně euroatlantická komunita – k níž se Česká republika přihlásila, – vytvořilo normativní rámec pro fungování české zahraniční politiky. Česká zahraniční politika, jež se hlásí k euroatlantickému společenství a liberální komunitě EU a usiluje celé desetiletí o uznání příslušnosti k této komunitě, musela, aby se mohla stát insiderem, dostát závazkům této komunity, přijmout a dodržovat její étos a praktiky a plnit její očekávání. ČR přijala a institucionalizovala řadu norem západní liberální komunity, většina těchto norem byla také akceptována a internalizována většinou společnosti. Socializace českých politických elit a státních úředníků byla dokonce výrazně hlubší než socializace české společnosti jako celku.

Pod tlakem konformizujících struktur EU i pod vlivem rozdílně silné evropeizace českých politických elit a státních úředníků dochází v některých případech k tomu, že česká zahraniční politika koná takové aktivity, které jsou konformní směrem k očekávání EU, ve skutečnosti však v rozporu s postojem české společnosti a/nebo domácích politických elit (jedná se zejména o rozdíl vláda versus Parlament ČR). To vystavuje českou zahraniční politiku schizofrenii. Schizofrenie pramení z rozporu mezi hodnotami a cíli společenství, ke kterému se přihlásila a hlásí ČR a jehož závazkům by měla dostát, a hodnotami a cíli domácí politiky a politických elit, jejichž souhlas a podpora je ve většině případů nutná pro výkon zahraniční politiky. Povaha české zahraniční politiky je výslednicí sil a faktorů působících zevnitř (přechod k liberální demokracii, výměna politických elit, postmoderní hodnotová orientace společnosti a politických elit a dědictví disentu v české zahraniční politice) i zvenku (liberální komunita EU, nový politický řád v Evropě a eu-

roatlantickém prostoru). Charakter vnitřních i vnějších sil, tak jak byly analyzovány a popsány v předchozích kapitolách, výrazným způsobem přispěl k rekonstrukci českého národního zájmu i povahy české zahraniční politiky. V případě povahy zahraniční politiky dokonce můžeme říci, že česká zahraniční politika někdy neměla na výběr – tedy, její povaha nebyla vždy výslednicí působení domácích zájmů a hodnotových preferencí, ale spíše konformizujících vnějších sociálních struktur a tlaku na dodržování a obhajobu hodnot euroatlantického společenství a liberální komunity EU.

II. ČÁST

5. Ottawská úmluva a Dohoda z Osla: zákaz nášlapných min a kazetové munice

Významným tématem mezinárodní politiky se po skončení studené války stalo konvenční odzbrojování. Mezi nejvýznamnější výsledky odzbrojovacích jednání týkajících se konvenčních zbraní patří *Smlouva o konvenčních ozbrojených silách v Evropě*, která stanovila horní limity velikosti armád a jejich výzbroje, a přijetí dalších protokolů¹¹⁷ rozšiřujících *Úmluvu o některých konvenčních zbraních*¹¹⁸ (dále jen CCW). Jednání o konvenčním odzbrojování a kontrole zbrojení, která probíhala na počátku 90. let, se odvíjela od poststudenoválečné optimistické představy světa jako mírového a kooperativního prostředí. V brzké době se však ukázalo, že představy o mírovém vývoji ve světě jsou mylné. V mnoha částech světa vypukly nové lokální i regionální konflikty, které zasáhly miliony lidí. Studenoválečný velmocenský konflikt byl vystřídán mnoha konflikty nízké intenzity, v nichž bojujícími stranami nebyly národní armády, nýbrž nejrůznější ozbrojené frakce, gerily či soukromé armády. Rozsáhlé konflikty nízké intenzity negativně dopadají zejména na stabilitu států, kapacity státních institucí a civilní obyvatelstvo, jehož vykořisťování a zabíjení se stává součástí vojenské strategie bojujících stran.

Utrpení civilního obyvatelstva způsobené mnoha lokálními konflikty poutalo nejprve pozornost nejrůznějších humanitárních a rozvojových nevládních organizací. Etnicky a nábožensky motivované genocidy v Somálsku, ve Rwandě a Burundi a na území bývalé Jugoslávie zanesly otázku lokálních konfliktů a jejich důsledků do jednání mezinárodního společenství. Orgány a agentury OSN i další mezinárodní organizace se opakovaně zabývají lokálními konflikty a situací civilního obyvatelstva a snaží se nejrůznějšími ak-

¹¹⁷ Protokol IV o laserových zbraních s oslepujícími účinky a Protokol V o výbušných zbytcích války a změna Protokolu II o zákazu nebo omezení použití min, nástrah a jiných prostředků.

¹¹⁸ Oficiální a plný název úmluvy je *Úmluva o zákazu nebo omezení použití některých konvenčních zbraní, které mohou způsobovat nadměrné utrpení nebo mít nerozlišující účinky*.

cemi některé konflikty vyřešit a usnadňovat situaci civilním obyvatelům postiženým ozbrojeným konfliktem.

Pro většinu států bylo a je velice obtížné vyrovnat se s dilematem, které nastává mezi principem suverenity a principem humánnosti (v jiné podobě reprezentovaného principem „nikdy více holocaust“). Princip humánnosti velí nestrpět vraždění a vykořisťování civilního obyvatelstva, a to ani za vlastními hranicemi, princip suverenity upevňovaný v desetiletích studené války velí nestrpět vměšování do vnitrostátních záležitostí. Představitelé států tak po celé desetiletí vedli na půdě OSN i dalších organizací debatu o tom, který princip by měl být principem řídícím a za jakých okolností lze jeden nebo druhý princip upřednostnit. Tato debata vyústila v roce 2001 ve formulování principu odpovědnosti za ochranu (*Responsibility to Protect*), který byl v roce 2005 přijat Valným shromážděním OSN (tomuto tématu se však budu věnovat v kapitole *Odpovědnost za ochranu*).

Patová situace v debatě o principech mezinárodní politiky (zejména suverenity a nevměšování vs. odpovědnost pomáhat a chránit) přispěla k iniciativnímu jednání nevládních organizací i některých států, jehož cílem bylo najít možnosti snížení utrpení civilního obyvatelstva v ozbrojených konfliktech i při zachování absolutního výkladu suverenity. Vedle toho se druhým, silným tématem stala myšlenka předcházení ozbrojeným konfliktům, zejména hledání cest a způsobů snížení pravděpodobnosti jejich vypuknutí a utrpení civilistů.

Poněvadž většina konfliktů nízké intenzity je vedena snadno dostupnými, na údržbu a logistiku nenáročnými, technologicky jednoduchými levnými a lehkými konvenčními zbraněmi, jako jsou nášlapné miny a ruční a lehké zbraně (*Small Arms and Light Weapons*, tzv. SALW), je jednou z cest prevence ozbrojených konfliktů a snížení utrpení civilního obyvatelstva nějaký způsob omezení použití a šíření tohoto typu zbraní. Tato idea se stala inspirující myšlenkou několika mezinárodních nevládních organizací a států, které ji začaly prosazovat v mezinárodní politice. Nejhmatalelnějším výsledkem kampaně jsou Ottawská úmluva a Dohoda z Osla. Ty jsou dnes vnímány (zejména Ottawská úmluva) jako vítězství nevládních organizací a globální občanské společnosti nad „sobeckými“ státy a vojensko-průmyslovým komplexem. Ottawská úmluva (*Úmluva o zákazu použití, uskladňování, výroby a transferu protipěchotních min a o jejich likvidaci*) a Dohoda z Osla (*Úmluva o kazetové municí*) jsou interpretovány jako dobré a správné huma-

nitární normy chránící práva a životy nevinného civilního obyvatelstva.¹¹⁹ Státy, které je uznávají a dodržují, jsou označovány za „progresivní“, „humánní“ a „osvícené“, a ty, které je neuznávají, naopak za „vulgárně sobecké“, „barbarské“ a „nehumánní“. Tento postup lze demonstrovat titulky článků z českých i světových médií informujících o obou smlouvách: „Ubude zmražených dětí a roztrhaných končetin“,¹²⁰ „Děsivé kazetové bomby: geniální vynález, který zabije nevinné“,¹²¹ „Svět se ode dneška nemusí bát kazetových bomb“,¹²² „Každou pátou obětí nášlapné miny je dítě“,¹²³ „Cautious optimism for landmine ban“¹²⁴ či „Lebanon mines ‚continue to kill‘“.¹²⁵

Dříve, než budu analyzovat vztah České republiky k Ottawské úmluvě a Dohodě z Osla, je vhodné zmínit, jakým způsobem došlo k tomu, že kontrola zbrojení a odzbrojení – v tomto případě ztělesněná zákazem nášlapných min a kazetové munice –, které jsou svou podstatou záležitostí bezpečnostní politiky a řídí se standardně logikou národní bezpečnosti, jsou nahlíženy optikou lidských práv a správnosti a dobra ve vztahu k lidskému jedinci. Tato skutečnost je významná pro pochopení postoje konkrétních států – tedy i České republiky – k Ottawské úmluvě a k Dohodě z Osla, zejména jejich přijetí, dodržování a prosazování.

V případě nášlapných min a kazetových bomb došlo k mentální rekonstrukci (tzv. přerámování agendy, *reframing the agenda*) původně národně-bezpečnostního tématu na téma humanitární (srv. Price, 1998; Adachi 2005). Zatímco před zahájením kampaně za zákaz nášlapných min bylo jejich odstranění vnímáno jako téma spadající do odzbrojovacích jednání, v průběhu kampaně nevládních organizací poukazujících na humanitární dopady po-

¹¹⁹ Dokládá to např. fakt, že zakladatelka Mezinárodní kampaně za zákaz nášlapných min (ICBL) Jody Williamsová získala za své úsilí o zákaz nášlapných min a za výsledky ICBL (podpis Ottawské úmluvy) v roce 1997 Nobelovu cenu míru.

¹²⁰ Literární noviny, 23. 6. 2008. On-line: www.literarky.cz/index_o.php?p=clanek&id=5454&idpodrubrika=6&rok=&cislo (23. 8. 2010).

¹²¹ Televize Nova, 29. 3. 2010. On-line: tn.nova.cz/magazin/historie/technika/desive-kazetove-bomby-genialni-vynalez-ktery-zabiji-nevinne.html (23. 8. 2010).

¹²² ČT24, 1. 8. 2010. On-line: www.ct24.cz/svet/97335-svet-se-ode-dneska-uz-nemusi-bat-kazetovych-bomb/ (23. 8. 2010).

¹²³ Aktuálně.cz, 13. 9. 2006. On-line: aktualne.centrum.cz/zahranici/evropa/clanek.phtml?id=236486 (23. 8. 2010).

¹²⁴ BBC, 3. 12. 2007. On-line: news.bbc.co.uk/2/hi/in_depth/7124801.stm (23. 11. 2010).

¹²⁵ BBC, 20. 10. 2006. On-line: news.bbc.co.uk/2/hi/middle_east/6065574.stm (23. 11. 2010).

užití tohoto typu zbraní přestaly být nášlapné miny a kazetové bomby chápány jako zbraně umožňující zajištění národní bezpečnosti a začaly být interpretovány jako zdroj chudoby a utrpení civilního obyvatelstva.¹²⁶ Mentální přesun nášlapných min z agendy národní bezpečnosti do agendy humanitární a rozvojové politiky zvýšily ochotu států přijmout obě úmluvy, vynaložit určité prostředky na jejich realizaci a akceptovat určité ztráty při přijetí a aplikaci této normy.

Česká republika v roli nositele a zprostředkovatele kosmopolitních hodnot

Česká republika je účastnickou stranou obou dohod. Ottawskou úmluvu podepsala 3. 12. 1997, Dohodu z Osla 3. 12. 2008. Zatímco Ottawskou úmluvu ČR ratifikovala v říjnu 1999, Dohoda z Osla dosud (listopad 2010) ratifikována nebyla. V případě obou dohod se ČR aktivně účastnila přípravných jednání a kroků (vydání deklarací, otevřených dopisů apod.) vyzývajících další státy k přistoupení k jednání. Na půdě OSN při jednáních v rámci CCW i při projednávání zákazu nášlapných min na půdě Valného shromáždění ČR tento zákaz podporovala. Patřila k zemím, které zastávaly názor, že hlavní rámcovou úpravou zákazu nášlapných min by se měla stát CCW, ale pokud tuto otázku nebude možné z nějakého důvodu projednat a efektivně prosadit na úrovni CCW, pak souhlasila se zřízením vyjednávacího fóra mimo půdu OSN s tím, že jednání by měla pokračovat jak na půdě OSN, tak mimo OSN. Česká republika svým postojem patřila mezi umírněné země. Vedle toho existovaly ještě dva vyhraněné postoje – první zastávající stanovisko, že jakákoliv jednání jsou přijatelná jen na půdě OSN a v rámci CCW, a druhý zastávající sta-

¹²⁶ Nevládní organizace jako jednu ze strategií vedoucích k mentální rekonstrukci nášlapných min využívaly přímé zapojení obětí min do kampaně. Osobní vyprávění o účincích min mělo vyvolat soucit s postiženou osobou a ochotu přemýšlet o mině jinak než jako o nástroji zajištění národní bezpečnosti. Fakt, že taková strategie byla účinná i v českém prostředí, ukazuje např. konstatování poslance Petra Šuláka při projednávání zákazu nášlapných min v Poslanecké sněmovně, 10. 12. 1997: „... měl jsem příležitost navštívit krizovou oblast, kde se ve velké míře využívaly miny, ... viděl jsem účinky těchto zbraní ... mohu říci, že to na mne udělalo velký dojem ... utvrdilo mě to v přesvědčení, že používání takovýchto zbraní je nehumánní a že se přičíí základním normám chování lidí, i když jsou třeba ve válečném stavu navzájem.“ Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna. On-line: www.psp.cz/eknih/1996ps/stenprot/017schuz/s017043.htm (31. 8. 2010).

novisko, že CCW je neefektivní a hlasovací procedury nahrávají odpůrcům odzbrojení, a proto je potřeba vytvořit nové jednací fórum mimo OSN nepodléhající hlasovacím procedurám CCW.

Dohoda z Osla je – podobně jako Ottawská úmluva – reakcí na zdoluhavé jednání o omezení kazetové munice na půdě CCW. Některé státy navíc odradila od jednání v rámci CCW také striktní dikce návrhu dohody, která se týkala jen starší produkce kazetové munice. Ve snaze o flexibilnější jednání a o širší pojetí kazetové munice bylo jednání přesunuto mimo půdu OSN a CCW (jeho výsledkem je právě Dohoda z Osla) a současně na půdě CCW pokračovala další vyjednávání o Protokolech V a VI CCW pojednávajících o kazetové munici a výbušných zbytcích války (*Výroční zpráva o kontrole exportu*, 2009: 18). Protokol V byl přijat v roce 2003, ČR jej ratifikovala v roce 2006. Česká republika na revizní konferenci CCW v říjnu 2006 podpořila zahájení jednání mimo půdu OSN o právně závazném dokumentu zakazujícím kazetovou municí¹²⁷ a podílela se na deklaraci vyzývající k přijetí zákazu použití, výroby, skladování a transferu kazetové munice.¹²⁸

Česká ochota podpořit a přijmout obě dohody vycházela z několika důvodů. V 90. letech se do ochoty ČR participovat na odzbrojovacích jednáních promítaly zejména odpor k militarizaci společnosti a státu vypěstovaný lety komunistické vlády (dlouhá povinná vojenská služba a chybějící možnost náhradní vojenské služby, cvičení civilní obrany apod.) a idealistický optimismus, jenž se zrodil v některých kruzích disentu, že snížení počtu zbraní a zrušení vojenských bloků povedou k míru (srv. např. *Pražskou výzvu*, 1985). Nová československá vláda nastoupivší v prosinci 1989 deklarovala, že jejím „cílem je ... přejít od blokového pojetí evropské bezpečnosti k pojetí demokratickému a pluralitnímu, z čehož samozřejmě vyplývá i požadavek zrušení vojenských bloků“¹²⁹ konverze zbrojního průmyslu a bedlivá kontrola zahraničněobchodní činnosti v oblasti vojenského materiálu. Vláda též dekla-

¹²⁷ Šlo o dokument *Proposal for a mandate to negotiate a legally-binding instrument that address the humanitarian concerns posed by cluster munitions* (CCW/CONF.III/WP.1). Srv. zprávu Human Rights Watch *Survey of Cluster Munition Policy and Practice*, poznámku 5, únor 2007. On-line: www.mineaction.org/downloads/1/hrw_policy%20survey.pdf (2. 9. 2010).

¹²⁸ *Declaration on Cluster Munitions*. Dokument CCW/CONF.III/WP.18. On-line: [unog.ch/80256/EDD006B8954/%28httpAssets%29/CE790A60A9C88746C125722F005C9DEA/\\$file/CCW+CO](http://unog.ch/80256/EDD006B8954/%28httpAssets%29/CE790A60A9C88746C125722F005C9DEA/$file/CCW+CO) (2. 9. 2010).

¹²⁹ *Výňatky z první tiskové konference ministra zahraničních věcí ČSSR Jiřího Dienstbiera*.

rovala, že Československo nebude vyvážet zbraně do států, které se nacházejí ve stavu ozbrojeného konfliktu, do ohnisek mezinárodního napětí, dále do států uskutečňujících agresivní politiku a podporujících mezinárodní terorismus, jakož i do států, jejichž režimy hrubě porušují základní lidská práva a svobody.¹³⁰ Tyto závazky jsou dnes zakotveny v *Kodexu chování EU při vývozu zbraní*, který členské státy přijaly v roce 1998.¹³¹ Odpor vůči militarizaci a ochota odzbrojovat byla několik let spojena i s československou snahou zbavit se vojsk zemí Varšavské smlouvy, která byla na území ČSSR/ČSFR od srpna 1968. Československo navíc po rozpuštění organizace Varšavské smlouvy nemělo žádné vojenské smluvní závazky. V souvislosti s transformací armády (snižování početního stavu, zkrácení povinné vojenské služby a později profesionalizace), s budováním armády demokratického státu (princip občana v uniformě, možnost náhradní vojenské služby atd.), rozdělením Československa a konverzí zbrojního průmyslu došlo k významné redukci vojenské výzbroje a výstroje armády a vojenské výroby. Byť před rokem 1989 patřilo Československo mezi významné producenty nášlapných min, v první polovině 90. let už žádné nášlapné miny nevyrábělo. Ještě před zahájením mezinárodních jednání o zákazu nášlapných min (jednání o změnách Protokolu II a otevření jednání o Protokolu V *Úmluvy o některých konvenčních zbraních* a později *Ottawské úmluvy*) ČR vyhlásila v roce 1994 tříleté moratorium na vývoz všech typů těchto zbraní. Moratorium bylo v roce 1997 prodlouženo na neurčito. V roce 1997, tedy v době podpisu *Ottawské úmluvy*, měla ČR ještě asi 370 tisíc kusů nášlapných min. Do roku 2001, jak jí ukládala úmluva, zničila téměř všechny zásoby. Ponecháno bylo asi 5 tisíc nášlapných min pro výcvikové účely (*Zpráva o zahraniční politice České republiky 2001, 2002*: 60). Počet těchto min byl pak do roku 2009 snížen na polovinu.¹³²

¹³⁰ Vedle toho ČR respektuje veškerá zbrojní embarga OSN, EU i OBSE, byť v posledním zmíněném případě se jedná o opatření nemandatorní.

¹³¹ Zpráva o československé zahraniční politice přednesená ministrem zahraničních věcí J. Dienstbierem v říjnu 1991 na půdě Federálního shromáždění ČSFR. FS ČSFR 1990–1992, Tisk 973, část č. 4. Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna. On-line: www.psp.cz/eknih/1990fs/tisky/t0973_02.htm (17. 8. 2010).

¹³² Projev vedoucího delegace ČR Hynka Kmoníčka na druhém hodnotícím summitu *Ottawské úmluvy* v Kartageně, 30. 11.–4. 12. 2009. On-line: search.cartagenasummit.org/search?q=Kmon%C3%AD%C4%8Dek&client=cartagenasummit&proxystylesheet=cartagenasummit&site=cartagenasummit&ie=UTF-8&oe=UTF-8&entqr=0&output=xml_no_dtd&icon_search.x=0&icon_search.y=0 (5. 9. 2010).

Co se týká kazetové munice, Armáda ČR tuto municí již nepoužívá a zásoby kazetové munice sovětské výroby, které má ještě k dispozici, zlikviduje do roku 2011 (*Výroční zpráva o kontrole exportu*, 2009: 18).

Po ratifikaci Ottawské úmluvy se Česká republika zapojila do některých aktivit spojených s mezinárodní kampaní za boj s nášlapnými minami. Do roku 2008 pravidelně přispívala dobrovolným příspěvkem na činnost *Implementation Support Unit* (ISU) v rámci Ženevského centra pro humanitární odminování (GICHD), které slouží jako neformální sekretariát Ottawské úmluvy.¹³³ V roce 1999 přijala dvoustranou deklaraci o spolupráci se Slovinskem při podpoře Mezinárodního fondu pro odminování a pomoc obětem nášlapných min (*International Trust Fund for Demining and Mine Victims Assistance*, ITF; zřízen byl ve Slovinsku) a od roku 1999 je pravidelným přispěvatelem tohoto fondu. Mezi lety 1999 až 2009 přispěla ČR do tohoto fondu celkem 1,3 mil. USD a podpořila odminování a poskytla pomoc obětem min v Kosovu, Srbsku, Bosně, Albánii, Chorvatsku a Gruzii.¹³⁴ Vedle příspěvků do ITF podporuje ČR odminování separátně individuálními projekty. Česká armáda se v rámci peacekeepingových a rekonstrukčních operací OSN soustředí na odminovací operace a výcvik domácích expertů na odminování.¹³⁵ V duchu trendů mezinárodní politiky se česká průmyslová výroba orientuje na výrobu odminovacích strojů a dalších materiálů a součástí (obuv), jež chrání odminovací týmy či civilisty.¹³⁶ Od roku 1999 ČR pravidelně na půdě Valného shromáždění OSN hlasuje ve prospěch podpory mezinárodního zákazu nášlapných min a pomoci při odminování a obětem min.¹³⁷ V době svého předsednictví Radě EU pořádala ČR zasedání Stálých výborů Ottawské úmluvy a připravovala Společnou akci EU (2008/487/CFSP) na

¹³³ E-mail Ivana Pintéra, rady Stálé mise ČR v Ženevě, 3. 9. 2010.

¹³⁴ International Trust Fund. On-line: www.itf-fund.si/Donors/ (17. 8. 2010).

¹³⁵ *Čeští vojáci likvidují minová pole v Jordánsku*. TV NOVA, 25. 10. 2009. Zpráva převzata z internetových stránek Ministerstva obrany ČR. On-line: www.army.cz/informacni-servis/napsali-onas/cesti-vojaci-likviduji-minova-pole-v-jordansku-15204/ (17. 8. 2001); *Čeští ženíšté včera zahájili výcvik operátorů jordánské armády na odminovacích kompletech Božena 5*. Ministerstvo obrany ČR. On-line: www.army.cz/informacni-servis/jednou-vetou/jednou-vetou-5-5--39910/ (17. 8. 2010).

¹³⁶ Například protiminová obuv firmy Borgata s.r.o. On-line: www.borgata.cz/ochranne-prostredky-obuv.php (17. 8. 2010).

¹³⁷ Valné shromáždění OSN, A/60/473. On-line: www.osn.cz/soubory/n0559849.pdf (17. 8. 2010).

podporu univerzalizace a implementace Ottawské úmluvy.¹³⁸ Za českého předsednictví se konala dvě zasedání skupiny vládních expertů týkající se připravovaného Protokolu VI doplňujícího CCW.¹³⁹ Od roku 2006 pak podporuje přijetí nového právně závazného textu k minám jiným než protipěchotním. Po vzoru dalších zemí, které se snaží pomocí transparentnosti obchodu s vojenským materiálem zamezit jeho nelegálnímu obchodování a snížit tak možnost vyzbrojování soukromých armád a ozbrojených geril, vydává Česká republika od roku 2001 výroční zprávy o kontrole exportu vojenského materiálu a ručních zbraní pro civilní použití.¹⁴⁰

Důležitou otázkou pro výzkum povahy české zahraniční politiky je otázka motivace účasti v Ottawské úmluvě a Dohodě z Osla. Jak jsem zmínila výše, českoslovenští polistopadoví vládní představitelé byli otázkám odzbrojování a kontroly zbrojení mimofádně nakloněni, což souviselo s československou vnitrostátní i mezinárodní situací před listopadem 1989. Ve druhé polovině 90. let se však česká situace výrazně změnila. Česká republika zahájila jednání o vstupu do NATO a v roce 1999 se stala jeho členem. Vznikly tak nové závazky vyplývající z členství, mj. závazek interoperability (viz níže). Když budeme zkoumat argumenty, které používali čeští vládní představitelé při obhajobě české účasti na Ottawské úmluvě a Dohodě z Osla (a podobně tomu je i v případě Protokolů doplňujících CCW), a argumenty, které zaznívaly při projednávání těchto smluv v obou komorách Parlamentu ČR, převažovala argumentace humanitární.¹⁴¹ Podle ní používání nášlapných min a kazetové munice zvyšuje utrpení civilního obyvatelstva a přijetí těchto dohod

¹³⁸ Stálá mise ČR při Evropské úřadovně OSN v Ženevě. On-line: www.mzv.cz/mission.geneva/cz/cinnost_stale_mise/odzbrojeni/ottawska_umluva/index.html (27. 8. 2010).

¹³⁹ Stálá mise ČR při Evropské úřadovně OSN v Ženevě. On-line: www.mzv.cz/mission.geneva/cz/cinnost_stale_mise/odzbrojeni/ccw/index.html (27. 8. 2010).

¹⁴⁰ Původně s názvem *Informace o přístupu České republiky k mezinárodním jednáním k problematice ručních a lehkých zbraní, o vývozu, dovozu a početních stavech zbraní u držitelů zbrojních průkazů a oprávnění na území České republiky*.

¹⁴¹ V případě obou dohod se objevovaly i argumenty, které upozorňovaly, že Ottawskou úmluvu podporují všichni čeští spojenci, tj. Evropská unie i USA, a proto by bylo vhodné, aby se ČR k úmluvě připojila. (Děkuji Miroslavu Tůmovi, že mne upozornil na tuto skutečnost.) Síla tohoto argumentu však postupně vyprchala s tím, jak se změnil postoj USA k dohodě o nášlapných minách. Nutno také dodat, že odůvodňování českého členství v Ottawské úmluvě tlakem ze strany EU, která (vyjma Finska) úmluvu jednoznačně podporovala, se při projednávání ratifikace úmluvy v Parlamentu ČR vůbec neobjevilo.

zakazujících používání daného typu zbraní snižší škody a utrpení způsobené výbuchem nášlapných min a kazetové munice.¹⁴² Stejně jako v jiných zemích se v parlamentní diskusi i v odůvodnění vlády vyskytovaly i otázky spojené s případným oslabením obranyschopnosti ČR a s finančními náklady spojenými s likvidací nášlapných min. Představitelé vlády i parlamentu však nakonec akceptovali finanční i strategické ztráty ve prospěch přijetí Ottawské úmluvy.¹⁴³

Dohoda z Osla byla zatím jen podepsána, ratifikace ještě projednávána nebyla. I tak však můžeme sledovat, že argumenty používané pro podporu přistoupení k Dohodě z Osla jsou podobné humanitární argumentaci použí-

¹⁴² „Příprava a podpis této úmluvy (rozuměj ottawské – pozn. autorky) byly výsledkem ... úsilí ..., které vzniklo ... na základě drastických zkušeností ... získaných v rámci působení v místech regionálních konfliktů. ... [P]řijetí úmluvy bude výrazem skutečného zájmu ČR ... o odstranění ... zbraní, jejichž ... použití ... způsobilo ve světě humanitární katastrofu, jejíž důsledky dopadají především na děti a ženy.“ Ministr obrany Vladimír Vetchý na půdě PČR při projednávání ratifikace Ottawské úmluvy. Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna. On-line: www.psp.cz/eknih/1998ps/stenprot/015schuz/s015250.htm (27. 8. 2010). Ministr obrany Karel Kühnl v projevu před senátory při projednávání ratifikace změny článku 1 *Úmluvy o zákazu nebo omezení použití některých konvenčních zbraní, které mohou způsobovat nadměrné utrpení nebo mít nerozlišující účinky a Protokolu o výbušných zbytkových války* (Protokol V): „Pokud jde o Protokol V, jeho hlavním účelem je snížit utrpení civilního obyvatelstva, které ... je často způsobováno nevybuchlou ... municí. ... ratifikace obou těchto smluv ... by znamenala ... příspěvek ČR k rozvoji mezinárodního humanitárního práva.“ Poslanec Petr Nečas při projednávání zákazu nášlapných min: „Chtěl bych skutečně zdůraznit především humanitární aspekty, které vedly mezinárodní společenství k tomu, aby vyvinulo tlak na uzavření podobné (rozuměj Protokolu II CCW a Ottawské úmluvy – pozn. autorky) dohody. ... je v zájmu humanizace konfliktů, aby se tato smlouva široce rozšířila.“ Zápis z projednávání vládního návrhu o souhlasu s novým zněním Protokolu II a IV CCW ze 16. 4. 1998. Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna. On-line: www.psp.cz/eknih/1996ps/stenprot/023schuz/s023342.htm (31. 8. 2010); internetové stránky senátora Jaromíra Štětiny. On-line: www.jaromirstetina.cz/senat/vystoupeni/zakaz-pouziti-nekterych-konvenčních-zbraní-ktere-mohou-zpusobovat-nadměrne.html (27. 8. 2010). „... jaké zákeřné nebezpečí představují ‚zapomenuté‘ protipěchotní miny ... tyto zbraně tvoří jednu ze základních překážek návratu mírového života do míst, kde byly použity.“ Předkládací zpráva k vládnímu návrhu na vyslovení souhlasu Parlamentu ČR s přijetím nového znění Protokolu II a Protokolu IV Úmluvy o některých konvenčních zbraních. Senát PČR. On-line: senat.cz/xqw/webdav/psenat/webFile/19731/17464/42.doc (27. 8. 2010).

¹⁴³ U nášlapných min byly náklady na likvidaci vyčísleny na 14,5 mil. Kč, u kazetové munice pak na 11 mil. Kč. K celkovým nákladům na likvidaci je třeba ještě připočíst samu pořizovací cenu zbraní. *Česko se připojilo k zákazu kazetových bomb*. iDnes.cz, 4. 12. 2008. On-line: zpravy.idnes.cz/cesko-se-pripojilo-k-zakazu-kazetovych-bomb-fz2-/zpr_nato.asp?c=A081204_122952_zpr_nato_inc (29. 6. 2010), a *Landmine Monitor 2002*. On-line: www.the-monitor.org/index.php/publications/display?url=lm/2002/czech.cz.html (2. 9. 2010).

vané v souvislosti s projednáváním ratifikace Ottawské úmluvy. Například ve *Výroční zprávě o kontrole exportu vojenského materiálu a ručních zbraní pro civilní použití v České republice za rok 2008* se píše (2009: 18), že „používání kazetové munice má velká humanitární rizika. ... v případě nevhodného použití nerozlišuje mezi bojujícími a civilním obyvatelstvem. Až 25 % kazetové munice po dopadu selže a nevybuchne, takže působí jako protipěchotní mina.“ Tisková zpráva vlády ČR pak konstatuje, že „je to důležité (rozuměj podpis Dohody z Osla – pozn. autorky), protože kazetová munice způsobila mnoha lidem strašná a nejožehavější poranění a ztráty na životech“.¹⁴⁴ Zajímavé však je, že humanitární argumentace, jež zaznívá z řad představitelů vlády, konkrétně ministerstva zahraničních věcí a ministerstva obrany, je v oficiálních vládních dokumentech mírnější. *Zprávy o zahraniční politice České republiky* opakovaně (2002, 2003, 2005) obsahují konstatování, že „přístup ČR k těmto jednáním [rozuměj odzbrojování v oblasti konvenčních zbraní – pozn. autorky] vycházel ze snahy najít rovnováhu mezi zodpovědným plněním zahraničněpolitických závazků v oblasti kontroly obchodu ... a ochranou vlastních bezpečnostních a obchodních zájmů“ a MZV ČR důsledně aplikuje principy národní kontrolní politiky, které vycházejí z Kodexu chování EU při vývozu zbraní, přičemž přihlíží k obchodně-ekonomickým zájmům ČR (*Zpráva o zahraniční politice České republiky za období 2002, 2003*: nestránkováno; *Zpráva o zahraniční politice České republiky za období 2003, 2004*: 75; *Zpráva o zahraniční politice České republiky za období 2005, 2006*: 116; *Zpráva o zahraniční politice České republiky za období 2006, 2007*: 134).

Omezení české principiální zahraniční politiky

Česká republika je v prosazování otázek odzbrojování a kontroly zbrojení poměrně aktivní, co se týká používání, výroby a prodeje nášlapných min a kazetové munice, patří mezi dlouhodobé podporovatele mezinárodní legislativní úpravy a jejich zákazu. V případě Dohody z Osla patřila Česká republika k zakládajícím zemím, u obou dohod se pak účastnila jednání od samého začátku včetně všech přípravných konferencí. Nutno však konstatovat, že ač-

¹⁴⁴ Vláda ČR, 4. 12. 2008. On-line: www.vlada.cz/scripts/detail.php?id=46506 (31. 8. 2010).

koliv byla ČR aktivní při zahájení jednání mimo CCW a podílela se na dojednávání – zejména v případě Dohody z Osla – textu konvence od samého začátku, je česká podpora rozšíření počtu členů úmluv a realizace jejich litery ve srovnání s některými jejich dalšími členy (Kanada, Norsko, Německo) opatrná až vlažná. Česká republika „se po vstupu do EU obvykle jen připojuje ke společnému projevu EU a nemá (až na některé výjimky, kdy chce sdělit něco specifického) národní projevy“.¹⁴⁵ Česká republika nepatří mezi státy, které by zákaz nášlapných min či kazetové munice zařadily mezi priority zahraniční politiky, snad s výjimkou období předsednictví 57. Valného shromáždění OSN, kdy se jedním z témat českého předsednictví stala otázka prevence ozbrojených konfliktů. Současně se však ČR nevymyká svým postojem nijak zásadně ze skupiny ochránců lidské bezpečnosti a propagátorů humanitárního odzbrojování, neboť i důslední a dlouholetí zastánci lidských práv na poli mezinárodní politiky, jakým je např. Nizozemsko (srv. Waisová, 2009b: 136nn), Dohodu z Osla dosud neratifikovali a jejich aktivita ve prospěch univerzalizace dohody není o mnoho větší než aktivita česká.

Podobně se tomu má i s výhradami vůči Ottawské úmluvě a Dohodě z Osla. Česká republika, stejně jako další státy angažující se v humanitárním odzbrojování, nepřijímá obě konvence absolutně a v průběhu jednání o jejich finální podobě navrhovala změny, které účinky obou konvencí určitým způsobem oslabují. Společně s některými dalšími státy vznášela ČR námitku interoperability, a to zejména s ohledem na alianční závazky vyplývající z členství v NATO a na postoj Spojených států amerických. Česká republika společně s Austrálií, Dánskem, Finskem, Francií, Itálií, Kanadou, Německem, Nizozemskem, Švédskem, Švýcarskem a Velkou Británií¹⁴⁶ namítala, že ustanovení Dohody z Osla je problematické s ohledem na plánování multilaterálních vojenských operací a společnou účast ozbrojených sil členů a nečlenů na mezinárodních vojenských operacích, a to ať už pod hlavičkou jakékoliv organizace včetně OSN. Společně s výše zmíněnými státy

¹⁴⁵ E-mail Ivana Pintéra, rady Stálé mise ČR v Ženevě, 3. 9. 2010.

¹⁴⁶ *Discussion paper cluster munitions and inter-operability: the Oslo-process discussion text and implications for international operations.* On-line: www.delegfrance-cd-geneve.org/declarations/ssdos_decl_sous_munitions/discussion-paper-like-minded-conf-wellington.pdf (2. 9. 2010).

se dovolávala toho, že „interoperabilita (včetně dodržování aliančních závazků) je záležitostí národní bezpečnosti“.¹⁴⁷

V případě Ottawské úmluvy ČR problém interoperability řešila deklarací k článku 1 odstavci 1 úmluvy, s tím, že „it is the understanding of the Government of the Czech Republic that the mere participation in the planning or execution of operations, exercises or other military activities by the Armed Forces of the Czech Republic, or individual Czech Republic nationals, conducted in combination with the armed forces of States not party to the [Convention], which engage in activities prohibited under the Convention, is not, by itself, assistance, encouragement or inducement for the purposes of Article 1, paragraph 1 (c) of the Convention“.¹⁴⁸ Svou účast v Ottawské úmluvě chápe Česká republika tak, že její podíl na vojenských akcích či jejich plánování spolu s nečlenskými státy užívajícími nášlapné miny by neměl být posuzován jako porušení Ottawské úmluvy. V případě Dohody z Osla pak navrhovala ČR společně s dalšími státy přímo úpravu textu tak, aby podobná deklarace nebyla nutná a dohoda počítala s tím, že společné akce ozbrojených sil členů a nečlenů včetně plánování multilaterálních vojenských operací nejsou aktem odporujícím liteře konvence.¹⁴⁹

Kromě otázky interoperability některé členské země Ottawské úmluvy a Dohody z Osla (např. Norsko, Německo či Nizozemsko) řeší kolizi obou dohod se smlouvou SOFA (*Status of Force Agreement*), která stanoví právní

¹⁴⁷ Ibid.

¹⁴⁸ United Nations Treaty Collection. On-line: treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=XXVI-5&chapter=26&lang=en#EndDec (31. 8. 2010).

¹⁴⁹ Srv. dokument s názvem *Discussion paper cluster munitions and inter-operability: the Oslo-process discussion text and implications for international operations* (viz pozn. 146, on-line odkaz). Česká republika na Dublinské konferenci v roce 2008 navrhovala následující znění článku 1, odstavce c) „Assist, encourage or induce anyone to engage in any activity prohibited to a State Party under this Convention. This provision does not preclude the mere participation in the planning or the execution of operations, exercises or other military activities by the Armed Forces or by an individual national of a State Party to this Convention, conducted in combination with Armed Forces of States not Parties to this Convention which engage in activity prohibited under this Convention, **provided that the States not party explain to the States Parties participating in the planning or the execution of operations, the military necessity for engaging in such activities and taking into account the humanitarian concerns addressed by the Convention. The States Parties shall refrain from engaging in activities prohibited under this Convention in any joint military operations with States not parties.**“ Dokument CCM/69 z Dublinské diplomatické konference, 19.–30. 12. 2008 (zvýraznění v originále). On-line: www.clustermunitionsdublin.ie/pdf/CCM69_002.pdf (2. 9. 2010).

rámec pro pobyt příslušníků ozbrojených sil USA na cizím území (v případě výše zmíněných zemí jsou to americké ozbrojené síly pod velením NATO a jedná se o dohodu NATO SOFA). Ottawská úmluva a Dohoda z Osla mj. říkají, že na území členských zemí nebudou skladovány, přepravovány ani používány nášlapné miny a kazetová munice. Spojené státy však nejsou účastníkem ani jedné z uvedených dohod a americké ozbrojené síly nášlapné miny i kazetovou municí nadále – byť v omezené míře – používají. Z toho vyplývá, že země, které jsou účastníky Ottawské úmluvy a Dohody z Osla a současně mají na svém území americké vojenské základny, čelí riziku, že armáda USA bude přes jejich území přepravovat a na jejich území skladovat a používat protipěchotní miny a kazetovou municí. Norsko a Německo dilemma mezi závazky NATO SOFA a závazky Ottawské úmluvy a Dohody z Osla vyřešily tím, že deklarují, že nášlapné miny americké armády jsou sice na území Německa/Norska, avšak nejsou v jurisdikci Berlína/Osla, neboť území amerických základen je chápáno jako exteritoriální.¹⁵⁰

Česká republika se dlouhou dobu podobnou otázkou nemusela zabývat a dlouhodobě deklarovala, že „použití a transport nášlapných min na území ČR je ve všech aspektech ilegální“ (Ministerstvo obrany ČR podle *Landmine Monitor 2003*¹⁵¹). S rozhodnutím o umístění americké radarové základny a podpisem dohody SOFA vznikla i pro ČR otázka případné kolize uvedených smluv a dohod. Česká republika však dojednala takové znění SOFA, že riziko kolize je minimální. „Dojednaný text SOFA americké straně neumožňuje převážet přes území České republiky zbraně bez dalšího. Použití a skladování kazetové munice a nášlapných min by musely povolit příslušné české orgány podle českých právních předpisů. Tyto však – vzhledem k závazkům plynoucím pro Českou republiku z obou úmluv – udělení takových povolení neumožňují. Podobně ani z Dohody mezi Českou republikou a Spojenými státy americkými o zřízení radarové stanice protiraketové obrany Spojených států v České republice (tzv. Hlavní dohoda) americké straně nevyplývá au-

¹⁵⁰ *Landmine Monitor 2004*. On-line: lm.icbl.org/index.php/publications/display?act=submit&pqs_year=2004&pqs_type=lm&pqs_report=germany&pqs_section (20. 11. 2009); *Landmine Monitor 1999*. On-line: lm.icbl.org/index.php/publications/display?act=submit&pqs_year=1999&pqs_type=lm&pqs_report=norway&pqs_section (29. 12. 2009).

¹⁵¹ *Landmine Monitor 2004*. On-line: www.the-monitor.org/index.php/publications/display?url=lm/2004/czech.cs.html (2. 9. 2010).

tomatické právo na převoz zbraní přes české území či jejich dovoz a skladování v prostoru radarové stanice.¹⁵²

Co se týká dodržování, resp. porušování ustanovení Ottawské úmluvy a Dohody z Osla, byla ČR od ratifikace úmluvy několikrát interpelována mezinárodními nevládními organizacemi s tím, že dohody porušila. Jednalo se zejména o otázku některých typů protivozidlových min a výrobu a prodej zakázaných typů min. Nevládní organizace namítaly, že tyto miny mohou být používány i jako miny protipěchotní. Česká republika argumentovala, že se jedná o miny, jejichž spouštěcí mechanismus je nastaven na několikanásobně větší váhu, než je váha člověka a navíc mina má časované sebedestrukční zařízení. Ve druhém případě šlo o minu Horizont vyráběnou Poličskými strojírnami a.s., jež byla nabízena v roce 2003 na veletrhu IDET. Podle ICBL může být tato mina údajně odpálena náhodným kontaktem s člověkem.¹⁵³ V tomto případě MZV ČR deklarovalo, že se jedná o legitimní vojenské zařízení, které neporušuje ustanovení Ottawské úmluvy, nicméně zahájilo jednání s Poličskými strojírnami a další prezentace této zbraně měla podléhat konzultacím s MZV ČR. V roce 2006 pak ČR, resp. Poličské strojírny, akceptovala námitky vůči mině Horizont a v roce 2006 a opakovaně v roce 2009 deklarovala, že ji nebude ani používat, ani vyrábět.¹⁵⁴

Závěrem

V případě Ottawské úmluvy se ČR nepodílela na iniciování normy, v procesu přípravy normy uváděla výhrady týkající se interoperability, Ottawskou úmluvu však podepsala a ratifikovala, a to bez časové prodlevy. Česká republika se chová a jedná podle normy, s tím, že podobně jako další státy (i ty, které jsou považovány za nositele humanitárního práva a humanitárního odzbrojování) činí výhradu k plánování a uskutečňování multilaterálních vojen-

¹⁵² Stanovisko mezinárodněprávního odboru MZV ČR ze 19. 10. 2010 k případné kolizi zmíněných smluv. Za pomoc při komunikaci s právním odborem a získání stanoviska děkuji Miroslavu Klímovi z odboru OSN.

¹⁵³ *Na IDETu 2003 se vystavovaly zakázané miny*. Britské listy, 23. 5. 2003. On-line: www.blisty.cz/2003/5/23/art14125.html (31. 8. 2010).

¹⁵⁴ Projev vedoucího delegace ČR Hynka Kmonička na druhém hodnotícím summitu Ottawské úmluvy v Kartageně (viz pozn. 132, on-line odkaz).

ských akcí se státy, jež nejsou členem úmluvy. Interoperabilita je však stále méně vnímána jako porušování úmluvy. Česká republika podporuje naplňování normy, byť by její aktivita mohla být výraznější (srv. níže). Nijak zásadně se však nepodílí na univerzalizaci normy. Chová se konzistentně s normou, nedělá výjimky z pravidla a vymáhá dodržování normy vůči subjektům na svém území. Přijímá a dodržuje Ottawskou úmluvu, protože se domnívá, že je to zejména z hlediska humanitárního práva správné.

Tabulka 8: Česká republika a Ottawská úmluva

Česká republika iniciovala či se podílela na iniciování normy	0
Česká republika v procesu přípravy normy nenavrhovala a neprosazovala výjimky z pravidla ani úpravy oslabující dopad normy	0
Česká republika podepsala normu	1
Česká republika ratifikovala normu	1
Existuje soulad mezi členstvím v normativním rámci a praktickou činností, jinými slovy existuje soulad mezi jednáním a normou	1
Časová prodleva mezi podpisem a ratifikací normy byla minimální, či nezbytně nutná	1
Česká republika podporuje naplňování normy, a to finančně, symbolicky, rétoricky atd.	1
Česká republika rozšiřuje povědomí o normě nebo podporuje její šíření	1
Česká republika prosazuje univerzální aplikaci normy	0
Česká republika se chová konzistentně s normou a nedělá výjimky z pravidla	1
Česká republika vymáhá dodržování normy vůči subjektům na svém území	1
Česká republika je ochotna nést a nese materiální náklady vyplývající z členství v normě a z naplňování normy	1
Česká republika přijímá a dodržuje normu, protože se domnívá, že je správná, ne proto, že to je výhodné, vhodné, nebo že k tomu byla donucena	1

Česká republika se podílela na zahájení procesu z Osla a přípravě Dohody o zákazu kazetové munice, avšak již od začátku navrhovala v různé podobě dodatky, které vyjasní otázku plánování a realizace vojenských operací s účastí členů a nečlenů. Podobně jako u Ottawské úmluvy však můžeme říci, že otázka interoperability není považována za oslabování dopadu normy. Česká republika podepsala Dohodu z Osla, avšak dosud ji neratifikovala. Doba dělicí podpis od ratifikace zatím nepřesahuje dobu obvyklou u jiných propagátorů humanitárního odzbrojování (srv. níže). Ačkoliv Dohoda z Osla nebyla dosud ratifikována, ČR se chová podle této normy a kazetovou municí nevyrábí ani nepoužívá. Na mezinárodních fórech se ČR zasazuje o rozšiřování počtu členů dohody, konkrétní aktivity, které by pomohly dalším zemím stát se členem konvence, však nerealizuje. Česká republika zatím nečinila výjimky z pravidla a nemusela vymáhat dodržování normy vůči subjektům na svém území. Z argumentů, které zaznívají od českých představitelů, lze usuzovat, že ČR podepsala Dohodu z Osla a dodržuje ji (i když ji zatím neratifikovala) zejména proto, že se domnívá, že to je správné.

Srovnáme-li postoj ČR k oběma dokumentům s postojem zemí, které jsou považované za „pionýry“ humanitárního odzbrojování a propagátory lidské bezpečnosti (např. Norsko, Nizozemsko a Německo), je zřejmé, že Česká republika nijak zásadně nezaostává, co se týká doby dělicí podpis od ratifikace. Německo podepsalo Ottawskou úmluvu v prosinci 1997 a ratifikovalo ji v červenci 1998 (ratifikace trvala 8 měsíců), Dohodu z Osla podepsalo v prosinci 2008 a ratifikovalo ji v červenci 2009 (ratifikace trvala 8 měsíců). Norsko podepsalo Ottawskou úmluvu také v prosinci 1997 a ratifikace trvala 7 měsíců, Dohodu z Osla podepsalo v prosinci 2008 a ratifikovalo ji tentýž den. Nizozemsko Ottawskou úmluvu podepsalo v prosinci 1997 a ratifikovalo v dubnu 1999, Dohodu z Osla podepsalo v prosinci 2008 a dosud ji neratifikovalo.¹⁵⁵

¹⁵⁵ Všechna data podpisů a ratifikací zde uvedená jsou uváděna dle United Nations Treaty Collection. On-line: treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=XXVI-5&chapter=26&lang=en#2 a treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=XXVI-6&chapter=26&lang=en (31. 8. 2010).

Tabulka 9: Česká republika a Dohoda z Osla

Česká republika iniciovala či se podílela na iniciování normy	1
Česká republika v procesu přípravy normy nenavrhovala a neprosazovala výjimky z pravidla ani úpravy oslabující dopad normy	0
Česká republika podepsala normu	1
Česká republika ratifikovala normu	0
Existuje soulad mezi členstvím v normativním rámci a praktickou činností, jinými slovy existuje soulad mezi jednáním a normou	1
Časová prodleva mezi podpisem a ratifikací morální normy byla minimální, či nezbytně nutná	1
Česká republika podporuje naplňování normy, a to finančně, symbolicky, rétoricky atd.	0
Česká republika rozšiřuje povědomí o normě nebo podporuje její šíření	1
Česká republika prosazuje univerzální aplikaci normy	0
Česká republika se chová konzistentně s normou a nedělá výjimky z pravidla	1
Česká republika vymáhá dodržování normy vůči subjektům na svém území	1
Česká republika je ochotna nést a nese materiální náklady vyplývající z členství v normě a z naplňování normy	1
Česká republika přijímá a dodržuje normu, protože se domnívá, že je správná, ne proto, že to je výhodné, vhodné, nebo že k tomu byla donucena	1

Většina zemí považovaných za propagátory lidské bezpečnosti učinila z humanitárního odzbrojování jednu z priorit své zahraniční politiky (s výjimkou Nizozemska, které do svých priorit zařadilo zejména pomoc obhájcům lidských práv), jež věnuje značnou část finančních prostředků i aktivit na mezinárodní scéně. Srovnáme-li český postup v oblasti Ottawské úmluvy s přístupem „pionýrů“, např. Německa, je zřejmé, že Spolková republika je v této oblasti mnohem výraznějším hráčem, zejména co se týká prosazování zákazu nášlapných min do mezinárodní agendy a tlakem na univerzalizaci

Ottawské úmluvy. Německo rozhodlo o omezení použití nášlapných min již v roce 1994 a vláda přijala jednostranné moratorium na jejich vývoz. Bonn/Berlín však byl v těžké pozici, neboť řada německých firem nášlapné miny nebo jejich komponenty vyráběla, popř. s nimi obchodovala. Tyto firmy začaly po roce 1994 odcházet do Číny, kde si také začaly registrovat nejrůznější patenty. Ještě před přijetím Ottawské úmluvy bylo moratorium prodlouženo na neurčito a Bundeswehr zahájil likvidaci nášlapných min, které měl v držení. Podobně postupovala i Česká republika s tím rozdílem, že nášlapné miny se přestaly v Československu vyrábět v roce 1990, takže situace české vlády byla směrem k domácím výrobcům a zbrojením exportérům daleko snazší. Německý vztah k CCW byl stejný jako vztah ČR, tj. jednání o zákazu nášlapných min a kazetové munice pro SRN bylo přijatelné za podmínek, kdy CCW nemohla poskytnout prostředí na další jednání. V roce 1996 Německo předložilo Valnému shromáždění OSN akční plán na realizaci úplného zákazu nášlapných min a mj. navrhovalo zapojení EU, NATO a Západoevropské unie do těchto projektů. V době svého členství v Radě bezpečnosti OSN a předsednictví (1996) opakovaně předkládalo rezoluce odsuzující používání nášlapných min, a to i tehdy, vědělo-li, že Čína, Rusko i USA budou jakoukoliv podporu odminování či zákazu použití nášlapných min odmítat. Svou činnost chápalo jako symbolický akt upozorňující, které státy úmluvu nepřijaly.

Berlín nečekal, že by jeho deklarace přiměly některého ze tří jmenovaných stálých členů Rady bezpečnosti k ratifikaci úmluvy. V letech 1996 až 1997 pak Spolková republika hostila a sponzorovala řadu mezinárodních jednání, jejichž cílem bylo přilákat další státy k podpisu Ottawské úmluvy. Po její ratifikaci se Berlín stal významným poskytovatelem finanční i technické pomoci obětem nášlapných min a Bundeswehr se v rámci zahraničních vojenských misí podílí na odminovacích operacích (srv. Waisová, 2009d: 93–95). Ve srovnání se Spolkovou republikou je zřejmé, že oblast, kde ČR zaostává u Ottawské úmluvy, je její mezinárodní podpora a tlak na její univerzalizaci, a to *vis à vis* spojeneckým státům i všem dalším aktérům mezinárodní politiky. V dalších oblastech je však český postup plně v souladu s německým postupem.

Podobné srovnání můžeme učinit i u Dohody z Osla. Za iniciátora a nejvýznamnějšího propagátora zákazu tříštivé munice lze považovat Norsko. Norsko se bezprostředně po přijetí Ottawské úmluvy rozhodlo i pro národní zákaz tříštivé munice, a to bez ohledu na neexistenci mezinárodní úmluvy.

Nejaktivnějším norským hráčem prosazujícím zákaz tříštivé munice byl parlament (*sic*), kterému se podařilo přesvědčit vládní úřady o zákazu používání tříštivé munice, a v roce 2005 parlament i ministerstva zaujaly jednotný (odmítavý) postoj k tomuto typu zbraní. V následujících letech vláda ukončila spolupráci se zahraničními firmami, které vyráběly tříštivou municí. Od roku 2005 začalo Norsko zákaz tříštivé munice prosazovat do mezinárodní agendy. Norsko hostilo a sponzorovalo několik mezinárodních konferencí a ujalo se většiny diplomatických aktivit popularizujících zákaz tříštivé munice. Změnilo národní legislativu před přijetím dohody tak, že v den podpisu mohl parlament smlouvu bez prodlení ratifikovat. Takto rychlý postup měl demonstrovat jednoznačnou a nezpochybnitelnou norskou podporu zákazu tříštivé munice a měl psychologicky působit na státy, jež by s takovým krokem váhaly (Waisová, 2009c: 123–127). Srovnáme-li český a norský postup, vidíme, že Česká republika nikdy nepatřila ke skutečně aktivním nositelům zákazu tříštivé munice s výjimkou období přípravy litery dohody. V ČR také postrádáme silný domácí konsenzus o tomto zákazu. Nositelem této myšlenky bylo ministerstvo zahraničních věcí, parlament se zatím o tuto otázku nijak zásadně nezajímal. Po podpisu dohody však aktivita MZV také poklesla.

S přihlédnutím k výše uvedené komparaci a s ohledem na předchozí analýzu a vyhodnocení českého postupu v případě Ottawské úmluvy a Dohody z Osla můžeme říci, že ČR patří k zemím, které akceptovaly a podporují myšlenku humanitárního odzbrojování, nicméně žádné aktivní kroky k celosvětovému přijetí zákazu nášlapných min či tříštivé munice nečiní a jako prioritu či jednu z priorit své zahraniční politiky toto téma nechápe. Sama ČR se sice podílí na parciálních aktivitách, jako je pomoc obětem nášlapných min či odminování, nesnaží se však přesvědčovat ostatní, a to ani své spojence, aby od používání či výroby takového typu zbraní upustili. Nicméně ve srovnání se státy, jež obě úmluvy zcela či částečně odmítají (např. USA, Rusko, Izrael či Jižní Korea), popř. některými členy obou dohod, jejichž členství má fakticky formální charakter, je aktivita České republiky průměrná až nadprůměrná.

6. Římský statut a Mezinárodní trestní soud

Potrestání zločinů proti lidskosti včetně zločinu genocidy se stalo jednou z podmínek rekonstrukce mezinárodního systému po druhé světové válce a poválečné obnovy Německa a Japonska. Avšak mezinárodní právo neznalo do druhé světové války žádnou mezinárodní instituci či mechanismus, které by plnily podobnou funkci. Základní mezinárodní úpravy týkající se potrestání zločinů proti lidskosti začaly vznikat až po druhé světové válce. Do těchto úprav můžeme zařadit *Chartu OSN*, která vznikla v letech 1944–1945 a která v kapitole VII připouští jako nástroje donucení zřízení *ad hoc* trestních tribunálů, *Úmluvu o zabránění a trestání zločinu genocidia* z roku 1948 a *Úmluvu o neprohlášení válečných zločinů a zločinů proti lidskosti* z roku 1968. Z hlediska zásad mezinárodního práva (retroaktivita) a dějin mezinárodní politiky (první takový počín) lze Norimberský a Tokijský válečný tribunál považovat za mimořádné nástroje. Po druhé světové válce se na půdě OSN jednalo o možnosti zřízení nějakého mezinárodního trestního soudu a Komise OSN pro mezinárodní právo připravila několik návrhů statutu takového soudního tělesa. Avšak rozdílné právní názory členských zemí vedly v polovině 50. let k tomu, že další jednání o mezinárodním trestním soudu byla odložena *ad acta*.¹⁵⁶

Ad hoc trestní tribunály, na něž myslí kapitola VII Charty OSN, byly poprvé použity až po skončení studené války, a to zatím ve dvou případech – při potrestání válečných zločinů a zločinů genocidy v bývalé Jugoslávii a ve Rwandě. Vedle těchto dvou uvedených *ad hoc* trestních tribunálů bylo po skončení studené války zřízeno několik hybridních tribunálů a soudů se zvláštním statutem a postavením – v souvislosti s postkonfliktní rekonstrukcí v některých zemích a se snahou nezatížit nové politické elity vyrovnáváním

¹⁵⁶ Pro rozdílné představy o mezinárodním trestním soudu srv. projevy představitelů členských zemí zaznamenané v *Yearbook of the International Law Commission 1954, 1954*. Volume I (Summary records of the sixth session 3 June–28 July 1954), United Nations, s. 119nn. On-line: untreaty.un.org/ilc/publications/yearbooks/Ybkvolumes%28e%29/ILC_1954_v1_e.pdf (5. 9. 2010).

se s minulostí byly na žádost konkrétní země zřízeny speciální soudy pro potrestání zvláště závažných zločinů. Jedná se o mezinárodní soudy, jež jsou zřízeny na základě bilaterální smlouvy mezi OSN a danou zemí. Mezi tyto soudy patří např. Zvláštní soud pro Sierra Leone,¹⁵⁷ Zvláštní tribunál pro Libanon¹⁵⁸ a zvláštní soudní tělesa pro Kambodžu a Východní Timor. Vedle toho v souvislosti s diskusí o nedostatecích a účelovosti trestních tribunálů pro bývalou Jugoslávii a Rwandu bylo na půdě OSN obnoveno jednání o mezinárodním trestním soudu. V roce 1994 předložila Komise OSN pro mezinárodní právo nový návrh statutu mezinárodního trestního tělesa Valnému shromáždění.¹⁵⁹ Valné shromáždění pro projednání zřízení mezinárodního trestního soudu zřídilo *Ad hoc* výbor pro zřízení Mezinárodního trestního soudu.

Po několikaletém jednání o jurisdikci soudu, o vymezení zločinů, jimiž se bude zabývat, a jeho složení byl v roce 1998 Mezinárodní trestní soud (dále jen MTS) založen tzv. Římským statutem (Statutem Mezinárodního trestního soudu). Statut MTS vstoupil v platnost v červenci 2002 poté, co jej ratifikoval šedesátý stát. Mezinárodní trestní soud vznikl s tím, že má stíhat nejzávažnější zločiny podle mezinárodního práva spáchané jednotlivci zahrnující válečné zločiny, zločiny proti lidskosti, zločiny genocidy a do budoucna i zločiny agrese (členské státy se dosud nedohodly na definování „agrese“ a do té doby soud nebude zločin agrese stíhat). Mezinárodní trestní soud je ze strany velké části odborné právní veřejnosti (byť s některými výhradami) i představitelů občanské společnosti a mnoha států chápán jako výrazný pokrok v mezinárodním právu, zejména s ohledem na mezinárodní humanitární právo. Je chápán jako výraz pokroku v mezinárodních vztazích (opuštění půdy Rady bezpečnosti OSN a vytvoření soudu bez ohledu na donucovací ustanovení kapitoly VII Charty), potvrzuje opuštění praxe selektivního souhlasu s *ad hoc* tribunály, jejichž existence závisí na souhlasu stálých členů Rady bezpečnosti, a je dokladem civilizace mezinárodní politiky. Státy, které Římský statut nepodepsaly a neratifikovaly, jsou označovány za „barbarské“, „so-

¹⁵⁷ Srv. internetové stránky Zvláštního soudu pro Sierra Leone. On-line: www.sc-sl.org/ABOUT/tabid/70/Default.aspx (5. 9. 2010).

¹⁵⁸ Srv. internetové stránky Zvláštního tribunálu pro Libanon. On-line: www.stl-tsl.org/action/home (5. 9. 2010).

¹⁵⁹ Srv. *Yearbook of the International Law Commission 1994*, 1996. Volume I (Summary records of the meetings of the forty-sixth session 2 May–22 July 1994, United Nations. On-line: untreaty.un.org/ilc/publications/yearbooks/Ybkvolumes%28e%29/ILC_1994_v1_e.pdf (5. 9. 2010).

becké“ a „necivilizované“. Není námětem této kapitoly analyzovat složení a fungování MTS, a proto toto téma také vynechám.¹⁶⁰ Na následujících řádcích budu zkoumat český postoj k MTS.

Česká republika v roli nositele a zprostředkovatele kosmopolitních hodnot

Česká republika se na půdě Komise OSN pro mezinárodní právo¹⁶¹ a na půdě Valného shromáždění OSN podílela na jednáních o statutu Mezinárodního trestního soudu a jeho zřízení od samého začátku obnoveného jednání. V Komisi měla ČR zastoupení pro klíčová léta 1992–1998, ve Valném shromáždění pak zasedala automaticky. Na půdě OSN patřila ČR k zemím, které zřízení MTS podporovaly, dokonce deklarovaly, že patří k prioritám jejich zahraniční politiky (ministr zahraničních věcí ČR Jan Kavan v projevu ve Valném shromáždění podle *The International Criminal Court Monitor*, 2000, číslo 16: 11). Někteří autoři (srv. např. Burke-White, 2008: 60) – usuzující podle projevů zástupců ČR na půdě OSN – považují ČR za zemi, která MTS idealisticky považovala za znak transformace mezinárodního systému, neboť princip MTS „promítá do mezinárodních vztahů spravedlnost a posiluje efektivitu systému při ochraně lidských práv“ (ministr zahraničních věcí ČR Jan Kavan v projevu ve Valném shromáždění podle *The International Criminal Court Monitor*, 2000, číslo 16: 11).

O účasti na Římské konferenci a podpisu závěrečného dokumentu konference rozhodla Tošovského vláda v usnesení č. 406+P v červnu 1998. Podle tohoto usnesení a příložené směrnice pro postup české delegace se měla ČR zařadit do skupiny tzv. podobně smýšlejících zemí, kam patřili největší propagátoři MTS (např. Kanada). Podle směrnice vlády se delegace měla „aktivně zapojovat do činnosti přípravného výboru pro založení mezinárodního trestního soudu a profilovat se jako zastávce myšlenky založení stálého mezinárodního trestního soudu“ a „podporovat vytvoření efektivního a nezávis-

¹⁶⁰ Více srv. např. Šturma, Pavel (2002): *Mezinárodní trestní soud a stíhání zločinů podle mezinárodního práva*. Praha: Karolinum.

¹⁶¹ Členem komise za ČR byl v letech 1992–1998 Václav Mikulka. Komise OSN pro mezinárodní právo. On-line: www.un.org/law/ilc/ (5. 9. 2010).

lého mezinárodního trestního soudu“. Česká delegace také dostala mandát, aby „podporovala princip automatického výkonu jurisdikce soudem bez nutnosti vyžadovat souhlas některých států, např. státu, na jehož území byl zločin spáchán, a státu, který má obviněného ve své moci“, a odmítla ustanovení, že „soud nemůže bez souhlasu Rady bezpečnosti vykonávat jurisdikci v případech, kterými se Rada bezpečnosti zabývá podle kapitoly VII Charty Organizace spojených národů“.162 Díky tomuto postoji se ČR zařadila mezi země, které na přípravě statutu MTS pracovaly aktivně a které byly často konfrontovány s americkými postoji. O podpisu Římského statutu rozhodla vláda usnesením č. 253 z 22. 3. 1999.¹⁶³ Statut MTS podepsala Česká republika 13. 4. 1999. Na tomto místě i s ohledem na pozdější problémy ratifikace Římského statutu v ČR je nutno poznamenat, že vláda rozhodla o podpisu Římského statutu i s tím, že v době rozhodnutí neexistovala analýza Statutu z hlediska možných dopadů na ústavní a další vnitrostátní právní předpisy (srv. rozhodnutí vlády č. 253 z 22. 3. 1999¹⁶⁴).

Aktivní účast ČR při prosazování existence MTS a dojednávání jeho statutu a brzký podpis smlouvy by napovídaly, že Česká republika Statut MTS brzy a bez větších obtíží ratifikuje a zapojí se do mezinárodních aktivit podporujících univerzalizaci této soudní instituce. Ve skutečnosti se však postoj ČR k MTS postupem času problematizoval. Římský statut byl předložen Parlamentu ČR (a prezidentovi) k ratifikaci celkem třikrát – v letech 2000, 2001 a 2007, přičemž napotřetí byl ratifikován. Ratifikace v roce 2007 byla předložena v souladu s článkem 10a Ústavy a vyžadovala podpis prezidenta republiky. Prezident rozhodnutí parlamentu stvrdil po deseti měsících, v červenci 2009.

¹⁶² Vláda České republiky, rozhodnutí č. 406+P z 10. 6. 1998. On-line: kormoran.vlada.cz/usneseni/usneseni_webtest.nsf/0/6CD0B53D2B450E43C12571B6006EF611 (5. 9. 2010).

¹⁶³ Vláda České republiky, rozhodnutí č. 253 z 22. 3. 1999. On-line: kormoran.vlada.cz/usneseni/usneseni_webtest.nsf/0/EB13EAEE120650F2C12571B60070DD14 (5. 9. 2010).

¹⁶⁴ Ibid: bod IV, číslo 1.

Omezení české principiální zahraniční politiky

Problémy, které vyvstaly při ratifikaci Římského statutu a prodlužování ratifikace na neurčito, exkludovaly ČR ze skupiny podobně smýšlejících zemí. Ministerstvo zahraničních věcí, které bylo hlavním gestorem MTS a nositelem myšlenky českého členství v MTS, ztratilo možnost aktivně prosazovat MTS na mezinárodní úrovni a muselo koncentrovat své síly 1) na domácí obhajobu MTS a přípravu ratifikace a 2) na uspokojování dotazů ostatních členských zemí MTS týkajících se prodlužování ratifikace v ČR. Navíc v situaci, kdy ČR sama Římský statut neratifikovala, byla jakákoliv její mezinárodní aktivita propagující MTS nedůvěryhodná. Česko se dokonce v listopadu 2008 vzdalo předsednictví (mělo jej vykonávat v době svého předsednictví Radě EU) podskupiny pro Mezinárodní trestní soud pracovní skupiny EU pro mezinárodní právo veřejné. Jako předsednická země měla ČR vyzývat další státy k ratifikaci Římského státu, což bylo v situaci, kdy jej sama neratifikovala, absurdní.

Diskusi o právních souvislostech ratifikace Římského statutu opomineme, neboť pro předloženou analýzu nehraje velkou roli.¹⁶⁵ Nemůžu však vynechat materiální důvody, které byly vznášeny v diskusi o ratifikaci. Česká politická reprezentace, politické strany i představitelé jednotlivých vlád, kteří Římský statut předkládali k ratifikaci, byli ohledně podpory MTS značně rozděleni. Například ve vládě, která předkládala Parlamentu ČR Římský statut k ratifikaci v roce 2007, ministři zahraničních věcí i spravedlnosti hájili a podporovali ratifikaci statutu MTS, ministryně obrany téže vlády se však domnívala, že MTS je „plodem utopických představ“ a „za mnohem účelnější považovala ověřenou praxi ustavování *ad hoc* trestních tribunálů“ (Parakanová, 2007).

Námítky proti ratifikaci MTS můžeme shrnout do několika skupin: 1) Římský statut je v rozporu s Ústavou ČR (ústavním zákazem nutit občany k opuštění vlasti, udílením milosti a amnestie a tzv. imunitami ústavních činitelů) (Bílková, 2007; a *Stanovisko Odboru legislativy a práva KPR k ratifikaci Římského statutu Mezinárodního trestního soudu ze dne 8. 7. 2009*) a 2) MTS je považován za zbytečný a/nebo předem odsouzený k nefunkčnosti,

¹⁶⁵ Pro diskusi o otázce právního ukotvení ratifikace Římského statutu srv. např. *Stanovisko Odboru legislativy a práva KPR k ratifikaci Římského statutu Mezinárodního trestního soudu ze dne 8. 7. 2009*.

buď s ohledem na existenci jiných nástrojů (*ad hoc* tribunály), nebo s ohledem na skutečnost, že významní hráči mezinárodního systému (tři stálí členové Rady bezpečnosti OSN – USA, Čína a Rusko) statut nepodepsali, resp. neratifikovali.¹⁶⁶ Obě komory Parlamentu ČR však nakonec s ratifikací Římského statutu souhlasily. Senát dal souhlas k ratifikaci 16. 7. 2008, Poslanecká sněmovna 29. 10. 2008. Prezident ratifikoval dokument v červenci 2009.

Proč po několika letech neúspěšného jednání byl dokument ratifikován? Jaká byla česká motivace pro změnu postoje k Římskému statutu a Mezinárodnímu trestnímu soudu? Motivace ČR k účasti na MTS se během let, kdy byla případná ratifikace projednávána, zásadně změnila. Zatímco když vláda v roce 1998 rozhodla o české účasti na Římské konferenci, její motivace byla humanitární (podpora boje proti porušování lidských práv; srv. např. projev ministra zahraničních věcí J. Zieleniece, který pronesl na 52. zasedání Valného shromáždění OSN projednávajícího Statut MTS¹⁶⁷), když žádala vláda parlament o souhlas s ratifikací Římského statutu v roce 2007, její motivace byla určována především logikou výhodnosti, byť se v diskusi občas vyskytoval apel na podporu lidských práv. Představitelé vlády i mnozí poslanci a senátoři se shodovali na tom, že ať už diskuse o Římském statutu dospěla v České republice kamkoliv a ať už jsou konsekvence existence MTS pro ČR či mezinárodní politiku jakékoliv, s ohledem na české předsednictví Radě EU a faktu, že existence a podpora činnosti MTS je jednou z priorit EU, měla by ČR Římský statut ratifikovat, neboť její pozice jako předsednické země, která má prosazovat priority EU, a která neratifikovala dokument, jenž má prosazovat, je absurdní. Vládní představitelé i členové Parlamentu se obá-

¹⁶⁶ Srv. diskusi, která probíhala na půdě Poslanecké sněmovny v souvislosti s ratifikací Římského statutu. Stenoprotokoly 30. schůze z úterý 6. 5. 2008 a stenoprotokoly z 39. schůze ze středy 29. 10. 2008. Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna. On-line: www.psp.cz/eknih/2006ps/stenprot/030schuz/s030211.htm a www.psp.cz/eknih/2006ps/stenprot/039schuz/s039127.htm (6. 9. 2010).

¹⁶⁷ „My country supports all efforts aimed at an early establishment of the International Criminal Court which would establish a new system for punishing the most serious crimes of human rights violations and of international humanitarian law. The need for such an institution is acute and the Czech Republic fully supports the convocation of a diplomatic conference in 1998 to adopt and open to signature the Convention on the Establishment of the Court.“ Projev ministra zahraničních věcí ČR Josefa Zieleniece na 52. zasedání Valného shromáždění OSN, Stálá mise ČR při OSN v New Yorku. On-line: www.mzv.cz/un.newyork/en/czech_republic_and_the_un/statements_of_the_czech_republic_at_the_general_assembly_52nd_session_1997_1998.html (7. 9. 2010).

vali, že pokud ČR neratifikuje Římský statut, poškodí svou důvěryhodnost a reputaci. Převažující postoje poslanců a členů vlády dokládají úryvky z jejich projevů při projednávání ratifikace:

„Z hlediska dlouhodobých zájmů vlády ČR je výhodnější zaujmout jasný a konečný postoj ČR k MTS, protože náš nečitelný postoj snižuje důvěryhodnost České republiky jako státu zasazujícího se o ochranu lidských práv ve světě a tento postoj snižuje také důvěryhodnost aktivit Evropské unie ve vztahu k MTS ... Já bych velice prosil, abychom normálně tuto smlouvu tady rozhodli, neboť opravdu představa, že bychom předsedali Evropské unii, měli na starosti v této souvislosti také MTS, a to v pozici, kdy jsme ani neratifikovali Římský statut, je poněkud groteskní. Já bych velice prosil, abychom jednou měli také na paměti důstojnost ČR a její mezinárodní postavení“ (ministr zahraničních věcí ČR Karel Schwarzenberg na 30. schůzi Poslanecké sněmovny, 6. 6. 2008¹⁶⁸).

„Jsme ve velmi vážné situaci předtím, než budeme předsedat Evropské radě, než budeme předsedat Evropské unii, že budeme jedinou zemí, která neratifikovala tento Římský statut“ (ministr vlády ČR Cyril Svoboda na 30. schůzi Poslanecké sněmovny, 6. 6. 2008¹⁶⁹).

„Jak už jsem řekla, Evropská unie rovněž zasílá třetím státům demarše vyzývající k ratifikaci [Římského statutu]. ČR tak bude v době svého předsednictví Radě EU v případě, že statut neratifikuje, zasílat demarše sama sobě“ (poslankyně Kateřina Jacques na 30. schůzi Poslanecké sněmovny, 6. 6. 2008¹⁷⁰).

„Česká republika opravdu zůstala poslední zemí EU, která dosud neratifikovala smlouvu o zřízení MTS, to skutečně České republice na prestiži nepřidává. Náš soudce u Evropského soudního dvora [myšlen je Jiří Malenovský – pozn. autorky] právem řekl, že Česká republika má z ostudy kabát. A před blížícím se předsednictvím v Evropské unii bychom tento stav neměli pro-

¹⁶⁸ Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna. On-line: www.psp.cz/eknih/2006ps/stenprot/030schuz/s030211.htm (7. 9. 2010).

¹⁶⁹ Ibid.

¹⁷⁰ Ibid.

longovat“ (poslanec Zdeněk Jičínský na 30. schůzi Poslanecké sněmovny, 6. 6. 2008¹⁷¹).

Závěrem

Shrneme-li český postoj k Římskému statutu a Mezinárodnímu trestnímu soudu, lze konstatovat, že ČR se podílela na iniciování normy a podílela se na přípravě Statutu MTS. V průběhu přípravy Římského statutu nenavrhovala ani neprosazovala výjimky z pravidla ani úpravy oslabující dopad normy. Český postoj směřoval k univerzalizaci normy a k minimálnímu možnému omezování jednání MTS jak Radou bezpečnosti OSN, tak jinými tělesy či ustanoveními. Jako jedna z prvních zemí pak ČR Římský statut podepsala. Prodlužování ratifikace s ohledem na materiální výhrady ke statutu a nejasnosti ohledně implementace Římského statutu do českého právního řádu vedly k tomu, že ČR ztratila sílu a zájem podporovat naplňování normy i rozšiřovat povědomí o této normě a podporovat její šíření včetně univerzalizace platnosti normy. Česká republika začala MTS aktivněji prosazovat až jako předsednická země Rady EU, a to v podstatě zejména kvůli tomu, že Mezinárodní trestní soud a jeho podpora jsou jednou z priorit EU. Po skončení předsednictví zatím v české zahraniční politice nespatřujeme návrat k aktivní podpoře MTS (včetně např. ochoty poskytnout ochranu svědkům a jejich rodinám či poskytnout věznice pro výkon trestu odsouzeným osobám) ani k jeho celosvětovému prosazování. Česká republika zatím nebyla vystavena tomu, aby musela zvažovat otázku vydávání svých či jiných státních občanů k řízení před MTS. Nelze tedy doložit, zda vynucuje či nevynucuje normu na svém území. Z prohlášení českých představitelů však vyplývá, že norma na českém území bude vymáhána a dodržována. Určitou otázkou zůstává, zda se Česká republika bude chovat konzistentně a nebude dělat výjimky z pravidla. Výjimky z pravidla by ČR mohla činit zejména v souvislosti 1) s případným nestálým členstvím v Radě bezpečnosti OSN a 2) sjednáním bilaterální dohody o nevydávání amerických občanů (případně občanů jiné země) před MTS. Riziko podpory USA na půdě Rady bezpečnosti je relativně malé, neboť již od roku 2003 po vzoru Spolkové republiky Německo řada nestá-

¹⁷¹ Ibid.

lých členů Rady bezpečnosti odmítá rezoluce obsahující klauzuli o výjimce pro americké vojáky a Spojené státy postupně přistoupily na fakt, že takové výjimky nebudou od Rady bezpečnosti požadovat.¹⁷² Druhou možností, jak by ČR mohla činit výjimky z pravidla, je uzavření bilaterální dohody o nepředávání amerických občanů MTS (tzv. BIA). Z členských zemí EU má tuto dohodu uzavřenou jen Rumunsko, a to ji uzavřelo ještě před vstupem do EU. Česká republika zřejmě před nějakým časem o uzavření takové dohody uvažovala,¹⁷³ avšak s ohledem na odklad ratifikace Římského statutu a současně na vznik Akčního plánu EU na podporu MTS, podpis (duben 2006) Dohody o spolupráci mezi MTS a EU a přijetí dokumentu EU (2002), které členským státům nedoporučuje uzavírat BIA (*Draft Council Conclusions on the ICC*),¹⁷⁴ od takové smlouvy ustoupila. Lze tedy konstatovat, že výjimky z pravidla Česká republika nečiní a chová se konzistentně s přijatou normou.

Ve svých postojích k MTS se Česká republika výrazně odlišuje od „pionýrů“ lidské bezpečnosti a nositelů morální zahraniční politiky a přibližuje se zemím tzv. třetího světa, a to i když v prvních letech byl postoj ČR k MTS srovnatelný s tak aktivními státy, jako jsou Kanada, Německo či Norsko, které lze považovat za otce zakladatele MTS. Mnohé země třetího světa nepřistoupily k MTS z víry v roli humanitárního práva a ve snaze chránit zájmy ostatních, ale přistoupily k MTS kvůli svému image.

¹⁷² Jiná otázka ovšem je, že se USA snaží dosáhnout ochrany vlastních občanů před řízením v procesu u MTS jinými způsoby. Jde zejména o *Zákon na ochranu členů amerických služeb* (tzv. ASPA), který byl přijat Kongresem v roce 2002 a podle nějž vojenská pomoc USA nesmí být poskytnuta vládě státu, který je smluvní stranou Římského statutu. Nicméně tento zákaz se nevztahuje na ty státy, jež jsou členy NATO. Text ASPA je dostupný např. na internetových stránkách ministerstva zahraničních věcí USA. On-line: www.state.gov/t/pm/rls/othr/misc/23425.htm (9. 9. 2010).

¹⁷³ Srv. opakovanou interpelaci poslance Václava Exnera na ministra zahraničních věcí ČR a předsedu vlády ohledně návrhu bilaterální dohody s USA o nevydávání amerických občanů MTS. Podle Exnera uvádí MZV ve svých materiálech, že chystá zmíněnou bilaterální smlouvu. Nicméně, MZV i předseda vlády Mirek Topolánek na zmíněnou interpelaci odpověděli s tím, že žádnou bilaterální smlouvu o nepředávání amerických občanů MTS Česká republika nedojednává. Stenoprotokol ze 48. schůze Poslanecké sněmovny, 12. 2. 2009, a Sněmovní tisk 702 „Odpověď“ předsedy vlády na interpelaci poslance Exnera“. Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna. On-line: www.psp.cz/eknih/2006ps/stenprot/048schuz/s048204.htm a <http://www.psp.cz/sqw/text/orig2.sqw?idd=53053> (9. 9. 2010).

¹⁷⁴ Srv. internetové stránky Evropské komise, ředitelství pro vnější vztahy (on-line: ec.europa.eu/external_relations/human_rights/icc/index_en.htm, 9. 9. 2010) a Rady EU (on-line: (www.consilium.europa.eu/uedocs/cmsUpload/ICC29EN.pdf, 9. 9. 2010).

Tabulka 10: Česká republika a Mezinárodní trestní soud

Česká republika iniciovala či se podílela na iniciování normy	1
Česká republika v procesu přípravy normy nenavrhovala a neprosazovala výjimky z pravidla ani úpravy oslabující dopad normy	1
Česká republika podepsala morální normu	1
Česká republika ratifikovala morální normu	1
Existuje soulad mezi členstvím v normativním rámci a praktickou činností, jinými slovy existuje soulad mezi jednáním a normou	1
Časová prodleva mezi podpisem a ratifikací morální normy byla minimální, či nezbytně nutná	0
Česká republika podporuje naplňování normy, a to finančně, symbolicky, rétoricky atd.	0
Česká republika rozšiřuje povědomí o normě nebo podporuje její šíření	0
Česká republika prosazuje univerzální aplikaci normy	0
Česká republika se chová konzistentně s normou a nedělá výjimky z pravidla	1
Česká republika vymáhá dodržování normy vůči subjektům na svém území	1
Česká republika je ochotna nést a nese materiální náklady vyplývající z členství v normě a z naplňování normy	0
Česká republika přijímá a dodržuje normu, protože se domnívá, že je správná, ne proto, že to je výhodné, vhodné, nebo že k tomu byla donucena	0

Jejich cílem bylo zlepšit vlastní pověst přihlášením se k instituci s dobrým renomé. Tyto státy (např. Sierra Leone, Čad, Středoafrická republika¹⁷⁵) existenci a činnost MTS nijak – vyjma pravidelných členských příspěvků – nepodporují (a to ani slovně a deklaratorně na půdě mezinárodních a regi-

¹⁷⁵ Srv. internetové stránky MTS. On-line: www.icc-cpi.int/Menu/ASP/States+Parties/African%20States (15. 11. 2010).

onálních organizací) a myšlenka univerzalizace MTS leží mimo rámec jejich zahraničněpolitického zájmu. Ať je srovnání Česka se státy tzv. třetího světa sebeabsurdnější, podíváme-li se na argumenty, jež zaznívaly při projednávání ratifikace MTS, vidíme, že nejčastěji se jako důvod pro ratifikaci vyskytovaly argumenty spojené s image a pověstí státu, nikoliv přesvědčení o správnosti a prospěšnosti celého projektu pro dobro lidstva. Negativní hodnocení českého postoje nelze zmírnit ani konstatováním, že i někteří „pionýři“ MTS chápali podporu Římského statutu jako součást svého image. Pro Norsko se MTS a jeho propagace stala součástí nové *branding strategy*, která se má vyrovnat se změnami mezinárodního systému po skončení studené války (Waisová, 2009c: 120). Rozdíl mezi českým a norským přístupem je však v tom, že Norsko není jen *role-taker*, ale také *role-braker* a *role-maker*. Norsko se snaží dostat do role dobrého dárce, zastávce lidských práv a mírového zprostředkovatele, Česká republika se však jen obávala, aby „neměla z ostudy kabát“.

7. Odpovědnost za ochranu

Konec studené války otevřel v mezinárodních vztazích prostor pro změny. Transformace mezinárodního systému, ke které došlo v 90. letech, je poměrně hluboká a zasahuje téměř všechny oblasti mezinárodních vztahů, včetně samotné podstaty jejich organizace. Svět po roce 1990 čelil několika jevům (např. genocida ve Rwandě a etnické čistky na území bývalé Jugoslávie, rozpad státu v Somálsku, teroristické útoky na americké cíle v roce 2001), s nimiž jsme se před rokem 1990 nesetkali. Nová situace v mezinárodních vztazích postavila jejich aktéry před nové otázky a dilemata. Jednou z otázek, jež byly vygenerovány se změnou mezinárodního prostředí, z šoku mezinárodního společenství ze rwandské genocidy a z vyčkávacího přístupu Rady bezpečnosti OSN, která dlouhé týdny nebyla schopna rozhodnout o nasazení mezinárodních ozbrojených sil k zastavení systematického vyhlazování, byl vzájemný vztah mezi lidskými právy a tradičními normami mezinárodních vztahů, zejména suverenitou. Rwandská genocida ukázala, že dosavadní zvyk, že „jde o vnitřní záležitosti země, do kterých by se Rada bezpečnosti už neměla míchat“, a že přesvědčení, že „míchat se do vnitřních záležitostí země se nám [Radě bezpečnosti] už jednou – v Somálsku – nevyplatilo“ (Kovanda, 2004: 52), musejí být zavrženy. Šok z rozsáhlých zločinů proti lidskosti, ke kterým došlo v některých zemích v 90. letech, umocněný působením masových sdělovacích prostředků a protesty občanské společnosti, vedl k tomu, že normy lidských práv zásadním a nezvratným způsobem ovlivnily tradiční pojetí suverenity. Výsledkem normativní transformace mezinárodních vztahů jsou nové instituce (výše srv. kapitulu o Mezinárodním trestním soudu) a normativní principy, mj. princip označovaný jako odpovědnost za ochranu (*Responsibility to Protect*, R2P). Princip odpovědnosti za ochranu je nezfídka označován jako „vítězství lidskoprávní komunity“ (Banda, 2007; Evans 2008), neboť zajišťuje, že obyvatelé nebudou ponecháni svému osudu. Princip „předpokládá, že v případě selhání státu chránit své obyvatele před závažným porušováním lidských práv přechází odpověd-

nost za jejich ochranu na mezinárodní společnosti“.¹⁷⁶ Cílem této kapitoly je analyzovat postoj České republiky k revolučnímu principu odpovědnosti chránit a sledovat roli ČR v procesu transformace tohoto normativního principu v operační doktrínu mezinárodních vztahů.

Začátky procesu, který vyústil v přijetí principu odpovědnosti za ochranu ve Valném shromáždění a Radě bezpečnosti OSN, najdeme v první polovině 90. let, kdy byla na půdě OSN zahájena diskuse o ochraně civilního obyvatelstva v ozbrojených konfliktech. Prostor pro tuto diskusi otevřela již v roce 1992 zpráva generálního tajemníka Boutrose Boutrose-Ghálího *Agenda pro mír*. Jasný postoj pak k ochraně civilního obyvatelstva v ozbrojených konfliktech zaujal Kofi Annan, který ji ve zprávě týkající se příčiny konfliktů v Africe označil za „humanitární imperativ“.¹⁷⁷ Dalším krokem k zanesení principu odpovědnosti za ochranu bylo v roce 1999 přijetí předsednického prohlášení¹⁷⁸ (iniciovaného Kanadou) na půdě Rady bezpečnosti, které deklarovalo potřebu ochrany civilního obyvatelstva v ozbrojených konfliktech. Rada bezpečnosti později institucionalizovala princip ochrany civilistů v ozbrojených konfliktech ve dvou rezolucích – rezoluci 1265 (1999)¹⁷⁹ a rezoluci 1296 (2000).¹⁸⁰ Diskuse o ochraně civilního obyvatelstva a možnostech OSN takovou ochranu poskytovat byla intenzivně vedena na půdě orgánů OSN po celé období let 1999 až 2001, a to mj. i v souvislosti s debatou o Kosovu a vojenském zásahu NATO proti Srbsku v roce 1999. Garantem

¹⁷⁶ *Mise ČR při OSN v New Yorku uspořádala prezentaci nové zprávy hodnotící dodržování lidských práv v Severní Koreji*. Stálá mise ČR při OSN v New Yorku. On-line: www.mzv.cz/un.newyork/cz/zpravy_a_udalosti/mise_cr_pri_osn_v_new_yorku_porada.html (9. 9. 2010).

¹⁷⁷ Srv. odstavec 49 a následující (strana 11) rezoluce A/52/871, resp. S/1998/318 *The causes of conflicts and the promotion of durable peace and sustainable development in Africa*. On-line: secint24.un.org/africa/osaa/reports/A_52_871_Causes%20of%20Conflict%201998.pdf (9. 9. 2010).

¹⁷⁸ Rada bezpečnosti vydává dva hlavní typy dokumentů: jedním jsou rezoluce, druhým jsou tzv. předsednická prohlášení. Říká se jim sice předsednická, ale jsou to prohlášení celé Rady. Nejsou závazná, a tudíž nemají takovou váhu jako rezoluce, na druhé straně ale právě proto, že se o nich nehlasuje, vyžadují jejich přijetí konsenzus. To znamená, že se na jejich formulaci musejí shodnout všichni členové Rady bezpečnosti (význam rozdílu obou dokumentů srv. např. Kovanda, 2004: 56nn).

¹⁷⁹ Dokumentační centrum OSN, rezoluce S/RES/1265 z 17. 9. 1999. On-line: daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N99/267/94/PDF/N9926794.pdf?OpenElement (9. 9. 2010).

¹⁸⁰ Dokumentační centrum OSN, rezoluce S/RES/1296 z 19. 4. 2000, rezoluce je označovaná jako *Protection of civilians in armed conflicts*. On-line: daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N00/399/03/PDF/N0039903.pdf?OpenElement (9. 9. 2010).

této diskuse se stali Kanada (srv. výše aktivitu kanadského předsednictví) a generální tajemník OSN, resp. jeho Zvláštní zástupce pro vnitřně vysídlené osoby Francis Deng.¹⁸¹ Deng zanesl do diskuse termín „suverenita jako odpovědnost“, Kanada (konkrétně ministr zahraničních věcí L. Axworthy) pak zarámovala celou diskusi do debaty o doktríně lidské bezpečnosti.

Diskuse o suverenitě jako odpovědnosti a omezení výkonu práva suverenity vyvrcholila v průběhu Miléniového summitu v roce 2000. Na základě výsledků summitu kanadská vláda podpořila vznik Mezinárodní komise pro intervenci a státní suverenitu (ICISS), která měla poskytnout návrh řešení dilematu vyplývajícího z absolutního výkladu suverenity v případech masového porušování lidských práv. Komise dospěla k závěru, že s ohledem na změny v mezinárodním systému a vývoj mezinárodního společenství je suverenitu nutno vnímat jako dvojí odpovědnost: jako odpovědnost respektovat suverenitu ostatních států a jako odpovědnost respektovat důstojnost člověka a jeho základní práva (ICISS, 2001: 8). Závěry Komise a oficiální zveřejnění závěrečné zprávy *Responsibility to Protect* (dále jen R2P) bylo sice zastíněno teroristickými útoky ze září 2001, přesto však přípustnost (humanitární) intervence byla potvrzena, a to v situaci, kdy dochází k rozsáhlému porušování lidských práv a neexistuje státní struktura, se kterou by orgány OSN, resp. mezinárodní společenství, mohly vyjednávat. Posun ve vnímání suverenity, tak jak byl naznačen ve zprávě R2P, byl potvrzen i po roce 2001. Zásadním přelomem pro uvedení odpovědnosti za ochranu do praxe byl Světový summit v roce 2005 (60. výroční zasedání Valného shromáždění OSN), jehož členové se shodli na konečném vymezení a definici principu odpovědnosti za ochranu a který přijal rezoluci (A/60/L.1) podporující implementaci principu R2P do práce OSN. Podle závěrečné rezoluce Světového summitu má „každý stát odpovědnost chránit vlastní obyvatelstvo před genocidou, válečnými zločiny, etnickými čistkami a zločiny proti lidskosti. ... Mezinárodní společenství ... má také odpovědnost použít vhodné ... prostředky ..., aby pomohlo chránit civilní obyvatelstvo proti genocidě, válečným zločinům, etnickým čistkám a zločinům proti lidskosti. ... V tomto kontextu je meziná-

¹⁸¹ Deng pochází ze Súdánu, později působil jako Zvláštní poradce generálního tajemníka pro otázky prevence genocidy v Oddělení veřejných informací OSN. „Secretary General appoints Francis Deng of Sudan as special adviser for prevention of genocide“. On-line: www.un.org/News/Press/docs//2007/sga1070.doc.htm (10. 9. 2010).

rodní společenství připraveno podniknout kolektivní akci ... prostřednictvím Rady bezpečnosti ... včetně použití kapitoly VII Charty“ (článek 138 a 139 rezoluce A/60/L.1¹⁸²). V dubnu 2006 byla Radou bezpečnosti schválena rezoluce S/RES/1674 týkající se ochrany civilistů v ozbrojených konfliktech. Koncem ledna 2009 představil na 63. zasedání Valného shromáždění generální tajemník OSN svou zprávu *Implementace odpovědnosti za ochranu* (dokument A/63/677¹⁸³). Generální tajemník ve své zprávě navrhuje strategii pro implementaci konceptu, která je založená na třech pilířích: 1) jednotlivé státy mají hlavní odpovědnost za ochranu vlastních obyvatel, 2) mezinárodní společenství pomáhá státům při budování kapacit pro ochranu jejich obyvatelstva a 3) mezinárodní společenství má odpovědnost, aby včas a rozhodně zakročilo v souladu s Chartou OSN tak, aby předešlo genocidě, válečným zločinům, etnickým čistkám a zločinům proti lidskosti.¹⁸⁴ V návaznosti na zprávu generálního tajemníka proběhla na půdě Valného shromáždění v červenci 2009 debata o principu odpovědnosti za ochranu a návrzích generálního tajemníka, která vyústila v potvrzení podpory konceptu odpovědnosti za ochranu a přijetí rezoluce (v říjnu 2009) *The Responsibility to Protect* (A/RES/63/308¹⁸⁵). V této rezoluci se členské země zavázaly, že budou pokračovat v implementaci konceptu a v jeho uvádění do praxe.

Česká republika v roli nositele a zprostředkovatele kosmopolitních hodnot

Postoj České republiky ke konceptu odpovědnosti za ochranu byl od počátku velmi vstřícný. ČR se účastnila již úvodních diskusí o obsahu konceptu a později participovala i na partikulárních aktivitách, jejichž cílem bylo kon-

¹⁸² Dokumentační centrum OSN, rezoluce A/60/L.1. On-line: daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N05/487/60/PDF/N0548760.pdf?OpenElement (12. 9. 2010).

¹⁸³ Dokumentační centrum OSN, dokument A/63/677, zpráva generálního tajemníka *Implementace odpovědnosti chránit*. On-line: daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N09/206/10/PDF/N0920610.pdf?OpenElement (12. 9. 2010).

¹⁸⁴ Tamtéž, strana 10 a nn.

¹⁸⁵ Dokumentační centrum OSN, rezoluce A/RES/63/308 *The Responsibility to Protect*. On-line: daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N09/513/38/PDF/N0951338.pdf?OpenElement (12. 9. 2010).

cept inovovat a uvádět do praxe. Pokud budeme sledovat aktivity ČR spojené se zavedením a implementací konceptu chronologicky, je zřejmé, že prvním zásadním vystoupením, které obhajovalo povinnost mezinárodního společenství chránit civilní obyvatelstvo před genocidou a které deklarovalo jasně, že genocida není vnitřní záležitostí dané země, byla vystoupení ČR v době jejího nestálého členství v Radě bezpečnosti (1994–1995) v souvislosti s projednáváním událostí ve Rwandě (srv. zprávu o průběhu jednání v Radě bezpečnosti v /Kovanda, 2004/). K dalším krokům k podpoře principu odpovědnosti za ochranu a jeho uvádění do praxe využila ČR zázemí OSN:

- Česká republika podporovala vytvoření a fungování mezinárodní pohotovostní záložní brigády v rámci pohotovostního systému OSN (*United Nations Stand-by Arrangement System/UNSAS*). Myšlenka na vytvoření sil rychlého nasazení pro mise OSN pocházela z 60. let 20. století, uskutečnit ji však pomohlo až Dánsko a skupina podobně smýšlejících zemí, které se v roce 1996 zavázaly k vytvoření tzv. SHIRBRIG. První misí SHIRBRIG se stalo nasazení v misi UNMEE v Etiopii a Eritreji v roce 2000.¹⁸⁶ Činnost jednotky byla ukončena v roce 2009, a to s ohledem na reformy v systému OSN. Česká republika měla u SHIRBRIG pozorovatelský statut a jeho činnost různým způsobem podporovala.¹⁸⁷
- V době svého předsednictví Valnému shromáždění (září 2002 až srpen 2003, předsednictví 57. Valnému shromáždění) jako jednu ze čtyř priorit zařadila prevenci ozbrojených konfliktů, zejména opuštění tzv. kultury reakce a prosazení tzv. kultury prevence. Byť v době jednoho z vrcholných období války proti terorismu a obnovení izraelsko-palestinských střetů bylo obtížné přimět členské státy OSN k otevřeným jednáním o prevenci ozbrojených konfliktů, přineslo české předsednictví dojednání – byť kompromisní – rezoluce o prevenci ozbrojených konfliktů (rezoluce byla projednávána již v době předchozího /korejského/ předsednictví, jednání však byla neúspěšná). Rezoluce A/57/337 byla přijata Valným shromážděním v červenci 2003. Obsahuje mj. výzvy členským státům, aby se podílely na mezinárodních kontrolních mechanismech zabraňujících ilegálnímu obchodu s malými a lehkými ručními

¹⁸⁶ ReliefWeb. On-line: www.reliefweb.int/rw/lib.nsf/db900SID/SKAI-7DHL3C?OpenDocument (12. 9. 2010).

¹⁸⁷ Internetové stránky SHIRBRIG. On-line: www.shirbrig.dk/ (12. 9. 2010).

zbraněmi, aby využívaly preventivní mechanismy existující v systému OSN a aby dále podpořily vytvoření dalších mechanismů.¹⁸⁸

- V letech 2006 a 2008 prosazovala Česká republika v souvislosti s konceptem odpovědnosti za ochranu na půdě OSN projednání zpráv o porušování lidských práv v Severní Koreji. V roce 2006 byla Valnému shromáždění předložena zpráva „Selhání chránit: Výzva Radě bezpečnosti konat v případě Severní Koreji“, kterou ČR prosazovala s tím, že Dárfúr je sice první kritický test doktríny odpovědnosti za ochranu, a když selže, bude diskreditován navždy, avšak „existují zde bohužel i další případy [rozuměj Severní Korea – pozn. autorky], na nichž bychom mohli testovat uvádění odpovědnosti za ochranu do praxe“.¹⁸⁹ V roce 2008 podpořila ČR navazující zprávu „Selhání chránit: přetrvávající výzva ve vztahu k Severní Koreji“. Uvedená zpráva dokládá skutečnosti hrubého porušování lidských práv v Severní Koreji a vyzývá k tomu, aby bylo přezkoumáno, zda Severní Korea neporušuje svou odpovědnost chránit vlastní obyvatele.¹⁹⁰ Česká republika v souvislosti s projednáváním zprávy a prosazování principu odpovědnosti za ochranu zdůraznila roli nevládních organizací a občanské společnosti.
- Uvádění principu odpovědnosti za ochranu se ujala ČR i v době svého předsednictví Radě EU, kdy jménem svým i jménem EU vystupovala na nejrůznějších fórech OSN a „tlačila“ na uvádění principu do praxe.

¹⁸⁸ Srv. internetové stránky českého předsednictví a obsah samotné rezoluce. On-line: www.un.org/ga/president/57/pages/news.html (13. 9. 2010).

¹⁸⁹ The Introductory Speech of Martin Palouš, Permanent Representative of the Czech Republic to the United Nation at the Open Briefing on the Report Failure to Protect: A Call for the UN Security Council to Act in North Korea, 16. 11. 2006. Stálá mise ČR při OSN v New Yorku: On-line: www.mzv.cz/un.newyork/en/czech_republic_and_the_un/statements_of_the_czech_republic_at_the/x2006/the_introductory_speech_of_martin_palous.html (12. 9. 2010).

¹⁹⁰ Ve zprávě se píše „we [předkladatelé zprávy, konkrétně Václav Havel, Kjetil Magne Bondevik a Elie Wiesel – pozn. autorky] recommend that the UN General Assembly strengthens its 2005 resolution on North Korea by referencing the ‘responsibility to protect’ doctrine and calling for an investigation into whether the human-rights situation in North Korea constitutes a violation of this doctrine.“ Foreign Minister Karel Schwarzenberg and Ambassador Martin Palouš hosted a launch of a report „Failure to Protect: The Ongoing Challenge of North Korea“. Stálá mise ČR při OSN v New Yorku. On-line: www.mzv.cz/un.newyork/cz/zpravy_a_udalosti/mise_cr_pri_osn_v_new_yorku_porada.html (12. 9. 2010).

- Česká republika vystupovala na jednání Valného shromáždění a Rady bezpečnosti projednávajících zprávu generálního tajemníka OSN *Implementace odpovědnosti chránit* a ochranu civilistů ve válečných konfliktech (a při mnoha dalších příležitostech – viz níže) s tím, že implementace konceptu odpovědnosti za ochranu do praxe není jen otázkou států, ale také činnosti a zapojení nevládních organizací a občanské společnosti. Česká republika zdůraznila, že vymezení principu odpovědnosti za ochranu, ke kterému došlo v předchozích letech, považuje za konečné (tj. odmítla zpochybnění obsahu principu, o které se pokoušely některé státy), a vyzvala další členské státy, aby zvážily zejména zapojení nevládních organizací a občanské společnosti do činností prvního pilíře odpovědnosti chránit.¹⁹¹
- Jednou z nejnovějších českých aktivit směřujících k implementaci R2P je podpora vytvoření a práce Komise na budování míru (*Peace Building Commission*), která působí od roku 2006 jako zpravodaj OSN pro včasné varování. Česká republika byla v letech 2007 až 2008 členkou organizačního výboru komise a jedním z finančních dárců umožňujících její vznik a práci. Agendu komise prosazuje ČR také na dalších mezinárodních fórech, např. WTO či EU.¹⁹² V roce 2010 se ČR zařadila mezi skupinu podobně smýšlejících států a stala se členem neformální skupiny přátel odpovědnosti za ochranu. Podpořila také dílčí reformy v rámci sekretariátu OSN, jež by umožnily lepší a efektivnější implementaci R2P.¹⁹³

¹⁹¹ Statement by H.E. Martin Palouš Permanent Representative of the Czech Republic to the United Nations at the debate on the Report of the Secretary-General „Implementing Responsibility to Protect“. UN General Assembly Meeting on July 24, 2009, New York. On-line: www.responsibilitytoprotect.org/Czech_Republic_ENG_24_July.pdf (12. 9. 2010). Dále také Czech Republic, Security Council Open Debate on the Protection of Civilians in Armed Conflicts, 26. 6. 2009, Global Centre for the Responsibility to Protect. On-line: global2p.org/media/pdf/Czech_Republic_UNSC_Open_Debate_on_PoC_in_Armed_Conflict_26_Jun_09.pdf (14. 9. 2010).

¹⁹² Stálá mise ČR při OSN v New Yorku. On-line: www.mzv.cz/un.newyork/en/czech_republic_and_the_un/peace_building_commission_pbc/index.htm a www.mzv.cz/un.newyork/en/news_events/czech_republic_in_organizational.html (14. 9. 2010).

¹⁹³ Statement by Mr. David Červenka, Deputy Permanent Representative of the Czech Republic to the United Nations at the Interactive dialogue of the General Assembly on „Early warning, assessment and the responsibility to protect“, 9. 8. 2010. Stálá mise ČR při OSN v New Yorku. On-line: www.mzv.cz/un.newyork/en/press_room/statement_of_mr_david_cervenka_deputy.html (14. 9. 2010).

Jak vypovídají předchozí příklady, ČR patří k dlouhodobým obhájčům R2P. Co však Českou republiku (nutno poznamenat, že v tomto případě mám na mysli bývalého prezidenta Václava Havla a představitele ministerstva zahraničních věcí, parlament nebyl s principem odpovědnosti za ochranu dosud v zásadě konfrontován, s výjimkou jednání o zásahu proti Srbsku v roce 1999) vede k tomu, že je ochotna přistoupit na pojetí suverenity jako odpovědnosti? Vyjádření představitelů MZV i Václava Havla a jeho spolupracovníků ukazují, že hlavní motivací pro podporu R2P je jasný vztah tohoto principu k ochraně lidských práv.

„Tématem, do něhož by pak Česko mohlo promítnout i svůj tradiční politopadový zájem o lidská práva, je koncept ‚odpovědnosti chránit. ... co se týká možnosti konkrétního využití odpovědnosti chránit, stojí český názor mimo hlavní proud Evropské unie‘“ (Martin Palouš; ČR je daleko ofenzivnější – srv. zprávy věnované Severní Koreji zmíněné výše – pozn. autorky).¹⁹⁴

„Bezpečnost jde ruku v ruce s rozvojem a lidskými právy“ (Karel Schwarzenberg v souvislosti s vysvětlením, proč ČR podporuje R2P; překlad autorka).¹⁹⁵

„Toto [letecký zásah NATO proti Srbsku] je pravděpodobně první válka, která není vedena ve jméno národního zájmu, ale v zájmu určitých principů a hodnot. Pokud je možné o válce říci, že je etická, nebo že je vedena z etických důvodů, pak je to tato válka. Kosovo nemá ani ropná pole a žádný z členů NATO zde nemá teritoriální zájmy ... Aliance bojuje, i když Milošević neohrožuje teritoriální integritu žádného z členů NATO. Je to boj v zájmu humanity a ochrany lidských bytostí. Bojuje se, protože určití lidé nemohou sedět a přihlížet, jak jsou jiní lidé masakrováni. ... [Aliance] nejednala v rozporu s právem, ba právě naopak, jednala v souladu s právem vyšším, než je ochrana suverenity.

¹⁹⁴ Martin Palouš podle *V OSN bude české předsednictví EU ve vleku Gazy*. iHNED.cz, 6. 1. 2009. On-line: hn.ihned.cz/c1-32270480-v-osn-bude-ceske-predsednictvi-eu-ve-vleku-gazy (14. 9. 2010).

¹⁹⁵ Statement by H.E. Mr. Karel Schwarzenberg Minister of Foreign Affairs of the Czech Republic at the General Debate of the 63rd Session of the UN General Assembly, 27. 9. 2008. Stálá mise ČR při OSN v New Yorku. On-line: www.mzv.cz/un.newyork/en/czech_republic_and_the_un/statements_of_the_czech_republic_at_the/x2008/statement_at_the_general_debate_of_the.html (14. 9. 2010).

V této válce byla dána přednost lidským právům před právy států. Federální republika Jugoslávie byla napadena bez přímého mandátu OSN. Ale NATO tento útok neprovedlo bez povolení, ani proto, že by bylo agresivní či nemělo úctu k mezinárodnímu právu. Zcela naopak: NATO jednalo z úcty k právu – k právu, které je vyšší než princip ochrany suverenity státu. Jednalo s úctou k právům lidstva, tak jak jsou artikulována našim svědomím i jinými nástroji mezinárodního práva.

Chápu to jako důležitý precedent pro budoucnost. Nyní bylo jasně řečeno, že není přijatelné masakrovat lidi, vyhánět je z domovů a týrat je a zbavovat je jejich majetku. Bylo dáno najevo, že lidská práva jsou nedělitelná a že pokud se křivda a bezprávní děje některým, děje se všem.¹⁹⁶ (Byť se nevztahuje přímo k R2P, vyjadřuje tato citace postoj Václava Havla k pojetí suverenity jako odpovědnosti a povinnosti mezinárodního společenství zasáhnout, jsou-li rozsáhle porušována lidská práva, nebo existuje-li taková hrozba.)

Omezení české principiální zahraniční politiky

Odpovědnost za ochranu představuje radikální změnu interpretace suverenity a povinností mezinárodního společenství. Princip odpovědnosti za ochranu, vzhledem ke svému charakteru, nemusel být zatím nijak zakotven do českého vnitrostátního prostředí, ani se nemusel stát v žádné podobě součástí legislativy, a tudíž neproběhla domácí deliberace na toto téma. V úvodu kapitoly jsem upozornila, že právě domácí deliberace, zejména v souvislosti s přípravou legislativního opatření, by mohla být problematická, protože určitá skupina politických aktérů v českém prostředí je velice citlivá na otázky neabsolutního výkladu suverenity. To se opakovaně ukázalo v jiných případech, např. v souvislosti s projednáváním statutu Mezinárodního trestního soudu (srv. příslušnou kapitolu v této knize) nebo např. v souvislosti s prohlubováním evropského integračního procesu a přijímáním nových smluv EU. Omezení principality české zahraniční politiky v případě principu odpovědnosti za ochranu může do budoucna přijít a bude souviset buď s odchodem osobností prosazujících tento princip z osazenstva MZV ČR a jednotlivých ambasad, zejména z mise při OSN, nebo v případě domácí deliberace s neochotou

¹⁹⁶ Viz pozn. 11, on-line odkaz.

domácích aktérů, zejména prezidenta a obou komor parlamentu, přistoupit na neabsolutní výklad suverenity.

Závěrem

Česká republika se podílela na iniciování jednání o zanesení principu odpovědnosti za ochranu do mezinárodních vztahů a byla jednou ze zemí, které od roku 2005 považují vymezení R2P za definitivní a podporují implementaci R2P do praxe. Vzhledem k charakteru odpovědnosti chránit nemohla Česká republika tuto normu ani podepsat, ani ratifikovat. Poněvadž tato norma nemá zatím formu, která by takový postup umožňovala, a český parlament zatím nebyl s normou nijak zásadně konfrontován, lze jen těžko předvídat, jak by se k přijetí principu odpovědnosti za ochranu postavil (určité indicie můžeme sice odvodit z diskusí o humanitárních intervencích, zejména zásahu NATO v Srbsku, nicméně nelze zde činit nějaký definitivní závěr a předvídat rozhodnutí parlamentu i pohled prezidenta). Česká republika se na mezinárodních fórech i ve své zahraniční politice chová v souladu s principem odpovědnosti za ochranu, rozšiřuje povědomí o normě a podporuje její univerzalizaci i implementaci jak rétoricky, tak finančně. Vzhledem k charakteru normy nelze uvažovat o vymáhání jejího dodržování vůči subjektům na svém území. Důvodem, proč se Česko přihlásilo k R2P, je jednoznačně přesvědčení o její správnosti, a to s ohledem na ochranu lidských práv.

Odpovědnost za ochranu se sice nestala žádnou významnou prioritou české zahraniční politiky, ale ministerstvo zahraničních věcí, zejména Stálá mise ČR při OSN, se tohoto principu poměrně konzistentně drží a příležitostně jej prosazuje a popularizuje, a to i v případech, kde ostatní členské země EU či spojenci ČR (např. USA) jsou velmi opatrní (Severní Korea). České chápání odpovědnosti za ochranu má havlovský rozměr, kde hlavní hybnou silou je solidarita s postiženými, pro národní zájem nezbyvá téměř žádné místo a řídicím principem je princip lidskosti, jenž je v této interpretaci nadřazený principu suverenity. České pojetí je fakticky v příkrém rozporu nejen s postojem čínským či ruským (které R2P zcela odmítají), ale i s opatrným postojem mnoha zemí EU (Velká Británie, Francie) a spojenců (USA a Kanada), kteří jsou velmi opatrní ke zpochybnění principu suverenity.

Tabulka 11: Česká republika a Odpovědnost za ochranu

Česká republika iniciovala či se podílela na iniciování normy	1
Česká republika v procesu přípravy normy nenavrhovala a neprosazovala výjimky z pravidla ani úpravy oslabující dopad normy	1
Česká republika podepsala morální normu	–
Česká republika ratifikovala morální normu	–
Existuje soulad mezi členstvím v normativním rámci a praktickou činností, jinými slovy existuje soulad mezi jednáním a normou	1
Časová prodleva mezi podpisem a ratifikací morální normy byla minimální, či nezbytně nutná	–
Česká republika podporuje naplňování normy, a to finančně, symbolicky, rétoricky atd.	1
Česká republika rozšiřuje povědomí o normě nebo podporuje její šíření	1
Česká republika prosazuje univerzální aplikaci normy	1
Česká republika se chová konzistentně s normou a nedělá výjimky z pravidla	1
Česká republika vymáhá dodržování normy vůči subjektům na svém území	–
Česká republika je ochotna nést a nese materiální náklady vyplývající z členství v normě a z naplňování normy	1
Česká republika přijímá a dodržuje normu, protože se domnívá, že je správná, ne proto, že to je výhodné, vhodné, nebo že k tomu byla donucena	1

8. Mezinárodní pakt o občanských a politických právech

Mezinárodní pakt o občanských a politických právech byl otevřen k podpisu v roce 1966. Československo pakt podepsalo v roce 1968, Federální shromáždění vyslovilo souhlas s paktem v roce 1975 a prezident republiky jej téhož roku ratifikoval. Pakt vstoupil v platnost v březnu 1976. Česká republika sukcedovala do paktu ke dni svého vzniku. Přijetím paktu se státy zavazují podporovat a dodržovat smluvně vymezená politická a občanská práva. Jedná se zejména o stejná práva mužů a žen, právo na život, svobodu pohybu, právo vstoupit do své vlastní země, na zákonnou ochranu proti svévolnému zasahování do soukromého života, do rodiny, domova nebo korespondence, právo na svobodu myšlení, svědomí a náboženství, svobodu projevu a sdružování a shromažďování. Pakt dále obsahuje zákaz mučení, otroctví, nevolnictví, nucené a povinné práce, svévolného zatčení, zadržení a zbavení svobody a zbavení občanství. Pakt disponuje vlastním kontrolním mechanismem, kterým je Výbor pro lidská práva. Jeho kontrolní pravomoci stanovuje pakt a doplňuje první opční protokol k paktu (srv. dále).

Fakt, že se Československo rozhodlo pro přijetí paktu, příznivě ovlivnily *détente* a výsledky helsinského procesu. Mezinárodní pakt o občanských a politických právech má pro Českou republiku historický význam, neboť právě na existenci tohoto paktu, resp. práva v něm zakotvená, se ve své činnosti odvolávaly Charta 77 a další disidentské skupiny. Čeští disidenti apelovali, že „naši občané mají právo a náš stát povinnost se jimi [Mezinárodním paktem o občanských a politických právech a Mezinárodním paktem o hospodářských, sociálních a kulturních právech] řídit“ (Dienstbier, 1990: 105).

Mezinárodní pakt o občanských a politických právech doplňují dva opční protokoly. První opční protokol je z roku 1966 a ustavuje systém, podle kterého Výbor pro lidská práva může přijímat a posuzovat stížnosti jednotlivců, kteří tvrdí, že byla porušena lidská práva. Toto ustanovení tak fakticky říká, že dodržování politických a občanských práv domácími orgány vůči vlastním občanům není vnitrostátní záležitostí a umožňuje zasahovat, byť v dosti

měkké formě pouhých konstatování a prohlášení, do vnitrostátních záležitostí. Druhý opční protokol je z roku 1989 a zakazuje trest smrti za všech okolností (Pakt trest smrti za stanovených podmínek ještě umožňoval). První opční protokol Československo přijalo a ratifikovalo v roce 1991, Druhý opční protokol ratifikovala ČR v roce 2004. Důvodem odkladu (25 let) přijetí Prvního opčního protokolu byl nesouhlas Československa s kontrolní pravomocí Výboru pro lidská práva a případným prošetřováním vnitrostátního porušování závazků paktu. Tento postoj vyplýval zejména z odmítání komunistického Československa zasahování do jeho vnitřních záležitostí a zveřejňování skutečného stavu politických a občanských práv v zemi. Přistoupením k Prvnímu opčnímu protokolu dalo v roce 1991 Československo zřetelně najevo, že hodlá naplňovat ustanovení Paktu a lidská práva, resp. občanská a politická práva chápe jako něco, co se netýká pouze státu a jeho vlády.

Odkládání přijetí mezinárodních norem zakazujících trest smrti (ve všech případech) souviselo s tím, že podpora zrušení trestu smrti nebyla silná,¹⁹⁷ byť trest smrti byl v Československu zrušen již v roce 1990. Omezený zájem českých aktérů o podporu úplného celosvětového zákazu trestu smrti můžeme spojovat i s postojem české veřejnosti, jejíž velká část nejvyšší trest schvaluje. Například z výzkumu CVVM z roku 2005 vyplývá, že 27 % obyvatel ČR se domnívá, že trest smrti má rozhodně existovat, 30 % si pak myslí, že by spíše mohl existovat. Postoj české veřejnosti k trestu smrti v roce 2005 nepředstavuje žádnou výjimku a jde o dlouhodobý trend. V období 1992 až 2005 podporovalo trest smrti víceméně 50 % obyvatel ČR (Kunštát, 2005: nestránkováno).

Česká republika v roli nositele a zprostředkovatele kosmopolitních hodnot

S ohledem na historické okolnosti vzniku Paktu i obou opčních protokolů se Československo nepodílelo ani na iniciování normy, ani na procesu její přípravy. Po ratifikaci Paktu k němu v souladu s možností, kterou nabízel, dekla-

¹⁹⁷ Podpora zrušení trestu se nedostala do politických priorit žádného domácího politického aktéra (srv. dále *Tematické priority zahraniční politiky ČR v oblasti lidských práv*, kde je úplný zákaz trestu smrti zařazen do třetí, nejméně důležité skupiny priorit české zahraniční politiky).

rovalo výhrady. Jednalo se o pravomoci Výboru pro lidská práva. V březnu 1991 československá vláda zrušila tuto výhradu s tím, že Československo „recognizes the competence of the Human Rights Committee established on the basis of article 28 of the Covenant to receive and consider communications to the effect that a State Party claims that another State Party is not fulfilling its obligations under the Covenant“.¹⁹⁸ Od roku 1991 sledovalo Československo výhrady a deklarace dalších států a v jednom případě deklarovalo výhrady dalšího státu jako nepřijatelné.¹⁹⁹ Po rozdělení Československa sukcedovala Česká republika do Paktu a bezprostředně zaujala stanovisko k němu i k existujícím výhradám. Žádné nové výhrady nedeklarovala a Pakt uznala bez dalších výhrad, včetně uznání kontrolních pravomocí Výboru pro lidská práva zakotvených v Prvním opčním protokolu.²⁰⁰ Lze tedy konstatovat, že i když se ČR nemohla podílet na iniciování a přípravě Paktu, lze pozdější postup Československa a ČR hodnotit jako postup, který vykazuje neprosazování výjimek z pravidla ani úprav oslabujících normu: Československo se po roce 1990 vzdalo předchozích výhrad, samo výhrady jiného státu odmítlo jako nepřijatelné, přijalo kontrolní mechanismus, jenž posiluje naplňování Paktu, a ČR pak bez prodlení sukcedovala do Paktu i Prvního opčního protokolu a vzdala se možnosti činit výhrady.

Zabýváme-li se tím, zda existuje soulad mezi jednáním České republiky a Paktem, je vhodné rozdělit v tomto případě analýzu do několika kroků: 1) formální stránka zahraniční politiky, tj. závazky Paktu v dokumentech zahraniční politiky, 2) zahraničněpolitická praxe a 3) domácí praxe. V následujícím textu se budu věnovat postupně jednotlivým tématům.

Česká republika se dnes podobně jako všechny liberální demokratické státy řídí moderním pojetím lidských práv, které je založeno na nehierarchizované souřadnosti a vzájemné propojenosti dvou základních kategorií: 1) kategorie zahrnující občanská a politická práva a 2) kategorie zahrnující sociální, kulturní a ekonomická práva (Pštross, 2004: 211). K podpoře a plnění lidských práv zavazují Českou republiku domácí právní úpravy,

¹⁹⁸ United Nations Treaty Collection. On-line: treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=IV-4&chapter=4&lang=en#7 (14. 10. 2010).

¹⁹⁹ Týkalo se to výhrad, které k Paktu uvedla Jižní Korea. Tamtéž.

²⁰⁰ United Nations Treaty Collection, Historical Information. On-line: treaties.un.org/Pages/Historical.Info.aspx?#%22Czechoslovakia%22 (14. 10. 2010).

členství v mezinárodních lidskoprávních smlouvách i v různých lidskoprávních mezinárodních a regionálních organizacích. Vedle existence domácích právních úprav a smluvní základny existují v případě České republiky další potenciální motivy. Jedná se především o vlastní traumatickou zkušenost s potlačováním lidských práv, z níž vyplývá potřeba pomáhat jiným utlačovaným lidem, a snaha části politických elit o etickou politiku, která bere v úvahu zájmy lidí, žijících za hranicemi ČR.

Lidská práva a specificky občanská a politická práva se v české zahraniční politice objevují ve formě obecného odkazu na nutnost ochrany lidských práv a podporu demokracie a demokratických hodnot jako jeden z cílů zahraniční politiky od první poloviny 90. let. Nicméně ve velmi obecné formě a žádný konkrétní mechanismus, který by zajišťoval integraci občanských a politických práv do zahraniční politiky, neexistoval. Ani další strategické dokumenty, jež byly postupně přijímány jako východisko pro formulování české zahraniční politiky,²⁰¹ nebyly konkrétnější. V této souvislosti se však ozývaly hlasy, že neexistence koncepčního přístupu v lidskoprávní a demokratizační oblasti není pro českou zahraniční politiku velkým problémem, neboť „koncepce je trvání na platných dokumentech lidských práv, které Česká republika akceptuje, koncepcí je, že ČR nebude mlčet k porušování lidských práv kdekoli ... na světě“.²⁰² Tato situace přetrvala do roku 1999, kdy byla přijata nová *Koncepce zahraniční politiky ČR*. Tento dokument je konkrétnější a obsahuje jak explicitní zmínky o lidských právech, demokratických hodnotách a demokracii, tak mechanismus jejich zahrnutí do zahraniční politiky. Lidská práva považuje za nezcizitelná a přirozená, demokracii vnímá „nejen jako vnitropolitickou záležitost jednotlivých států“ a chápe obojí jako jednu ze součástí hodnotového rámce české zahraniční politiky. Jako klíčový mechanismus zahrnování lidských práv, demokratizace a pomoci nespravedlivě stíhaným do zahraniční politiky uvádí uplatňování existujících mezinárodních smluv a vytváření nových smluvních rámců, působení mezinárodních institucí, politický dialog s ostatními státy, jehož součástí je otázka nezcizi-

²⁰¹ Zejména *Vládní koncepce v oblasti mezinárodní politiky ČR*, která byla projednána a schválena Poslaneckou sněmovnou v dubnu 1993. Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna. On-line: www.psp.cz/eknih/1993ps/stenprot/008schuz/s008019.htm (16. 6. 2010).

²⁰² Poslanec Daniel Kroupa na schůzi zahraničního výboru Poslanecké sněmovny, která se konala ve dnech 12. a 13. listopadu 1997 a projednávala mj. znění petice k lidským právům v Číně a Tibetu (viz pozn. 67, on-line odkaz).

telných lidských práv a používání hodnotově orientované podmíněné rozvojové pomoci (*Koncepce zahraniční politiky ČR*, 1999).

Všechny pozdější dokumenty upravující českou zahraniční politiku v lidskoprávní a demokratizační oblasti rozvíjejí závazky přijaté v *Koncepci zahraniční politiky ČR* z roku 1999. Mezi tyto dokumenty patří zejména *Koncepce zahraniční politiky České republiky na léta 2003–2006*, programová prohlášení vlád, *Koncepce transformační spolupráce* přijatá v roce 2005, *Směrnice pro postup delegace ČR na zasedání Komise OSN pro lidská práva*, *Tematické priority zahraniční politiky ČR v oblasti lidských práv*, materiály upravující záměry ČR v období předsednictví Radě EU (*Prioritní oblasti předsednictví ČR v Radě EU*, zejména část *Evropská unie ve světě a 18měsíční program Rady* vypracovaný francouzským, švédským a českým předsednictvím) a některé nezveřejněné dokumenty interní povahy (*Manuál pro MZV ČR: lidská práva*).

Většina zmíněných dokumentů pojednává o lidských právech a demokracii spíše obecně a chybí bližší vysvětlení, jaké konkrétní cíle bude Česká republika v lidskoprávní oblasti vykonávat. Konkrétnější cíle jsou vymezeny až v dokumentu *Tematické priority zahraniční politiky ČR v oblasti lidských práv* a v *Koncepci transformační spolupráce*. Transformační spolupráce rozvíjí systém rozvojové spolupráce a je vymezena jako „politika vůči ... transformujícím se zemím, jakož i režimům nedemokratickým, ve kterých jsou – v rozporu s mezinárodním právem a mezinárodněprávními závazky dotčených zemí – porušována lidská práva a základní svobody“ (*Koncepce transformační spolupráce*, 2005: 2). Cílem transformační spolupráce je podpora demokracie a demokratizace včetně občanských a politických práv. *Tematické priority zahraniční politiky ČR v oblasti lidských práv* charakterizují prioritní témata české lidskoprávní zahraniční politiky, poskytují českým diplomatům obecné pokyny jak postupovat u konkrétních témat a snaží se učinit první krok k tzv. mainstreamingu, tj. začlenění lidskoprávní problematiky nejen do aktivit MZV ČR, ale do zahraniční politiky jako takové, tj. i do činnosti jiných resortů. Dokument *Tematické priority* člení priority české zahraniční politiky v oblasti lidských práv do tří kategorií. Do první kategorie (kategorie A – priority) patří podpora občanské společnosti včetně práv na sdružování, obránců lidských práv a nevládních organizací, podpora svobody projevu a svobody médií a podpora spolupráce s mezinárodními mechanismy na ochranu lidských práv.

Do druhé kategorie (kategorie B – ke sledování) byl zařazen boj proti mučení a dodržování lidských práv v boji s terorismem. Do třetí kategorie pak byla zařazena „zbývající“ politická a občanská práva, např. prosazování úplného zákazu trestu smrti, problematika dětí v ozbrojených konfliktech, práva menšin apod. (*Tematické priority zahraniční politiky ČR v oblasti lidských práv*, nedatováno). Navzdory uvedenému pokroku v zakotvování lidskoprávní problematiky do českých zahraničněpolitických dokumentů nedisponuje ČR komplexní koncepcí zahraniční politiky v oblasti lidských práv, která by vymezila hlavní cíle a priority ČR a poskytla činnosti ČR jednotné ideové východisko (Bílková, 2008: 361). Přesto lze konstatovat, že i přes uvedený nedostatek obsahují české zahraničněpolitické dokumenty jasné odkazy k Paktu, včetně toho, že některé závazky z Paktu byly zahrnuty do priorit české zahraniční politiky v oblasti lidských práv a českým státním orgánům vyplývají z těchto dokumentů úkoly, povinnosti i pracovní postupy.

Druhou otázkou ve vztahu k naplňování ustanovení Mezinárodního paktu o občanských a politických právech je praxe české zahraniční politiky, kterou lze do velké míry od formálního zakotvení závazků Paktu oddělit. Podporuje Česká republika naplňování Paktu? Podílí se na šíření povědomí o Paktu? Prosazuje jeho univerzální aplikaci a chová se v souladu a konzistentně s touto normou (přičemž v úvaze o konzistentním jednání lze uvažovat jak o jednání dovnitř, tak ven, nicméně domácím dodržování závazků paktu se budu věnovat níže v souvislosti s otázkou, zda ČR vymáhá dodržování normy vůči subjektům na svém území)?

Česká zahraniční politika a její aktéři jsou od počátku 90. let v oblasti občanských a politických práv poměrně aktivní. Podílejí se na vytváření mezinárodní lidskoprávní legislativy, přijímání nových smluvních závazků, které rozšiřují či upřesňují lidskoprávní základnu, jsou angažováni v mezinárodních orgánech a organizacích na ochranu a podporu lidských práv, podporují další aktéry (včetně nevládních organizací) působící v oblasti ochrany lidských práv a v rámci zahraniční politiky prosazují lidskoprávní témata (srv. Bílková, 2008 a 2009; Pštroš, 2004; dále např. *Zprávu o zahraniční politice České republiky za období 2002*, *Zprávu o zahraniční politice České republiky za období 2003*, *Zprávu o zahraniční politice České republiky za období 2005* nebo *Zprávu o zahraniční politice České republiky za období 2006*).

Mezi významné lidskoprávní smluvní závazky, které ČR přijala v nedávné době (po roce 2000), lze zařadit např. Opční protokol k Úmluvě o právech

dítěte o zapojování do ozbrojených konfliktů, Druhý opční protokol k Mezinárodnímu paktu o politických a občanských právech zavazující členské státy zrušit trest smrti za všech okolností, Římský statut zřizující Mezinárodní trestní soud, Úmluvu o právním postavení osob bez státní příslušnosti, Úmluvu o ochraně osob a důstojnosti lidské bytosti v souvislosti s aplikací biomedicíny a Dodatkový protokol k Evropské sociální chartě.²⁰³ Česká republika byla aktivní na půdě Komise OSN pro lidská práva a dnes je aktivní v nástupnické Radě pro lidská práva. V této Komisi/Radě byla spoluautorem desítek rezolucí²⁰⁴ a opakovaně předkládala nebo spolupředkládala návrhy rezolucí k situaci lidských práv na Kubě a lidských práv a tematických procedur v Komisi/Radě. Tyto rezoluce předkládala i tehdy, neměla-li podporu svých významných spojenců, popř. všech členů EU (Pštross, 2004; *Zpráva o zahraniční politice České republiky 2001*; *Zpráva o zahraniční politice České republiky 2003*: 250; *Zpráva o zahraniční politice České republiky 2004*). Zástupci ČR aktivně vystupují na půdě 3. Výboru Valného shromáždění OSN, kde postupovali jak společně se zeměmi EU, tak samostatně a opakovaně apelovali na implementaci instrumentů v oblasti lidských práv. Česká republika předsedala 57. Valnému shromáždění OSN a mezi jejími předsednickými prioritami byla i prevence konfliktů a boj proti mezinárodnímu terorismu a podpora souvisejícího mezinárodního humanitárního práva. V roce 2003 kandidovala ČR do Výboru proti mučení (*Zpráva o zahraniční politice České republiky 2003*: 252). Česká republika také aktivně působí v lidskoprávní agendě na půdě OBSE a Rady Evropy, např. v otázkách prevence mučení či boji proti rasismu, xenofobii a diskriminaci, stala se členem Skupiny přátel Aliance civilizací a zavázala se, že na mezinárodní (i domácí) úrovni bude podporovat aktivity zaměřené na šíření míru a porozumění prostřednictvím dialogu kultur a náboženství, v němž musí mít ústřední roli svoboda slova a médií a nedělitelnost práv a svobod jednotlivce.²⁰⁵ Ve výčtu českých lidskoprávních aktivit ve smluvní oblasti a na půdě mezinárodních

²⁰³ Dodatkový protokol zřizuje systém kolektivních stížností a zavádí nový kontrolní instrument založený na podáních kompetentních nevládních organizací ohledně porušování Charty.

²⁰⁴ Týkají se situace v lidskoprávní oblasti např. v Čechensku, Súdánu, KLDR, Barmě, Bělorusku či Zimbabwe nebo tematických rezolucí k problematice trestu smrti, náboženské nesnášenlivosti či práv dítěte.

²⁰⁵ Statment at the meeting of the Group of Friends of the Alliance of Civilizations by Mr. Petr Kaiser, Deputy Permanent Representative, 19. 1. 2009, MZV ČR. On-line: www.mzv.cz/un.newyork/en/

organizací bychom mohli ještě pokračovat, nicméně uvedené příklady stačí k tomu, aby bylo možno konstatovat, že v těchto dvou oblastech, které lze označit jako multilaterální smluvní a organizační postup, je česká angažovanost zřejmá, v zásadě neselektivní a konzistentní.

Omezení české principiální zahraniční politiky

Jinak se to však má s aktivním prosazováním idejí Mezinárodního paktu o občanských a politických právech na bilaterální úrovni. Česká republika si v bilaterální praxi počíná značně selektivně, což prohlubuje fakt, že prosazování lidskoprávních standardů je považováno za záležitost politickou, nikoliv např. právní nebo etické povahy (Bílková, 2008b: 9), a lidskoprávní problematika, která se objevuje v české zahraniční politice, vychází často ze zájmu a nasazení individuálních osob než z nějakého koordinovaného postupu státních aktérů.²⁰⁶ Selektivita se projevuje specializací na určitá témata²⁰⁷ a na určitá teritoria (srv. Tabulku 12).²⁰⁸ Selektivita české zahraniční politiky v lid-

czech_republic_and_the_un/statements_of_the_czech_republic_at_the/x2009/statement_at_the_ambassadorial_meeting.html (20. 10. 2010).

²⁰⁶ Příkladem budiž aktivity na podporu kubánských politických vězňů organizované Václavem Havlem a některými poslanci a senátory, pomoc barnským uprchlíkům iniciovaná a organizovaná českým velvyslancem v Thajsku Jiřím Šitlerem nebo podpora nezávislosti Tibetu a kritizování porušování občanských a politických práv Tibeťanů a obyvatel Číny ze strany některých senátorů a poslanců, zejména Strany zelených. Srv. např. Bílková (2007 a 2008) a Pšross (2004) nebo *Havel podpořil čínského disidenta na Nobelovu cenu*. Deník.cz, 21. 9. 2010. On-line: www.denik.cz/ze_sвета/havel-podporil-cinskeho-disidenta-20100921.html; *Václav Havel podpořil kubánskou opozici*. Český rozhlas, 6. 5. 2004. On-line: www.radio.cz/cz/rubrika/udalosti/vaclav-havel-podporil-kubanskou-opozici; *Kuba vyhostila dalšího Čecha, moc se vyptával*. iHNed.cz, 23. 10. 2007. On-line: zahranicni.ihned.cz/c1-22280730-kuba-vyhostila-dalsiho-cecha-moc-se-vyptaval; *Situace v Barmě je v oblasti lidských práv kritická*. Český rozhlas, 15. 7. 2009. On-line: www.rozhlas.cz/cro6/stop/_zprava/607194; *AI a politici protestovali proti věznění tibetského filmaře*. České noviny.cz, 2. 4. 2010. On-line: www.ceskenoviny.cz/tema/zpravy/chv-roste-extremismus-jsou-porusovana-prava-cizincu-deti-a-romu/479925&id_seznam=806?id=457870&id_seznam=806; *Na slovíčko s Petrem Kutlíkem*. Tibinfo, 9. 5. 2005. On-line: www.tibinfo.cz/clanek.php?id=468, nebo dále v kapitole věnované disentu.

²⁰⁷ Podpora občanské společnosti včetně práv na sdružování, obránců lidských práv a nevládních organizací, podpora svobody projevu a svobody médií a podpora spolupráce s mezinárodními mechanismy na ochranu lidských práv (srv. kategorii priorit A v *Tematické priority české zahraniční politiky v oblasti lidských práv*).

²⁰⁸ Kuba, Barma/Myanmar a Bělorusko (srv. kapitolu Teritoriální priority ČR v oblasti ochrany lidských práv ve *Zprávě o zahraniční politice České republiky 2004*: neustránkováno).

skoprávní oblasti je zakotvena v některých dokumentech české zahraniční politiky (viz výše). Když byla takto zakotvována, myslel však normotvůrce zejména na to, že stát velikosti a kapacit ČR nemá možnosti uplatňovat širší agendu a že minulost „předurčuje“ Českou republiku k určitému typu lidskoprávních aktivit, zejména pomoci nespravedlivě stíhaným a obráncům lidských práv v nedemokratických režimech komunistického typu. Politika selektivního zájmu, kterou lze vysledovat v lidskoprávní agendě české zahraniční politiky, však nesouvisí vždy se záměrem normotvůrce, ale spíše s účelovým přístupem a dvojitým standardem.

Tabulka 12: Prohlášení a stanoviska MZV ČR v letech 1999–2009²⁰⁹

Prohlášení a stanoviska	Celkem	Týkající se politických a občanských práv	Z toho týkající se obránců lidských práv
2009	22	4	2
2008	29	8	3
2007	31	4	0
2006	39	8	4
2005	49	3	1
2004	44	6	2
2003	26	3	3
2002	18	0	0
2001	32	3	0
2000	14	0	0
1999	4	2	0
celkem	308	41	15

Zdroj: Ministerstvo zahraničních věcí ČR. On-line: www.mzv.cz/jnp/cz/udalosti_a_media/prohlase-ni_a_stanoviska/archiv_prohlaseni_a_stanovisek/index.html (14. 10. 2010).

²⁰⁹ Analyzuji jen období od roku 1999, neboť starší data nejsou dostupná, a do roku 2009, neboť archiv za rok 2010 není od února 2010 zatím dostupný.

Ze zveřejněných prohlášení a stanovisek se tři věnovala stavu lidských práv v Číně, osm na Kubě, 16 v Bělorusku a osm v Barmě/Myanmaru, tj. celkem 35 ze 41 bylo věnováno pouze čtyřem zemím, resp. 32 ze 41 bylo věnováno třem zemím.

Česká republika tak na jedné straně vyzývá kubánskou vládu, aby propustila všechny politické vězně,²¹⁰ a běloruskou vládu, aby se zdržela používání násilí a zajistila svým občanům základní lidská práva, včetně práva svobodného vyjadřování a práva shromažďovacího,²¹¹ na druhé straně však „nechává prakticky bez komentáře různé excesy a systematická porušování lidských práv, k nimž dochází v souvislosti s bojem proti terorismu v USA i v jiných zemích světa, včetně některých zemí EU“ (Bílková, 2008: 362). Dvojí standard lze v české zahraniční politice vysledovat zejména v případech, v nichž jsou angažováni spojenci ČR, tj. USA či členské státy EU,²¹² nebo tam, kde se prioritním hlediskem stává výhodná obchodní bilance a okamžité materiální efekty.

Z tohoto pohledu je významným lakmusovým papírkem vztah České republiky k Číně. Čína je pátým největším obchodním partnerem ČR a představuje perspektivní dlouhodobě rostoucí trh, v jehož prospěch se prohlubuje saldo českého obchodu,²¹³ avšak také státem, který má zásadní problémy s dodržováním lidských práv. Čína byla opakovaně kritizována obránci lidských práv za porušování občanských a politických práv (nucené práce, svoboda projevu a shromažďování ad.), avšak čínské úřady zpravidla argumentují tím, že Čína „lidská práva chápe jinak ... a západní pojetí lidských práv

²¹⁰ *Prohlášení MZV k úmrtí kubánského politického vězně*, MZV ČR, 25. 2. 2010. On-line: www.mzv.cz/jnp/cz/udalosti_a_media/prohlasieni_a_stanoviska/archiv_prohlasieni_a_stanovisek/x2010_02_25_prohlasieni_umrti_kubanskeho_vezne.html (28. 9. 2010).

²¹¹ *Prohlášení MZV k událostem v Bělorusku*, MZV ČR, 18. 12. 2007. On-line: www.mzv.cz/jnp/cz/udalosti_a_media/prohlasieni_a_stanoviska/archiv_prohlasieni_a_stanovisek/archiv_2007/x2007_12_18_udalosti_v_belorusku.html (28. 9. 2010).

²¹² Česká republika např. na jaře 2007 odmítla spolupracovat s týmem zpravodaje Parlamentního shromáždění Rady Evropy, který prošetřoval údajnou existenci tajených věznic CIA v Evropě a zapojení evropských států do praxe tzv. mimořádných předávání (Bílková, 2008: 362–363; *Letadla CIA české úřady nezajímají*. Hospodářské noviny, 6. 4. 2006. On-line: hn.ihned.cz/cl-18187780, 28. 9. 2010).

²¹³ V roce 2002 bylo české obchodní saldo 56 mld. Kč, v roce 2009 bylo již 183 mld. Kč (*Zpráva o zahraniční politice České republiky za období 2005*: nestránkováno; *Zpráva o zahraniční politice České republiky za období 2009*: 406).

nelze nikomu vnucovat ... [neboť] západní pojetí je pouze jednou z forem lidských práv“ (velvyslanec ČLR v ČR podle *MF Dnes*, 2. 10. 2010: 4A), což dokládá i tím, že sice podepsala, ale neratifikovala Mezinárodní pakt o občanských a politických právech.²¹⁴

V české zahraniční politice je „čínská karta“ přítomna velmi dlouho, a to na úrovni všech státních aktérů i v širší veřejnosti. „ČR patřila k nejdůležitějším zemím v Evropě v podpoře Tibetu, čínského disentu a Tehaj-wanu“ (Fürst, 2010: 81). V českém prostředí se projevy aktivismu na podporu lidských práv v celé tematické šíři těší značné pozornosti médií a sympatií veřejnosti, lze registrovat i oblibu a aktivní účast ve veřejné podpoře lidských práv. A ačkoliv tvoří zastánci aktivní podpory lidských práv v ČR menšinu, je to menšina velmi výrazná a slyšitelná (tamtéž: 86).

Z našeho pohledu je podstatné, jaký postoj vůči Číně zaujímají české státní orgány. U českých státních orgánů jsme dosud mohli sledovat tři různé postoje k Číně: 1) nekompromisní kritiku čínského postupu v oblasti lidských práv, 2) umírněnou kritiku čínského postupu v oblasti lidských práv a 3) autonomistický postoj, který v sobě zahrnuje mj. popírání univerzality lidských práv a ekonomický pragmatismus.

Reprezentantem nekompromisní kritiky byli a jsou Václav Havel, někteří bývalí čeští disidenti (např. Jan Ruml, Michael Žantovský, Karel Schwarzenberg²¹⁵) a někteří představitelé Strany zelených. Jak poznamenává Fürst (2010: 90), „Havlův ... diskurz je téměř spirituální ... Havlovy myšlenky a skutky lze považovat za univerzalistické, překračující individuální národní zájem a nevěnující mu vůbec žádný prostor. Havlova kritika čínské politiky lidských práv nikdy nebrala ohled na česko-čínské ekonomické vztahy, resp. naprosto otázku lidských práv oddělovala od nějakých národních ekonomických zájmů.“ Představitelé tohoto proudu se většinou domnívají, že mezi lidskými právy a ekonomickými zájmy nelze dělat kompromisy a že otázky lidských práv je třeba prosazovat bez ohledu na to, co by to mělo stát.²¹⁶

²¹⁴ Pakt podepsala v roce 1998, ratifikaci odložila na neurčito.

²¹⁵ Všichni tři jmenovaní (tehdy ve funkcích senátorů) stáli např. u iniciativy na zřízení organizace Olympic Watch (2001), jejímž cílem bylo „monitorovat situaci na poli lidských práv v Čínské lidové republice před olympijskými hrami 2008 a vést kampaň, která by dosáhla pozitivních změn v životech lidí v Číně“. Olympic Watch, Poslání. On-line: www.olympicwatch.org/czech/poslani.php (15. 10. 2010).

²¹⁶ *Konference o Tibetu v ČR podle Rumla vztahům s Čínou neuškodí*. Radio Praha. Zprávy, 18. 10. 2003. On-line: www.radio.cz/cz/rubrika/zpravy/zpravy-radio-praha-976#5 (28. 10. 2010).

Umírněné kritiky nalezneme zejména mezi představiteli ministerstva zahraničních věcí, přičemž v některých obdobích, v závislosti na osobnosti a politické příslušnosti ministra a jeho náměstků, byla kritika vůči Číně otevřenější a důraznější. Ministerstvo zahraničních věcí periodicky, i když bez širší veřejné kampaně, protestuje proti porušování lidských práv v Číně a Tibetu, včetně protestů týkajících se konkrétně uvězněných lidí (např. studentského vůdce prodemokratických demonstrací na Náměstí Nebeského klidu disidenta Wang Tana²¹⁷ či nejnověji Liou Siao-po a dalších představitelů Charty 08²¹⁸). Současně však ministerstvo v jiných případech volí opatrný postup. Například v každoročních zprávách o zahraniční politice České republiky v sekci věnované bilaterálním vztahům s Čínou nikdy kritiku čínského režimu ve vztahu k lidským právům neuvádí, byť u jiných zemí (např. Kuby) se takovým zmínek nevyhýbá (srv. např. *Zpráva o zahraniční politice České republiky 2009*: 398nn a 405 nn; *Zpráva o zahraniční politice České republiky 2008*: 296nn a 313nn). „Nejradikálnější“ vyjádření, které nalezneme ve zprávách o zahraniční politice (2007: nestránkováno, kapitola s názvem *Čína*), konstatuje, že „vzájemné vztahy mezi ČR a ČLR jsou bez výraznějších problémů, vyvíjejí se v rámci možností, resp. limitů, které jsou dány rozdíly politických systémů a nesouměřitelností obou zemí co do velikosti a mezinárodního významu. Pozici ČR v této relaci posiluje její členství v EU, v příslušných aspektech vychází ze společné unijní pozice.“ Když ve *Zprávě za rok 2007* nalezneme zmínku o lidskoprávní problematice, odvolává se na „tvorbu pozic EU k různým dílčím tématům vztahů s ČLR“ (např. lidskoprávní dialog, otázka Tibetu).

Třetí skupinu tvoří autonomisté. Do tohoto proudu můžeme řadit 1) ty, kteří popírají univerzalitu lidských práv a domnívají se, že lidská práva jsou záležitostí každého státu a ČR by neměla zasahovat do otázky lidských práv v jiných státech, 2) ty, kteří se domnívají, že okamžité materiální efekty a rozvoj dvoustranného obchodu jsou důležitější než dodržování lidských práv, a 3) ty, kteří se domnívají, že dobré obchodní vztahy a ekonomický rozvoj na-

²¹⁷ Poslanec Michal Lobkowicz na schůzi zahraničního výboru Poslanecké sněmovny, která se konala ve dnech 12. a 13. listopadu 1997 a projednávala mj. znění petice k lidským právům v Číně a Tibetu (viz pozn. 67, on-line odkaz).

²¹⁸ *Prohlášení MZV ČR k udělení Nobelovy ceny míru za rok 2010 panu Liou Siao-po*. MZV ČR, 8. 10. 2010. On-line: www.mzv.cz/jnp/cz/udalosti_a_media/prohlaseni_a_stanoviska/x2010_10_08_prohlaseni_mzv_cr_k_udeleni_nobelovy_ceny_miru_za_rok_2010.html (15. 10. 2010).

pomohou k pozitivním změnám v oblasti lidských práv. Někteří autonomisté tyto postoje kombinují, tj. kladou důraz na ekonomické zájmy státu a porušování lidských práv neakceptují jako případnou překážku vzájemného obchodu, protože lidská práva interpretují jako neuniverzální, podléhající individuálnímu pojetí konkrétního státu či kulturního a náboženského okruhu či méně důležitá ve vztahu k české obchodní bilanci.²¹⁹

V autonomistickém proudu se pohybují současný prezident Václav Klaus a někteří představitelé ministerstva průmyslu a obchodu i někteří poslanci a senátoři, kteří sice otázku dodržování lidských práv hájí, v přímém vztahu k Číně jsou však velmi opatrní a nechtějí lidská práva spojovat s obchodní politikou, popř. zlepšení lidských práv spojují mj. i s dobrými hospodářskými vztahy,²²⁰ a představitelé KSČM, kteří odmítají univerzální pojetí lidských práv a argumentují, že lidská práva jsou kulturně a civilizačně podmíněna.²²¹

²¹⁹ Srv. např. vystoupení poslance Petra Šuláka na 16. schůzi zahraničního výboru Poslanecké sněmovny konané 12. a 13. 11. 1997: „... chci jenom obecně říci, že účinnost toho, že právě Parlament České republiky přijme takovouto rezoluci [Petice k lidským právům v Číně a Tibetu], je velmi sporná. Naopak je velice pravděpodobné, téměř jisté, ochlazení hospodářských vztahů a bezprostřední poškození našich exportních firem, jako jsou Škoda, Tatra, Desto a další.“ Společná česko-slovenská parlamentní digitální knihovna. On-line: www.psp.cz/eknih/1996ps/vybory/zav/zapis/zz016.htm%20%289 (15. 10. 2010).

²²⁰ „Prezident Václav Klaus, který na euroasijském summitu zastupuje Česko, považuje za **naprosto nezbytné o lidských právech** na takovém fóru **mluvit**. My zastupujeme jisté civilizační, kulturní hodnoty, které budeme tady také zdůrazňovat, řekl Klaus. Kritika za stav lidských práv zaznívá i na adresu Číny. Prezident Klaus ale připustil, že pokud bude mít možnost krátkého rozhovoru s čínským premiérem o některé z přestávek jednání, **otázku dodržování lidských práv v této zemi nebude otevírat**“ (zvýraznila autorka). *Čína a Barma lobbují za mírnění kritiky nedodržování lidských práv*. Český rozhlas, 5. 10. 2010. On-line: www.rozhlas.cz/zpravy/asieaustralie/_zprava/792659 (15. 10. 2010). „Václav Klaus řekl v Hongkongu, že o lidských právech bude mluvit až v Pekingu. Jak tedy nadhodil toto téma? Ono to možná bude pro mnohé překvapením. Musím se přiznat, že mě samotnou překvapilo, že na toto téma došla řada. Václav Klaus potom večer po jednání řekl, že jeho rozhovor s čínským prezidentem byl velmi otevřený a že se domnívá, že si Číňané uvědomují problémy a nedokonalosti své obrovské a v mnohém pořád ještě rozvojové země. O Chu Ťin-tchaovi se říká, že je údajně odhodlaný vést dialog o problematice lidských práv s celou Evropou. Jednání obou prezidentů se protáhlo právě proto, že se hovořilo na toto téma. Na adresu českých organizací, žádajících svobodu čínským politickým vězňům, Václav Klaus vzkázal, že Čína o tom ví a že mají ve své aktivitě pokračovat.“ *Václava Klause přijal čínský prezident nad plán*. Český rozhlas 23. 4. 2010. On-line: www.radio.cz/cz/rubrika/udalosti/vaclava-klause-prijal-cinsky-prezident-nad-plan (15. 10. 2010).

²²¹ Srv. např. vystoupení poslance Miloslava Ransdorfa na 16. schůzi zahraničního výboru Poslanecké sněmovny konané 12. a 13. 11. 1997: „Chci také připomenout, že bychom měli zvážít, jaký byl výchozí

Postoj KSČM je v české zahraniční politice ojedinělý a nemá sílu výrazným způsobem ovlivnit hlavní hráče české zahraniční politiky. Ve vztahu k Číně a jejímu přístupu k lidským právům je nejsilnějším proudem umírněná kritika kombinovaná s konstruktivními prvky autonomistického proudu (v duchu Václava Klause). Českou zahraniční politiku vůči Číně lze považovat za idealisticky pragmatickou, nikoliv za nekompromisně principiální a etickou. Česká zahraniční politika si v čínském případě pragmaticky přizpůsobuje idealistické a kosmopolitní hodnoty tak, aby odpovídaly jejím zájmům.

Poslední otázka, které je třeba se věnovat, je dodržování a uplatňování normy vůči subjektům na vlastním území. Jak poznamenává Bílková, v českém případě „dochází k poměrně strohému oddělování vnější, zahraniční dimenze lidskoprávní politiky od dimenze vnitřní, národní. To vede k paradoxním situacím, kdy např. ČR ... financuje projekty na šíření a výuku lidských práv a demokratických hodnot v zahraničí, aniž by se nejprve pokusila zavést obdobné projekty na vlastním území“ (Bílková, 2008: 362). Jinými slovy řečeno, Česko je v mnoha případech aktivnější a angažovanější v lidskoprávní oblasti v mezinárodní i zahraniční politice než směrem dovnitř, v domácím prostředí. Ačkoliv je domácí angažovanost nesrovnatelně slabší s českým mezinárodním aktivismem a jak ze strany domácích, tak ze strany zahraničních obránců lidských práv se vyskytuje kritika směrem k ČR (legislativní dluh směrem k Paktu, slabá a nedostatečná koncepce romské integrace, památníky romského holocaustu, nedostatečný boj proti extremismu²²²), lze

stav lidských práv v Tibetu a v Číně. Když si vezmeme v úvahu, že Tibet vlastně byl zemí, kde bylo zafixováno v každodenní praxi otrokářství, tak v podstatě byl poněkud jiného typu, než třeba byl nevolnický systém v Evropě. To se prostě nedá s evropským systémem za doby feudalismu vůbec srovnat. Je samozřejmě třeba porovnávat výchozí stav a současný stav jak v Tibetu, tak v Číně. Čína sama, a potvrzuje se to z řad nezávislých pozorovatelů, to vnímá tak, že dělá v rovině sociální, materiální pro naplnění lidských práv maximum, co v současné době je schopna. Bohužel, jak se věci vyvíjejí ve světě, tak stále více vystupuje do popředí nutnost dialogu jednotlivých kulturních okruhů, protože nejenom to, že lidská práva jsou původu revolučního, ale také **lidská práva, jak je známe my**, jak jsou v dokumentech, ke kterým se hlásíme, tak **jsou spojena s euroatlantickou civilizací** a jako jedno z velkých témat nejbližších desetiletí bude vystopovat dialog mezi euroatlantickou a chcete-li euroasijskou civilizací“ (zvýraznila autorka). (Viz pozn. 219, on-line odkaz.)

²²² Srv. např. *Dodatek k Doplnění Výjádření ČR k některým závěrečným doporučením Výboru OSN pro lidská práva – kontrolního orgánu Mezinárodního paktu o občanských a politických právech: Aktivita ministra pro lidská práva v oblasti vytvoření veřejné informační kampaně k překonání předsudků proti Romům*, schváleného usnesením vlády z 31. 5. 2010 č. 423.

konstatovat, že ČR bez výjimky a konzistentně dodržuje a uplatňuje Mezinárodní pakt o občanských a politických právech na subjekty nacházející se na jejím území. V České republice nedochází dlouhodobě k žádným případům, které by závažněji porušovaly²²³ ustanovení Mezinárodního paktu o občanských a politických právech a které by zůstaly bez odpovídající reakce státních orgánů.²²⁴ Česká republika prochází pravidelně kontrolním mechanismem Výboru pro lidská práva a závěry Výboru jsou českými státními orgány seriózně reflektovány. To se odráží v organizačních změnách domácí lidskoprávní politiky²²⁵ i v postupném doplňování a upravování legislativy.²²⁶ Zde je však třeba poznamenat, že závazky plynoucí z Paktu jsou pro ČR závazné i nad rámec toho, co je obsaženo v existující legislativě včetně Listiny základních práv a svobod. Vstupem do EU se dokonce ČR stala v oblasti některých politických a občanských práv liberálnější, než je Pakt sám, neboť členské státy EU poskytují některá práva v Paktu vymezená jen pro občany smluvního státu všem občanům členských zemí EU (např. právo volit a být volen do Evropského parlamentu nebo právo přístupu k veřejné funkci).²²⁷

²²³ Hodnocení plnění Paktu ze strany ČR konstatuje např., že je dlouhodobě překračována stanovená ubytovací plocha pro jednoho vězně, některé soudy nerespektují „přiměřenou lhůtu“, v níž má proběhnout trestní proces, či ze vzdělávacího procesu jsou vyloučeny děti, které se ne vlastní vinou ocitnou v pozici nezákonných přistěhovalců. *Úvodní zpráva České republiky o plnění závazků plynoucích z Mezinárodního paktu o občanských a politických právech za období 1. 1. 1993–30. 11. 1999.* Vláda ČR. On-line: www.vlada.cz/assets/ppov/r/p/dokumenty/zpravy-plneni-mezin-umluv/Úvodni_ICCPR_CZ.pdf (20. 10. 2010).

²²⁴ CCPR/CO/72/CZE, *Concluding observations of the Human Rights Committee: Czech Republic*, 27. 8. 2001. United Nations, část C „Principal subjects of concern and recommendations“, UNHCHR. On-line: www.unhchr.ch/tbs/doc.nsf/%28Symbol%29/CCPR.CO.72.CZE.En?Opendocument (20. 10. 2010).

²²⁵ Zřízení Rady vlády ČR pro lidská práva a zmocněnce pro lidská práva, Veřejného ochránce lidských práv, zavedení ministra pro lidská práva a národnostní menšiny, Mezirezortní komise pro záležitosti romské komunity.

²²⁶ Viz pozn. 223, on-line odkaz.

²²⁷ *Druhá periodická zpráva o plnění závazků vyplývajících z Mezinárodního paktu o občanských a politických právech, Česká republika 2000–2004.* Vláda ČR. On-line: www.vlada.cz/assets/ppov/r/p/dokumenty/zpravy-plneni-mezin-umluv/2_HKSP_CZ_text_FINAL.pdf (20. 10. 2010).

Závěrem

Česká republika se nepodílela na iniciování Paktu, dnes však patří k jeho významným obhájcům a promotérům. Po roce 1990 zrušila prohlášení omezuující uplatňování Paktu a přijala kontrolní mechanismus Paktu, čímž dala najevo, že lidská práva nechápe jako vnitřní věc státu. V roce 1993 ČR sukcedovala do Paktu bez výhrad. Tento postup chápu jako postoj, který neprosazuje výjimky z pravidla a snaží se dopad Paktu posílit. Otázku podpisu, ratifikace a prodlevy mezi podpisem a ratifikací nelze v tomto případě posuzovat. Postup české zahraniční politiky i situace v domácí sféře je v souladu se závazky vyplývajícími z Paktu, i když v domácí sféře jsou aktivity směřující k naplňování Paktu menší než jeho prosazování na mezinárodní úrovni.

České státní orgány podporují naplňování Paktu a podnikají takové kroky, které lze kvalifikovat jako šíření povědomí o Paktu. Nejslabší je český postup při podpoře univerzální aplikace normy a postoji k (ne)akceptování výjimek z pravidla. Prosazování a dodržování Paktu ustupuje v některých případech do pozadí a je zastíněno opatrností českých státních orgánů či dokonce jejich nečinností. Opatrnost či nečinnost je strategií, která se objevila směrem k některým spojencům a významným obchodním partnerům. Tato nečinnost se však nevztahuje na subjekty nacházející se na českém území. Vůči nim jsou ustanovení Paktu konzistentně a důsledně dodržována. Česká republika je také ochotná nést materiální náklady vyplývající z členství v Paktu a spojených s podporou uplatňování Paktu, i když domácí nasazení je slabší než aktivity v mezinárodním prostoru. Motivace české zahraniční politiky směrem k uplatňování a prosazování Paktu jsou smíšené – v české zahraniční politice se setkáváme s postojem, který se k Paktu hlásí z přesvědčení o jeho správnosti a považuje ho za věc etické povahy, i s postojem, který se domnívá, že příslušnost k Paktu je vhodná a že s ohledem na mezinárodní roli ČR by bylo nepřijatelné se k zásadám Paktu nehlásit, i když aktuálně může prosazování Paktu přinést českým subjektům ekonomické ztráty.

V oblasti podpory občanských a politických práv je český postoj nejbližší nizozemské pozici. Nizozemsko se v roli nositele a zprostředkovatele kosmopolitních hodnot soustředilo právě na oblast lidských práv a zaměřilo se na podporu obhájců lidských práv. Česká republika, stejně jako Nizozemsko, nezařadilo do svých zahraničněpolitických priorit humanitární odzbrojování a svou aktivitu koncentruje na vytváření mezinárodních kontrolních mecha-

nismů a těles dohlížejících na dodržování standardů lidských práv a zanášení témat lidských práv, jejich podpory a zlepšování kontroly jejich dodržování na půdu různých mezinárodních organizací. Česká republika se „potkává“ s Nizozemskem i v důrazu na význam nevládních organizací při prosazování a podpoře lidských práv při budování občanské společnosti. Rozdíl mezi českým a nizozemským přístupem je v českém případě silnější orientace na podporu politických a občanských práv.²²⁸ V zemích s komunistickými či levicově orientovanými režimy (Kuba, Barma, částečně Čína) a v transformujících se zemích se Nizozemsko soustředí na země Afriky a Asie, především na země, kde bylo historicky přítomno. Druhým rozdílem je pak (ne)ochota činit ústupky a kompromisy při dodržování lidských práv. Nizozemsko je daleko důslednější při dodržování Paktu a jeho opčních protokolů a tlaku na své politické (USA) i obchodní partnery (Indonésie, zde je vztah o to specifitější, že Indonésie je bývalou nizozemskou kolonií, která požívala dlouhou dobu místo nejvýznamnějšího partnera v rozvojové spolupráci), aby Pakt přijali a dodržovali jej.

²²⁸ Na rozdíl od ČR je Nizozemsko např. velkým zastáncem a propagátorem zrušení trestu smrti za všech okolností, obhájcem norem zakazujících využívání dětských vojáků a propagátorem korporátní společenské odpovědnosti (Waisová, 2009c: 151nn).

Tabulka 13: Česká republika a Mezinárodní pakt o občanských a politických právech

Česká republika iniciovala či se podílela na iniciování normy	0
Česká republika v procesu přípravy normy nenavrhovala a neprosazovala výjimky z pravidla ani úpravy oslabující dopad normy	1
Česká republika podepsala morální normu	–
Česká republika ratifikovala morální normu	–
Existuje soulad mezi členstvím v normativním rámci a praktickou činností, jinými slovy existuje soulad mezi jednáním a normou	1
Časová prodleva mezi podpisem a ratifikací morální normy byla minimální, či nezbytně nutná	–
Česká republika podporuje naplňování normy, a to finančně, symbolicky, rétoricky atd.	1
Česká republika rozšiřuje povědomí o normě nebo podporuje její šíření	1
Česká republika prosazuje univerzální aplikaci normy	0
Česká republika se chová konzistentně s normou a nedělá výjimky z pravidla	0
Česká republika vymáhá dodržování normy vůči subjektům na svém území	1
Česká republika je ochotna nést a nese materiální náklady vyplývající z členství v normě a z naplňování normy	1
Česká republika přijímá a dodržuje normu, protože se domnívá, že je správná, ne proto, že to je výhodné, vhodné, nebo že k tomu byla donucena	0

Závěr

Česká republika se konstituovala v historicky ojedinělém okamžiku, v době, kdy přerodem procházel jak evropský kontinent, tak i celý světový systém. Taková situace jí poskytovala mimořádné příležitosti, současně však na ni kladla úkoly a odpovědnost. Velkou příležitost poskytovala ČR skutečnost, že neexistoval žádný předem připravený plán nového mezinárodního uspořádání a ČR se mohla podílet na formování nového světového systému a nové podoby mezinárodních vztahů. Stejný fakt ale kladl na česká bedra i úkoly a odpovědnost, neboť Česká republika musela najít své místo a roli v mezinárodní politice sama a prostor pro toto hledání nebyl nijak jasně ohraničený – staré pořádky a omezení padly a nové dosud neexistovaly. České politické elity se při hledání zahraničněpolitické role ČR a vytváření české zahraniční politiky musely po několik let spoléhat výhradně na svůj vnitřní kompas. „Žádoucí“ tak na několik let jasně převážilo „možné“, protože možné bylo téměř vše. Mimořádná však nebyla jen doba, v níž se formovaly počátky zahraniční politiky liberálně demokratické České republiky, ale i prostředí. Pozice mezi Západem a Východem, letitá zkušenost s nedemokratickým a militaristickým režimem a vlastní pocit příslušnosti k západní civilizaci daly české zahraniční politice do vínku specifická východiska.

Téměř dvacetiletá historie české zahraniční politiky již nabízí dostatečný materiál pro její hodnocení, a to nejen úspěchů a neúspěchů, ale i dlouhodobých trendů či její povahy. Text, který předkládám, analyzuje povahu české zahraniční politiky. Tento výzkumný úkol reaguje na dva nové trendy v mezinárodních vztazích: 1) na nové pojmání úkolů a cílů zahraniční politiky a 2) na rostoucí zájem o povahu konkrétní zahraniční politiky a interpretaci jejích aktů. Zahraniční politika přestala být chápána jako otázka vztahu jednoho státu s ostatními státy a způsobem vyjádření se k problémům za jeho hranicemi (srv. Drulák–Druláková, 2007: 10 a 18), ale stala se otázkou obecného poměru daného státu ke světu a všem, kteří žijí za jeho hranicemi. Zahraniční politika se stala klíčovým prvkem pro to, jak lidé chápou národní identitu, roli svého státu, jeho záměry a hodnoty vlastní společnosti.

Tezí, kterou jsem předložila a ověřovala, bylo tvrzení, že česká zahraniční politika opustila substantivně vymezený národní zájem, což umožnilo transformaci povahy české zahraniční politiky směrem k etické zahraniční politice. V předloženém textu jsem sledovala genezi české zahraniční politiky po roce 1989 a pokusila jsem se odpovědět, do jaké míry je česká zahraniční politika etická. Jak jsem vysvětlila v úvodu, s ohledem na současnu praxi nelze budovat jednoznačnou dichotomii mezi realpolitikou a etickou zahraniční politikou. Otázkou dnes spíše je, do jaké míry zahrnuje (česká) zahraniční politika uvědomování si a vnímavost k zájmům ostatních a jak jsou tyto zájmy prosazovány a obhajovány. Tuto otázku jsem postavila na několika stavebních kamenech, zejména jsem ale vycházela z toho, že zájmy a hodnoty nejsou vzájemně se vylučující prvky. Část zájmů se překrývá s hodnotami, hodnoty mají potenciál utvářet zájmy, a tam, kde se zájmy mohou rozcházet s hodnotami, dochází k racionální deliberaci. Vztah mezi normami a zájmy, resp. etikou a zahraničněpolitickými zájmy, se tudíž stal otázkou empirickou. Etické principy mohou plně odpovídat národnímu zájmu, ale mohou být i ve vzájemném rozporu (Brown, 2001: 17 a 19; Melakopides, 1998). Jde o to, který stav lépe popisuje povahu dané zahraniční politiky. Odpověď, kterou hledám, tedy není postavena tak, že česká zahraniční politika je buď etická, nebo není a pak jde o jiný typ povahy zahraniční politiky. Zajímá mne, který stav (zájmy odpovídají etickým principům nebo zájmy se rozcházejí s etickými principy) lépe popisuje českou zahraniční politiku.

Povaha české zahraniční politiky (závislá proměnná) se začala měnit po roce 1990, zdrojem této proměny byla skutečnost, že začalo docházet k transformaci českého národního zájmu (zprostředkující proměnná). Transformaci národního zájmu, v tomto případě opuštění úzkého substantivního pojetí národního zájmu a „přechod“ k národnímu zájmu, který zahrnuje nejen zájmy vlastní, ale uvědomuje si a vnímá i zájmy ostatních, byl iniciován několika zásadními faktory (nezávislé proměnné): domácí politickou a společenskou transformací, změnou preferencí, idejí a identity české společnosti a tvůrců zahraniční politiky, vlivem bývalých disidentů na cíle a postupy české zahraniční politiky a v neposlední řadě i změnou referenční skupiny, do níž se ČR po roce 1990 socializovala.

Přechod k liberální demokracii a tržnímu hospodářství byl spojený s téměř úplnou výměnou politických elit. Nové politické elity pocházely většinou z domácí antielity nebo z řad těch, kteří se po pádu komunismu vrátili

do Československa za zahraničí. Tito lidé odmítali praktiky komunistického režimu, bipolaritu, militarizaci mezinárodní politiky a sovětsko-americké vojensko-politické soupeření a prosazovali kulturu (evropské) spolupráce založené na mezinárodním právu, multilateralismu a existenci mírotvorných mezinárodních a regionálních organizací. Tyto ideje transformované v cíle a prostředky zahraniční politiky nejsou fakticky slučitelné s úzkým vymezením národního zájmu.

Úzkému vymezení národního zájmu se začaly vzdalovat i preference a identita české společnosti a tvůrců zahraniční politiky. Ideový návrat do rodiny západních demokracií a úspěšná demokratická a tržní transformace významnou měrou přispěly k proměně hodnotových preferencí české společnosti. Hodnotové preference části české společnosti (nejmladších – dnes to jsou lidé do 35 let věku – věkových skupin) se během posledních dvaceti let přiblížily hodnotovým preferencím západoevropských společností. To znamená, že významná část české společnosti opustila orientaci na materiální hodnoty a přiklání se k hodnotám postmateriálním. Postmaterialistická hodnotová orientace, která je založená zejména na svobodné seberealizaci jedince, důrazu na možnost ovlivňovat a podílet se na politických rozhodnutích a správě věcí veřejných a zájmu o život v humánní společnosti, kde život každého člověka má význam, ovlivnila jednání, postoje, hodnocení a rozhodování, a to nejen o věcech týkajících se každodennosti, ale i o stanovení cílů a nástrojů české zahraniční politiky. Postmaterialistická hodnotová orientace vytvořila mentální překážku pro další interpretaci národního zájmu jako zájmu úzkého, spojené s ochranou fyzické existence státu a jeho občanů.

Třetím faktorem je vliv českého disentu. Disent tvoří svébytnou skupinu, která ačkoliv před rokem 1989 nejevila žádný zvláštní zájem o zahraniční politiku, přesto významně cíle a nástroje české zahraniční politiky ovlivňuje. Tento vliv a působení jsem nazvala „disidentskou tradicí“. Disidentská tradice (a existující mechanismy zahraničněpolitického procesu) integruje do české zahraniční politiky otázky lidských práv a demokratických hodnot. V disidentské tradici jsou zakotvené principy jako „žít v pravdě“ a vědomí vyšší odpovědnosti, které vedou po cestě, na níž je třeba obhajovat zákonost vždy a za všech okolností, solidarizovat s nespravedlivě stíhanými, bojovat proti totalitním režimům, protestovat proti neautentičnosti oficiální politiky a proti lžím indoktrinace a propagandy. Disidentská tradice je ze své

podstata neslučitelná s úzkým substantivním vymezením národního zájmu, které bere v potaz pouze zájmy vlastního státu a jeho občanů.

Poslední nezávislou proměnou, jež učinila český národní zájem neslučitelný s tradičně vymezeným národním zájmem, je institucionální „návrat do (západní) Evropy“ a socializace do liberální komunity EU. Česká republika se stala členem NATO i EU, jejichž podstata a organizační uspořádání narušují absolutní pojetí suverenity a jejichž hodnotové preference a z toho resultující normativní moc (zejména EU) jim umožňují působit v roli civilizujících a etických aktérů. Výsledkem procesu socializace ČR do liberální komunity EU bylo nejen převzetí norem a hodnot, jejich postupné zakořeňování a internalizace, ale také proměna identity české společnosti a jejich představ o sobě samých. V případě socializace do liberální komunity EU však musíme konstatovat, že česká zahraniční politika někdy neměla na výběr – tedy, její zájmy nebyly vždy výslednicí působení domácích zájmů a hodnotových preferencí, ale spíše konformizujících vnějších sociálních struktur a tlaku na dodržování a obhajobu zájmů a hodnot euroatlantického společenství a liberální komunity EU. Zmíněné nezávislé proměnné znemožnily, aby byl český národní zájem nadále interpretován jako kategorie, jež má obhájit primát suverenity České republiky a jejích aktivit vůči těm aktérům, kteří tento princip zpochybňují. Rekonstrukce národního zájmu otevřela prostor pro změnu povahy české zahraniční politiky, a to směrem k etické zahraniční politice.

Míru principality české zahraniční politiky jsem testovala v případových studiích. Ty ukázaly, že **povahu zahraniční politiky České republiky lze lépe popsat jako etickou, tedy jako politiku, v níž národní zájmy většinou odpovídají etickým principům, než jako politiku, kde se národní zájmy s etickými principy rozcházejí.** K tomuto závěru mě vedlo jak vyhodnocení konkrétních pozorovatelných indikátorů u jednotlivých případů, tak kvalitativní analýza české zahraniční politiky. Matematicky vyjádřeno, v pěti zkoumaných případech bylo možno hodnotit 58 pozorovatelných indikátorů, z toho 41 jsem hodnotila pozitivně. Procentuálně to znamená, že „česká zahraniční politika je principiální a etická ze 71 %“. Vrátime-li se k Tabulce 1, která shrnovala a srovnávala znaky realpolitiky etické zahraniční politiky, a pokusíme se o kvalitativní hodnocení, pak lze říci, že česká zahraniční politika se blíží etické zahraniční politice, i když v některých případech vykazovala znaky realpolitiky, resp. zájmy se rozcházely s hodnotami a principy.

Tabulka 14 [1]: Srovnání realpolitiky a etické zahraniční politiky aplikované na českou zahraniční politiku

	Realpolitika	Etická zahraniční politika	Česká zahraniční politika
Cíle	Vlastní zájmy, zejména národní bezpečnost, existence státu a posilování moci	Vlastní zájmy i zájmy ostatních; uvědomuje si a vnímá zájmy ostatních, nevyžaduje však zřeknutí se sebe sama	ANO
Prostředky	Posilování moci Vytváření aliancí Ústupky Flexibilita a pragmatismus	Mezinárodní spolupráce Mezinárodní právo Multilateralismus Zásadovost	ANO ANO ANO Převažuje
Zdroje a motivace jednání	Racionální kalkulace zohledňující náklady, zisky a důsledky různých způsobů jednání Stát je <i>homo oeconomicus</i>	Jednání je v souladu s intersubjektivně sdílenými, na hodnotách založenými očekáváním vhodného chování, na jednání má vliv sociální kontext, v němž je stát zakotven Stát je <i>homo sociologicus</i>	Převažuje
Logika jednání	Výhodnost	Vhodnost	Převažuje
Legitimizační strategie	Autorizace Racionalizace Mytopoetika	Odvolává se na morální hodnocení, obhajuje určité jevy a praxi poukazem na to, že jsou chápány jako normální a přirozené a/nebo odpovídají uznávanému systému morálních norem	Převažuje

Česká pozice, témata, na která se orientuje česká zahraniční politika, a zahraničněpolitický postup je z „pionýrů“ etické zahraniční politiky nejpodobnější Nizozemsku. Česká zahraniční politika se stejně jako nizozemská dlouhodobě orientuje na lidskoprávní témata, ostatní velká témata a kampaně (např. humanitární odzbrojování) sice podporuje, ale spíše na multilaterálních fórech, nikoliv vlastními zahraničněpolitickými aktivitami. Milníkem zahrnutí lidskoprávních témat mezi zahraničněpolitické priority byl pro obě země konec studené války a změna charakteru mezinárodní politiky, které poskytly nové příležitosti pro prosazování lidskoprávní agendy. Česká a nizozemská zahraniční politika jsou si podobné v tom, jaké nástroje zahraniční politiky preferují: udržování a rozvíjení norem a představa, že právo propůjčuje legitimitu moci. To, co v českém případě chybí, je vize světového uspořádání. Zatímco Nizozemci se domnívají, že mezinárodní vztahy podléhají vývoji a tento vývoj by měl směřovat k lepší lidské společnosti, mají za to, že správně nastavené mechanismy umožňují dosažení míru a stability, že smlouvy mají civilizační potenciál a je třeba ustavovat a rozšiřovat normy a pravidla podporující lidská práva (Waisová, 2009b), česká zahraniční politika nemá žádnou vizi světového vývoje a představu o jeho směřování a tudíž nemá ani střednědobý nebo dlouhodobý plán, který by měl a mohl takový vývoj podporovat. Český postup, byť konvenuje postupu a chování států, jejichž zahraniční politika může být označena jako etická, je v mnohém náhodný a je spíše než výsledkem nějaké plánované a cílevědomé *branding strategy* dílem okamžitých okolností, zejména skutečnosti, že se v jednom okamžiku na jednom místě (ministerstvo zahraničních věcí, prezidentská kancelář atd.) sejde skupina lidí s určitými záměry a historické okolnosti umožní jejich přetavení do nějakého činu a zanesení do mezinárodního a domácího prostředí. Závěrem lze konstatovat, že závazek k rozšiřování a dodržování pravidel a norem není v českém případě zatím fundamentálně ideový – jak by principiální a etická politika vyžadovala –, ale je příležitostně pragmatický.

Cílem výzkumu však nebylo získat pouze kvantitativní či kvalitativní evaluaci míry principality a etiky české zahraniční politiky. Cílem bylo sledovat i genezi povahy české zahraniční politiky, jež poskytuje daleko komplexnější obraz. Bez znalosti geneze povahy české zahraniční politiky by bylo obtížné porozumět její současné podobě a odhadovat její budoucí vývoj (např. tedy zda současná míra principality je maximální možná nebo zda lze očekávat

její posilování). Na základě sledování geneze etické povahy české zahraniční politiky je možno konstatovat:

- Domácí politická a společenská transformace a restrukturalizace, změna preferencí, idejí a identity tvůrců zahraniční politiky, ke které došlo v předchozích dvaceti letech, dědictví českého disentu ztělesnění v disidentské tradici a existence mechanismu umožňujícího implementovat tuto tradici v zahraniční politice a socializace do západní liberální komunity a internalizace jejích norem a hodnot učinily český národní zájem neslučitelný s jeho úzkým substantivním pojetím. To otevřelo české zahraniční politice cestu k postupné rekonstrukci národního zájmu. Současný český národní zájem je konstruován jako zájem, jenž se nezřídka sám sebe, ale uvědomuje si a vnímá zájmy ostatních. Svým členstvím v EU, kroky na půdě OSN i iniciativami a aktivitami v mezinárodní politice potvrzuje Česká republika, že suverenita pro ni přestala být absolutním principem a že ji chápe spíše jako odpovědnost než jako autoritu, že přijímá odpovědnost nejen za své občany, ale i za ty, kteří žijí za jejími hranicemi, že cílem zahraniční politiky není jen posilování politické a ekonomické moci a že její zájmy nemohou být prosazovány na úkor ostatních. Neboli, za posledních dvacet let se změnila hodnota všech nezávislých proměnných, a proto by se měla (z)měnit i hodnota závislých proměnných.
- Nejvlivnějšími nezávislými proměnnými ve vztahu k povaze české zahraniční politiky jsou dědictví disentu a disidentská tradice a změna preferencí, idejí a identity tvůrců zahraniční politiky. Tyto dvě proměnné přispívaly k přijetí a prosazování kosmopolitních hodnot a opuštění politiky selektivního zájmu a dvojího standardu nejvíce a nejčastěji generovaly legitimizační strategii využívající morální hodnocení. Změna referenční skupiny a socializační tlak západní liberální komunity sice také přispívaly k posilování míry principality české zahraniční politiky, generovaly však legitimizační strategii racionalizace nebo autorizace.
- Na povahu české zahraniční politiky mají významný vliv jednotlivé osobnosti i státní orgány. Jednotlivé osobnosti jsou převážně nositeli a garanty konkrétních témat, státní orgány pak „překládají“ tato témata do zahraniční politiky. Jako předvoj české principiální zahraniční politiky působili v posledních letech prezident Václav Havel a minister-

stvo zahraničních věcí, kteří byli většinou odvážní a zapojovali se do mezinárodních „pionýrských“ projektů (nebo je dokonce někdy iniciovali), a to i v těch případech, kdy se daná otázka nijak nedotýkala konkrétních zájmů ČR. Ministerstvo zahraničních věcí i prezident Václav Havel také nejméně dbali na postoje a tlak spojenců. Odvážná diplomacie Václava Havla vyústila nakonec v politiku překračující individuální národní zájem, resp. nevěnující mu vůbec žádný prostor (Fürst, 2010: 90). Ministerstvo zahraničních věcí takový prostor nemělo a ani nemohlo ze své podstaty mít, přesto se mu však v podstatě kontinuálně daří zahrnovat do české zahraniční politiky nejen zájmy českých občanů, ale i zájmy ostatních, zahraniční politiku prosazovat a naplňovat etickým způsobem a formovat ji jako politiku, která je vzdálená politice selektivního zájmu a dvojího standardu.

- „Rozlet“ ministerstva zahraničních věcí byl velmi často omezen opatrným a konzervativním Parlamentem ČR (především Poslaneckou sněmovnou), v posledních letech pak i postojem prezidenta.
- Etické prvky vykazuje česká zahraniční politika zejména v tématech a oblastech, které nepodléhají souhlasu Parlamentu ČR (např. české aktivity na podporu doktríny Odpovědnosti za ochranu), nebo ve fázích zahraničněpolitického procesu před vstupem tématu na parlamentní půdu (např. podpora Mezinárodního trestního soudu). „Pionýrskou“ roli ministerstva zahraničních věcí a naopak konzervativní a neaktivní přístup ostatních aktérů potvrzuje i výrazné vnitřní zaostávání při domácí deliberaci etických témat mezinárodní politiky i oddělování zahraniční dimenze některých témat (lidská práva a Mezinárodní pakt o občanských a politických právech) od dimenze domácí, čemuž napomáhá i extrémní politická pasivita obyvatelstva.

Závěrem si ještě krátkou úvahu zaslouží omezení české principiální zahraniční politiky. Jak ukazují případové studie, principialitu české zahraniční politiky nejčastěji omezují spojenecké závazky nebo obecněji vztah ke spojencům a nedostatečná domácí deliberace určitých témat. Nejrizikovější je pro principialitu české zahraniční politiky vztah se Spojenými státy americkými. Byť jsou USA mnohdy samy chápány jako garant dobra, některé americké postoje jsou v příkrém rozporu s normami, které jsou chápány jako zdroj civilizace mezinárodní politiky. USA odmítají Ottawskou úmluvu, Dohodu

z Osla i Římský statut a Mezinárodní trestní soud a nevyhýbají se ani porušování Mezinárodního paktu o občanských a politických právech. Ambivalentní postoj mají k jeho opčním protokolům (zejména zákaz trestu smrti) a neméně nejasný je jejich vztah k Odpovědnosti za ochranu. Česká republika se tak – a nepochybně to bude platit i do budoucna – ocitá v situaci, kdy musí volit – volit mezi spojeneckými závazky a zájmy na jedné straně a principy a hodnotami na straně druhé.

Druhé omezení principality české zahraniční politiky produkuje nedostačující domácí deliberace, a to nejen principiálních témat, ale zahraniční politiky jako takové. Občanský aktivismus v oblasti zahraniční politiky je v českém prostředí minimální a jen zřídka se setkáváme s organizacemi občanské společnosti a s nevládními organizacemi, jež by tlačily na tvůrce zahraniční politiky směrem k přijetí nějakého tématu či postupu. Určitou aktivitu nevládních organizací jsme mohli zaznamenat v kampani za přijetí Římského statutu či v podpoře Tibetu, avšak i tyto akce byly výrazně omezené. V českém prostředí se tak – po Havlově odchodu z prezidentského postu – skutečně jediným významným nositelem etiky v zahraniční politice stává ministerstvo zahraničních věcí a významné osobnosti působící v této instituci, okrajově pak nositelé disidentské tradice působící v Parlamentu ČR a v organizacích občanské společnosti.

Résumé

The book offers the thesis that the Czech foreign policy abandoned its substantively defined national interest. This opened the door for a transformation of the Czech foreign policy into an ethical foreign policy. The present text follows the genesis of the Czech foreign policy after 1989 and tries to answer the question of to what extent the Czech foreign policy is ethical. In respect to contemporary praxes it is not possible to construct an unambiguous dichotomy between *Realpolitik* and ethical foreign policy. The question today is “To what extent does the (Czech) foreign policy include an awareness of and sensitivity to the interests of Others, and how are these interests advanced and defended?”. This question comes out of the idea that interests and values do not necessarily exclude each other. A part of the interests overlaps with values, values have the potential to form interests, and where interests do not meet values, rational deliberation is used. Thus the question of the relationship between norms and interests, or more specifically between ethics and foreign policy interests, emerged as an empirical question. Ethical principles can be in accordance with national interests, but they can also be in contradiction to national interests. Thus, in the book, the main issue is which status (that of national interests being in in harmony with ethical principles or that of national interests being in contradiction to ethical principles) better characterizes the Czech foreign policy rather than whether the Czech foreign policy is ethical.

The character of the Czech foreign policy started to change after 1990. The source of this change was the transformation of the Czech national interest. The transformation of the Czech national interest, in this case the abandonment of the narrow substantive definition of national interest and the “transition” to a national interest which includes not only the Czech Republic’s own interests but also the interests of Others, was caused by a few fundamental factors: the domestic political and social transformation; the changes in the preferences, ideas and identity of the Czech society and its foreign policy makers; the influence of former dissidents on the goals and procedures

of the Czech foreign policy; and, last but not least, the change of the referential group into which Czechoslovakia/the Czech Republic was socialized after 1990. I tested the extent of the Czech foreign policy's adherence to principles on five case studies: the Ottawa Treaty or the Anti-Personnel Mine Ban Convention, the Oslo Convention or the Convention on Cluster Munitions, the Rome Statute and the International Criminal Court, the Responsibility to Protect doctrine, and the International Covenant on Civil and Political Rights. The case studies showed that the Czech foreign policy is better described as ethical, i.e. as a policy in which national interests are in harmony with ethical principles, than as a policy in which national interests are in contradiction with ethical principles.

Despite the fact that the Czech foreign policy in some cases corresponds to *Realpolitik* and its interests are in contradiction to values and principles, the Czech foreign policy is moving closer to the status of being an ethical foreign policy. The Czech foreign policy has no vision of world development or idea about its orientation, and thus it has no mid – or long-term plan for supporting such development. In many cases, the Czech foreign policy is coincidental in the sense that it is not a planned or deliberated branding strategy. To sum up, it can be said that the commitment to spreading and maintaining rules and norms is not based on fundamental ideas in the Czech case, but it is rather pragmatic and dependent on the given situation.

Seznam vybraných zkratk

- ASPA – *American Service-Members' Protection Act* (Zákon na ochranu členů amerických služeb)
- BBV – Branný a bezpečnostní výbor (Poslanecká sněmovna PČR)
- BIA – *Bilateral Immunity Agreement* (Bilaterální dohoda o nepředávání amerických občanů MTS)
- CCW – *Convention on Certain Conventional Weapons* (Úmluva o některých konvenčních zbraních)
- CVVM – Centrum pro výzkum veřejného mínění
- EHS – Evropské hospodářské společenství
- EU – Evropská unie
- EVS – *European Values Study*
- HV – Hospodářský výbor (Poslanecká sněmovna PČR)
- ICBL – *International Campaign to Ban Landmines* (Mezinárodní kampaň za zákaz náslapných min)
- ICISS – *International Commission on Intervention and State Sovereignty* (Mezinárodní komise pro intervenci a státní suverenitu)
- ITF – *International Trust Fund for Demining and Mine Victims Assistance* (Mezinárodní fond pro odminování a pomoc obětem náslapných min)
- KV – Kontrolní výbor (Poslanecká sněmovna PČR)
- MIV – Mandátový a imunitní výbor (Poslanecká sněmovna PČR)
- MIV – Mandátový a imunitní výbor (Senát PČR)
- MTS – Mezinárodní trestní soud
- MZV ČR – Ministerstvo zahraničních věcí České republiky
- NATO – *North Atlantic Treaty Organisation* (Severoatlantická aliance)
- OBSE – Organizace pro bezpečnost a spolupráci v Evropě
- ORGV – Organizační výbor (Poslanecká sněmovna PČR)
- ORGV – Organizační výbor (Senát PČR)
- OSN – Organizace spojených národů
- OVP – Organizace varšavského paktu
- PSP ČR – Poslanecká sněmovna Parlamentu České republiky
- PV – Petiční výbor (Poslanecká sněmovna PČR)
- R2P – *Responsibility to Protect* (Odpovědnost za ochranu)
- RV – Rozpočtový výbor (Poslanecká sněmovna PČR)

- RVHP – Rada vzájemné hospodářské pomoci
- SALW – *Small Arms and Light Weapons* (lehké a ruční zbraně)
- SHIRBRIG – *Standby High-Readiness Brigade* (Mezinárodní pohotovostní záložní brigáda v rámci systému OSN)
- SOFA – *Status of Force Agreement* (Smlouva stanovující právní rámec pro pobyt příslušníků ozbrojených sil USA na cizím území)
- UNMEE – *UN Mission in Ethiopia and Eritrea* (Mise OSN v Etiopii a Eritreji)
- UPV – Ústavně právní výbor (Poslanecká sněmovna PČR)
- UPV – Ústavně-právní výbor (Senát PČR)
- UNSAS – *United Nations Standby Arrangement System* (Systému pohotovostního ujednání Organizace spojených národů)
- VEI – Výbor pro evropskou integraci (Poslanecká sněmovna PČR)
- VEI – Výbor pro evropskou integraci (Senát PČR)
- VEU – Výbor pro záležitosti Evropské unie (Senát PČR)
- VEZ – Výbor pro evropské záležitosti (Poslanecká sněmovna PČR)
- VHZD – Výbor pro hospodářství, zemědělství a dopravu (Senát PČR)
- VOV – Volební výbor (Poslanecká sněmovna PČR)
- VSPZ – Výbor pro sociální politiku a zdravotnictví (Poslanecká sněmovna PČR)
- VSZRP – Výbor pro veřejnou správu, regionální rozvoj a životní prostředí (Poslanecká sněmovna PČR)
- VURVSZP – Výbor pro územní rozvoj, veřejnou správu a životní prostředí (Senát PČR)
- VVKLPP – Výbor pro vzdělávání, vědu, kulturu, lidská práva a petice (Senát PČR)
- VZ – Výbor pro zdravotnictví (Poslanecká sněmovna PČR)
- VZOB – Výbor pro zahraniční věci, obranu a bezpečnost (Senát PČR)
- VZSP – Výbor pro zdravotnictví a sociální politiku (Senát PČR)
- WTO – *World Trade Organization* (Světová obchodní organizace)
- ZAV – Zahraniční výbor (Poslanecká sněmovna PČR)
- ZEV – Zemědělský výbor (Poslanecká sněmovna PČR)

Literatura

- Adachi, Kenki (2005): Why Japan Signed the Mine Ban Treaty. The Political Dynamics behind the Decision. *Asian Survey*, XLV: 3, s. 397–413.
- Banda, Maria (2007): *The Responsibility to Protect: Moving the Agenda Forward*. United Nations Association in Canada. On-line: www.unac.org/en/library/unacresearch/2007R2P_Banda_e.pdf.
- Behringer, Ronald M. (2003): *Middle Power Leadership on Human Security*. Paper presented at the annual meeting of the Canadian Political Science Association, Halifax, Nova Scotia, May 30–June 1, 2003.
- Bernad, Prosper, Jr. (2006): Canada and Human Security: From the Axworthy Doctrine to Middle Power Internationalism. *The American Review of Canadian Studies* (Summer 2006), s. 233–261.
- Betzler, Monika (2008): Kant's Ethics of Virtue: An Introduction. In: Betzler, Monika (ed.): *Kant's Ethics of Virtue*. Berlin: Valter de Gruyter, s. 7–28.
- Bílková, Veronika–Matějková, Šárka (2010): Šíření demokracie jako národní zájem? Legitimizace české transformační politiky. In: Drulák, Petr–Horký, Ondřej a kol.: *Hledání českých zájmů. Obchod, lidská práva a mezinárodní rozvoj*. Praha: Ústav mezinárodních vztahů, s. 125–144.
- Bílková, Veronika (2007): *V roli unijního solitéra? Česká republika a Mezinárodní trestní soud*. Policy Paper. Praha: Ústav mezinárodních vztahů.
- Bílková, Veronika (2008a): *Lidskoprávní rozměr české zahraniční politiky*. In: Kořan, Michal (ed.): *Česká zahraniční politika v roce 2007. Analýza ÚMV*. Praha: Ústav mezinárodních vztahů, s. 348–366.
- Bílková, Veronika (2008b): Účel, nebo prostředek? Lidská práva v zahraniční politice České republiky. *Mezinárodní politika*, 12/1008, s. 9–11.
- Bílková, Veronika (2009): Lidskoprávní rozměr v české zahraniční politice. In: Kořan, Michal (ed.): *Česká zahraniční politika v roce 2008. Analýza ÚMV*. Praha: Ústav mezinárodních vztahů, s. 327–342.
- Bojinović, Ana (2005): Geographical Proximity and Historical Experience as a Basis for Active Foreign Policy Strategy of Small European States – the Case of Austria and Slovenia regarding the Western Balkans. *Politics in Central Europe* 1: 1, s. 8–29.
- Brown, Chris (2001): Ethics, interests and foreign policy. In: Smith, Karen–Light, Margot (eds.): *Ethics and Foreign Policy*. Cambridge: Cambridge University Press, s. 15–32.
- Brysk, Alison (2009): *Global good Samaritans: human rights as foreign policy*. Oxford: Oxford University Press.

- Bureš, Jaroslav (2008): Blízký východ, Středomoří a Afghánistán v české zahraniční politice. In: Kořan, Michal (ed.): *Česká zahraniční politika v roce 2007. Analýza ÚMV*. Praha: Ústav mezinárodních vztahů, s. 240–269.
- Burke-White, William W. (2008): Proactive Complementarity: The International Criminal Court and National Court in the Rome System of International Justice. *Harvard International Law Journal*, 49: 1, s. 53–108.
- Cabada, Ladislav–Strnadová, Lenka–Waisová, Šárka (2009): Postmoderní státy jako nositelé a zprostředkovatelé kantovské etiky v mezinárodních vztazích. In: Waisová, Šárka–Cabada, Ladislav: *Etika a mezinárodní politika. Postmoderní státy jako nositelé kantovské etiky*. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, s. 13–39.
- CCPR/CO/72/CZE (2001) Concluding observations of the Human Rights Committee: Czech Republic. 27. 8. 2001, United Nations, část C „Principal subjects of concern and recommendations”. UNHCHR. On-line: www.unhchr.ch/tbs/doc.nsf/%28Symbol%29/CCPR.CO.72.CZE.En?Opendocument.
- Cook, Robin (1997): Robin Cook's speech on the government's ethical foreign policy. *Guardian*, 12. 5. 1997. On-line: www.guardian.co.uk/world/1997/may/12/indonesia.ethicalforeignpolicy.
- Cook, Robin (2002): Putting Principle into Practice: The Role of Human Rights in Foreign Policy. Commentary. *Cambridge Review of International Affairs*, 15: 1, s. 45–51.
- Cooper, Andrew–Higgott, Richard–Nossal, Kim Richard (1993): *Relocating middle powers. Australia and Canada in a changing world order*. Vancouver: UBC Press.
- Cooper, Robert (2000): *The post-modern state and the world order*. London: Demos.
- Cooper, Robert (2003): *The breaking of nations. Order and chaos in the twenty-first century*. New York: Grove Press.
- Český statistický úřad (2006): *Porodnost a plodnost 2001–2005*. On-line: www.czso.cz/csu/2006edicniplan.nsf/p/4008-06.
- Dienstbier, Jiří (1990): *Snění o Evropě*. Praha: Lidové noviny.
- Dokument Charty 77 č. 4/86 (1986): *Informace o Chartě 77*, 9: 3, samizdat.
- Druhá periodická zpráva a o plnění závazků vyplývajících z Mezinárodního paktu o občanských a politických právech, Česká republika 2000–2004*. Vláda ČR. On-line: www.vlada.cz/assets/ppov/rfp/dokumenty/zpravy-plneni-mezin-umluv/2_HKSP_CZ_text_FINAL.pdf.
- Drulák, Petr (2006): Between Geopolitics and Anti-Geopolitics: Czech Political Thought. *Geopolitics* 11, s. 420–438.
- Drulák, Petr (2009): Proč nám nestačí splývat? *Lidové noviny*, 3. 10. 2009. On-line: www.lidovky.cz/proc-nam-nestaci-splyvat-0x3-/ln_noviny.asp?c=A091003_000100_ln_noviny_sko&klic=233571&mes=091003_0.
- Drulák, Petr–Česal, Jiří–Hampl, Stanislav (2003): Interactions and Identities of Czech Civil Servants on Their Way to the EU. *Journal of European Public Policy*, 10: 4, s. 637–654.
- Druláková, Radka–Drulák, Petr (2007): *Tvorba a analýza zahraniční politiky*. Praha: Vysoká škola ekonomická.

- Eurobarometer 69* (2008): 1. Values of Europeans (Field work: March–May 2008, Publication: November 2008). European Commission.
- Eurobarometer 73* (2010): Factsheet Czech Republic. Spring 2010. European Commission.
- Eurobarometr 64* (2005): Národní zpráva: Česká republika (podzim 2005). Evropská komise.
- Eurobarometr 66* (2006): Národní zpráva: Česká republika (podzim 2006). Evropská komise.
- Eurobarometr 68* (2007): Národní zpráva: Česká republika (podzim 2007). Evropská komise.
- Eurobarometr 70* (2008): Národní zpráva: Česká republika (podzim 2008). Evropská komise.
- Eurobarometr 72* (2009): Národní zpráva: Česká republika (podzim 2009). Evropská komise.
- European Values Study 2008* (2008). On-line: www.europeanvaluesstudy.eu/.
- Evans, Gareth (2008): *The Responsibility to Protect. Ending Mass Atrocity Crimes Once and For All*. Washington: Brookings Institution Press.
- Finnemore, Martha (1996a): *National Interests in International Society*. Ithaca, NY: Cornell University Press.
- Finnemore, Martha (1996b): Norms, Culture, and World Politics: Insights from Sociology's Institutionalism. *International Organization* 50, s. 325–347.
- Finnemore, Martha–Sikkink, Kathryn (1998): International Norm Dynamics and Political Change. *International Organization*, 52: 4 (Autumn 1998), s. 887–917.
- Flockhart, Trine (2006): „Complex Socialization“: A Framework for the Study of State Socialization. *European Journal of International Relations*, 12: 1, s. 89–118.
- Frenescheft, Antonio–Knight, W. Andy (2001): International(ist) Citizenship: Canada and the International Criminal Court. *Canadian Foreign Policy*, 8: 2, s. 51–74.
- Fürst, Rudolf (2010): Podpora Tibetu, Tchaj-wanu a lidských práv v Číně: Evropská avantgarda, nebo český kýč? In: Drulák, Petr–Horký, Ondřej a kol.: *Hledání českých zájmů. Obchod, lidská práva a mezinárodní rozvoj*. Praha: Ústav mezinárodních vztahů Praha, s. 80–100.
- Galandauer, Jan (2008): Knoflík ze šatů paní Linhartové. *Dějiny a současnost*, 2008/9 (elektronické vydání, neustránkováno).
- Goldstein, Judith–Keohane, Robert O. (1993): Ideas and Foreign Policy: An Analytical Framework. In: Goldstein, Judith–Keohane, Robert O. Keohane: *Ideas and Foreign Policy. Beliefs, Institutions, and Political Change*. Ithaca and London: Cornell University Press, s. 3–30.
- Hanley, Eric–Matějů, Petr–Vlachová, Klára–Krejčí, Jindřich (1998): The Making of Post-Communist Elites in Eastern Europe. *Social Trends*, 4/1998.
- Hasenclever, Andreas–Mayer, Peter–Rittberger, Volker (1996): Interests, Power, Knowledge: The Study of International Regimes. *Mershon International Studies Review*, 40, s. 177–228.
- Havel, Václav (1978/1990): Moc bezmocných. In: Havel, Václav: *O lidskou identitu*. London/Praha: Rozmluvy, s. 55–133.
- Herrmann, Richard K. (2002): Linking Theory to Evidence in International Relations. In: Carlsnaes, Walter–Risse, Thomas–Simmons, Beth A.: *Handbook of International Relations*. London: Sage, s. 119–136.
- Hill, Christopher–Wallace, William (1996): Introduction: Actors and Actions. In: Hill, Christopher, Hill (ed.): *The Actors in Europe's Foreign Policy*. London: Routledge.

- Hospodářské noviny (2005): *Česko se zastalo Castrových odpůrců* (Fridrich, Milan–Ehl, Martin), 1. 2. 2005. On-line: hn.ihned.cz/c1-15579570-cesko-se-zastalo-castrovych-odpurcu.
- Chandler, David (2003): Rhetoric Without Responsibility: the Attraction of „Ethical“ Foreign Policy. *British Journal of Politics and International Relations* 5: 3, August 2003, s. 295–316.
- Chandler, David (2007): Hollow Hegemony: Theorising the Shift from Interest-Based to Value-Based International Policy-Making. *Millennium: Journal of International Studies*, 35: 3, s. 703–723.
- ICISS (2001): *The Responsibility to Protect. Report of the International Commission on Intervention and State Sovereignty*. International Development Research Center.
- Inglehart, Ronald (1997): *Modernization and Postmodernization. Cultural, Economic and Political Change in 42 Societies*. Princeton: Princeton University Press.
- Jackson, Patrick Thaddeus (2004): Forum Introduction. Is the state a person? Why should we care? *Review of International Studies* 30: 2, s. 255–258.
- Jackson, Robert (2005): *Classical and Modern Thought on International Relations. From Anarchy to Cosmopolis*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Jepperson, Ronald L.–Wendt, Alexander–Katzenstein, Peter J. (1996): Norms, Identity, and Culture in National Security. In: Katzenstein, Peter J. (ed.): *The Culture of National Security. Norms and Identity in World Politics*. New York: Columbia University Press, s. 33–75.
- Keating, Tom (2002): *Canada and World Order. The Multilateralist Tradition in Canadian Foreign Policy*. Second edition. Oxford: Oxford University Press.
- Kekes, John (1994): The Pragmatic Idealism of Nichoals Rescher. *Philosophy and Phenomenological Research*, 54: 2, s. 391–394.
- Koncepce zahraniční politiky ČR* (1999): Vláda ČR. On-line: www.vlada.cz/cz/clenove-vlady/historie-minulych-vlad/1-koncepce-zahranicni-politiky-ceske-republiky-2156/.
- Kořan, Michal (2008): Politický kontext a tvorba české zahraniční politiky v roce 2007. In: Kořan, Michal (ed.): *Česká zahraniční politika v roce 2007. Analýza ÚMV*. Praha: Ústav mezinárodních vztahů, s. 13–43.
- Kořan, Michal (2009): Politický kontext a tvorba české zahraniční politiky v roce 2008. In: Kořan, Michal (ed.): *Česká zahraniční politika v roce 2008. Analýza ÚMV*. Praha: Ústav mezinárodních vztahů, s. 13–40.
- Kovanda, Karel (2004): Česká republika v Radě bezpečnosti OSN. Genocida ve Rwandě, 1994. *Mezinárodní vztahy*, 3/2004, s. 45–65.
- Kratochvíl, Petr (2009): Návrat k normativně: Národní zájem jako teoretická kategorie. *Politologický časopis*, 1/2009, s. 3–20.
- Kratochvíl, Petr (2010): *Původ a smysl národního zájmu. Analýza legitimacy jednoho politického konceptu*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury.
- Kunštát, Daniel (2005): Trest smrti – res publica. *Naše společnost*, 2005/2. On-line: www.cvvm.cas.cz/upl/nase_spolecnost/100043s_kunstat-trestsmrti.pdf.
- Machonin, Pavel (1996): Modernisation and Social Transformation in the Czech Republic. *Czech Sociological Review*, 4: 2, s. 171–186.

- Machonin, Pavel–Tuček, Milan (2002): *Zrod a další vývoj nových politických elit v České republice (od konce osmdesátých let 20. století do jara 2002)*. Praha: Sociologický ústav Akademie věd České republiky.
- Machonin, Pavel–Tuček, Milan–Nekola, Martin (2006): The Czech Economic Elite after Fifteen Years of Post-socialist Transformation. *Sociologický časopis*, 42: 3, s. 537–556.
- Machonin, Pavel–Tuček, Milan–Hartoš, Petr–Nekola, Martin (2006): České ekonomické a politické elity po 15 letech postsocialistické transformace. In: Tuček, Milan a kol.: *České elity po patnácti letech transformace*. Praha: Sociologický ústav Akademie věd ČR, s. 39–70.
- March, James C.–Olsen, Johan P. (1998): The Institutional Dynamics of International Political Orders. *ARENA Working Papers* 98/5. On-line: www.arena.uio.no/publications/wp98_5.htm.
- March, James C.–Olsen, Johan P. (2009): The logic of appropriateness. *ARENA Working Papers* 04/09. On-line: www.arena.uio.no/publications/wp04_9.pdf.
- Mauil, Hanns W. (1990/1991): Germany and Japan: The New Civilian Powers. *Foreign Affairs*, 69: 5, s. 91–106.
- Mauil, Hanns W. (2001): Germany's Foreign Policy, Post-Kosovo: Still a „Civilian Power“? In: Harnisch, Sebastian–Mauil, Hanns W. (eds.): *Germany as a Civilian Power? The Foreign Policy of the Berlin Republic*. Manchester: Manchester University Press, s. 106–127.
- Melakopides, Costas (1998): *Pragmatic Idealism. Canadian Foreign Policy 1945–1995*. Montreal: McGill-Queen's University Press.
- MF Dnes* (2010): Velvyslanec Číny: Lidská práva chápeme jinak, 2. 10 2010, s. 4A.
- Moody, Peter R. (1977): *Opposition and Dissent in Contemporary China*. Stanford, California: Hoover Institution Press–Stanford University.
- Možný, Ivo–Rabušic, Ladislav (1998): Česká rodina, sňatkový trh a reprodukční klima. In: Večerník, Jiří (ed.): *Zpráva o vývoji české společnosti. 1989–1998*. Praha: Academia, s. 92–112.
- Odpověď ministra zahraničních věcí ČSFR Jiřího Dienstbiera na interpelaci podanou poslanci SN Pavlem Bratinkou a Jiřím Skalickým a poslancem Sněmovny lidu Danielem Kroupou* (1990): Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna, tisk 157. On-line: www.psp.cz/eknih/1990fs/tisky/t0157_00.htm.
- Palata, Luboš–Čápková, Hana (2009): Disidenty střídají bývalí komunisté. *Lidové noviny*, 17. 4. 2009. On-line: byznys.lidovky.cz/ln-disidenty-stridaji-byvali-komuniste-fcu/statni-pokladna.asp?c=A090417_084105_ln_domov_mel.
- Palata, Luboš (2009): MGIMO, spíš výhoda než cejch. *Lidové noviny*, 17. 4. 2009. On-line: www.lidovky.cz/mgimo-spise-vyhoda-nez-cejch-d18-/ln_noviny.asp?c=A090417_000012_ln_noviny_sko&klic=231095&mes=090417_0.
- Parkanová, Vlasta (2007): Mezinárodní trestní soud utopii? *iHNED.cz*, 24. 10. 2007.
- Pratt, Cranford (ed.) (1994): *Middle Power Internationalism. The North-South Dimension*. Montreal: McGill-Queen's University Press.
- Pražská výzva (1985): *Informace o Chartě 77*, 8: 4, samizdat.

- Price, Richard (1998): Reversing the Gun Sights: Transnational Civil Society Targets Land Mines. *International Organization*, 52: 3, s. 613–644.
- Pštross, Tomáš (2004): Problematika lidských práv v české zahraniční politice. In: Pick, Otto–Handl, Vladimír a kol.: *Zahraněční politika České republiky 1993–2004. Úspěchy, problémy a perspektivy*. Praha: Ústav mezinárodních vztahů, s. 211–225.
- Rabušic, Ladislav (1990): Tichá revoluce neboli od materialismu k postmaterialismu v západních společnostech. *Sociologický časopis*, 26, s. 505–517.
- Rabušic, Ladislav (2000): Je česká společnost „postmaterialistická“? *Sociologický časopis*, 36: 1, s. 3–22.
- Rabušic, Ladislav (2001): Value Change and Demographic Behaviour in the Czech Republic. *Czech Sociological Review*, 9: 1, s. 99–122.
- Reiman, Michal (2008): *Rusko jako téma a realita doma a v exilu. Vzpomínky na léta 1968–1990*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR.
- Rescher, Nicholas (1994): Précis of a System of Pragmatic Idealism. *Philosophy and Phenomenological Research*, 54: 2, s. 377–390.
- Risse-Kappen, Thomas (ed.) (1995): *Bringing Transnational Relations Back In. Non-state Actors, Domestic Structure and International Institutions*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Rittberger, Volker (2004): Approaches to the Study of Foreign Policy Derived from International Relations Theories. *Tübinger Arbeitspapiere zur Internationalen politik und Friedensforschung*, 46.
- Ruggie, John Gerard (1993): Territoriality and Beyond: Problematizing Modernity in International Relations. *International Organization*, 47: 1 (Winter, 1993), s. 139–174.
- Schimmelfennig, Frank (2002): Liberal Community and Enlargement: An Event History Analysis. *Journal of European Public Policy*, 9: 4, s. 598–626.
- Sikkink, Kathryn (1993): The Power of Principled Ideas: Human Rights Policies in the United States and Western Europe. In: Goldstein, Judith–Keohane, Robert O.: *Ideas and Foreign Policy. Beliefs, Institutions, and Political Change*. Ithaca and London: Cornell University Press, s. 139–170.
- Sjursen, Helene (2006a): The EU as a Normative Power: How Can This Be? *Journal of European Public Policy*, 13: 2, s. 235–251.
- Sjursen, Helene (2006b): What kind of power? *Journal of European Public Policy*, 13: 2, s. 169–181.
- Smith, Karen E.–Light, Margot (2001): Introduction. In: Smith, Karen–Light, Margot (eds.): *Ethics and Foreign Policy*. Cambridge: Cambridge University Press, s. 1–14.
- Sørensen, Georg (2005): *Stát a mezinárodní vztahy*. Praha: Portál.
- Sørensen, Georg (2006): The Transformation of the State. In: Hay, Colin Hay–Lister, Michael–Marsch, David (eds.): *The State. Theories and Issues*. Basingstoke: Palgrave, s. 190–208.

- Stanovisko Odboru legislativy a práva KPR k ratifikaci Římského statutu Mezinárodního trestního soudu ze dne 8. 7. 2009.* On-line: www.hrad.cz/cs/pro-media/informace-soudnim-sporum/5.shtml.
- Suchánková, Marie (1990): O problematice americké sociologie hodnot. *Sociologický časopis* 26, s. 526–536.
- Sztompka, Piotr (1996): Pohled zpět: Rok 1989 jako kulturní a civilizační zlom. *Sociologický časopis*, 32: 1: s. 5–20.
- Šafaříková, Kateřina–Kundra, Kundra (2003): Češi spravují svět. *Respekt*, 2. 11. 2003. On-line: respekt.ihned.cz/c1-36199990-cesi-spravuji-svet.
- Šedivý, Jaroslav (1997): *Černínský palác v roce nula (ze zákulisí polistopadové zahraniční politiky)*. Knižnička Literárních novin. Praha: Ivo Železný.
- Tematické priority zahraniční politiky ČR v oblasti lidských práv.* Ministerstvo zahraničních věcí ČR. On-line: www.mzv.cz/jnp/cz/zahranicni_vztahy/lidska_prava/obecne_pokyny_eu_k_lidskym_pravam/ceska_republika_a_lidska_prava/tematicke_priority_zahranicni_politiky.html.
- The Guardian* (2001): Blair on bombing Serbia. Tony Blair's Statement on March 26, 1999. 8. 9. 2001. On-line: www.guardian.co.uk/politics/2001/oct/08/politicalnews.tonyblair.
- The International Criminal Court Monitor* (2000): The Newspaper of the NGO Coalition for an International Criminal Court: 2000, číslo 16, listopad 2000.
- Úvodní zpráva České republiky o plnění závazků plynoucích z Mezinárodního paktu o občanských a politických právech za období 1. leden 1993–30. listopad 1999.* Vláda ČR. On-line: www.vlada.cz/assets/ppov/r/p/dokumenty/zpravy-plneni-mezin-umluv/Uvodni_ICCPR_CZ.pdf.
- Verbeek, Bertjan–van der Vleuten, Anna (2008): The Domestication of the Foreign Policy of the Netherlands (1989–2007)? The Paradoxical Result of Europeanization and Internationalization. *Acta Politica*, 43, s. 357–377.
- Výňatky z první tiskové konference ministra zahraničních věcí ČSSR Jiřího Dienstbiera* (1989): 14. 12. 1989, Praha. Seznam publikovaných dokumentů Občanského fóra (Demokratická revoluce 1989). On-line: www.89.usd.cas.cz/en/documents.html.
- Výroční zpráva o kontrole exportu vojenského materiálu a ručních zbraní pro civilní použití v České republice za rok 2008* (2009). Ministerstvo průmyslu a obchodu. On-line: www.mpo.cz/dokument63619.html.
- Waisová, Šárka (2009a): Kanada: humánní internacionalista ve stínu velkého souseda. In: Waisová, Šárka–Cabada, Ladislav: *Etika a mezinárodní politika. Postmoderní státy jako nositelé kantovské etiky*. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, s. 13–71.
- Waisová, Šárka (2009b): Nizozemí: lidská práva nad vlastní zájmy? In: Waisová, Šárka–Cabada, Ladislav: *Etika a mezinárodní politika. Postmoderní státy jako nositelé kantovské etiky*. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, s. 136–160.

- Waisová, Šárka (2009c): Norsko: humanitární velmoc. In: Waisová, Šárka–Cabada, Ladislav: *Etika a mezinárodní politika. Postmoderní státy jako nositelé kantovské etiky*. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, s. 107–135.
- Waisová, Šárka (2009d): Spolková republika Německo: dobrotivý obr. In: Waisová, Šárka–Cabada, Ladislav: *Etika a mezinárodní politika. Postmoderní státy jako nositelé kantovské etiky*. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, s. 72–106.
- Waisová, Šárka–Cabada, Ladislav (2009): *Etika a mezinárodní politika. Postmoderní státy jako nositelé kantovské etiky*. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk.
- Wendt, Alexander (1999): *Social Theory of International Politics*. Cambridge Studies in International Relations. Cambridge: Cambridge University Press.
- Wendt, Alexander (2004): The State as Person in International Theory. *Review of International Studies*, 30: 2, s. 289–316.
- Wheeler, Nicholas J.–Tim Dunne, Tim (1998): Good International Citizenship. A Third Way for British Foreign Policy. *International Affairs*, 74: 4, s. 847–870.
- Wight, Colin (2004): State Agency: Social Action Without Human Activity? *Review of International Studies*, 30: 2, s. 269–280.
- Wight, Martin (1978 [1995, 2002, 2004]): *Power politics*. Edited by H. Dull and C. Holbreaad, Foreword by J. Spence. New York–London: RIIA.
- Yearbook of the International Law Commission 1954* (1994): Volume I, Summary records of the sixth session 3 June–28 July 1954. United Nations.
- Yearbook of the International Law Commission 1994* (1996): Volume I, Summary records of the meetings of the forty-sixth session 2 May–22 July 1994. New York–Geneva: United Nations.
- Zákon č. 107/1999 Sbírky O jednacím řádu Senátu v pozdějších zněních*. On-line: www.senat.cz/informace/zadosti/zak107.php?ke_dni=07.10.2011&O=8.
- Zákon č. 90/1995 Sbírky O jednacím řádu Poslanecké sněmovny v pozdějších zněních*. On-line: www.psp.cz/docs/laws/1995/90.html.
- Zelinka, Petr (2007): Parlament jako aktér zahraniční politiky České republiky. In: Kořan, Michal–Hrabálek, Martin (eds.): *Česká zahraniční politika: aktéři, struktura, proces*. Brno: Mezinárodní politologický ústav, s. 119–136.
- Zpráva místopředsedy vlády ČSFR a ministra zahraničních věcí ČSFR J. Dienstbiera o československé zahraniční politice* (1991). Federální shromáždění ČSFR 1990–1992, tisky, seznam č. 10. On-line: www.psp.cz/eknih/1990fs/tisky/index10.htm.
- Zpráva o zahraniční politice České republiky za období 2002* (2003). Praha: Ministerstvo zahraničních věcí ČR.
- Zpráva o zahraniční politice České republiky za období 2003* (2004). Praha: Ministerstvo zahraničních věcí ČR.
- Zpráva o zahraniční politice České republiky za období 2005* (2006). Praha: Ministerstvo zahraničních věcí ČR.

Literatura

Zpráva o zahraniční politice České republiky za období 2006 (2007). Praha: Ministerstvo zahraničních věcí ČR.

Zpráva o zahraniční politice České republiky za období 2009 (2010). Praha: Ministerstvo zahraničních věcí ČR.

Rozhovory

Luboš Dobrovský (11. května 2010).

Věra Jeřábková (30. dubna 2010).

Jindřich Jirásek (26. května 2010).

Karel Kovanda (20. března 2010).

Martin Palouš (23. března 2010).

Jiří Schneider (7. dubna 2010).

Cyril Svoboda (1. dubna 2010).

Alexandr Vondra (18. března 2010).

V knižní řadě *Hledání českých zájmů* kolektivů výzkumných pracovníků ÚMV nově definuje pojem národního zájmu a za použití různých metodologických postupů ho aplikuje při výzkumu české zahraniční politiky.

PETR DRULÁK, VÍT STŘÍTECKÝ A KOL.:
MEZINÁRODNÍ BEZPEČNOST

Z obsahu: zahraniční politika EU, komparace strategických kultur, energetická bezpečnost, česká účast v Afghánistánu, česko-německá vojenská spolupráce, boj s organizovaným zločinem.

brož., 202 stran, ISBN 978-80-86506-86-9

PETR DRULÁK, ONDŘEJ HORKÝ A KOL.:
**OBCHOD, LIDSKÁ PRÁVA
A MEZINÁRODNÍ ROZVOJ**

Z obsahu: hospodářské partnerství s Čínou, podpora disentu v Tibetu a Barmě, příspěvek k demokracii v Iráku, poskytování rozvojové pomoci Africe.

brož., 231 stran, ISBN 978-80-86506-87-6

PETR DRULÁK, VLADIMÍR HANDL A KOL.:
**VNITŘNÍ ROZMANITOST
A VNĚJŠÍ AKCESCHOPNOST**

Z obsahu: formování koordinačního mechanismu integrační politiky, vztah k eurozóně, řešení krize v Kosovu, česká politika ochrany klimatu, vztahy k partnerům ve střední Evropě.

brož., 262 stran, ISBN 978-80-86506-88-3

ÚSTAV
MEZINÁRODNÍCH VZTAHŮ
PRAHA INSTITUTE
OF INTERNATIONAL RELATIONS
PRAGUE

Objednávky a distribuce tel. 251 108 107, e-mail: cervinkova@iir.cz
Více o knihách nakladatelství ÚMV: www.iir.cz